

Xinjiang Civilization

6

1987

سېخالەت دەستى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكەتى
ئۇيغۇر كىتابلىرىنىڭ بىخى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئابدۇللا ئابدۇرەھىم فوتوسى

ئۈزۈمچىلىك ئۈسسۈلى

بۇسۇندا

ئەدەبىيات گۈلزارى

- كەچكۈز غازاڭلىرى ..... (ھېكايىلەر) ..... توختى ئايۇپ 15
- پىكىر دەپتىرىگە يېزىلغان خەت ..... (نەسر) ..... تۇرسۇنجان توختىمىياز 2
- قۇتلاۇق ..... (شېئىر) ..... سەيپىدىن ئەزىزى 10
- تارىم مەرۋايىتىلىرى ..... «» ..... مامۇت زايمىت 5
- مۇقام قىزى ..... (بالادا) ..... ئابدۇكېرىم ئوسمان 11
- ئىككى شېئىر ..... ئىمىن ئەخمىدى 22
- تاغ قىزى ..... (شېئىر) ..... ئابدۇللا سۇلايمان 68

مەلەتلەر

- دۆلىتىمىزدىكى قازاق خەلقى ..... نىغمەت مەنجانى 59

تارىختىن سۆز

- جاھالەت پىرىلىرى شىنجاڭدا ..... (تارىخىي ئوبزور) ..... نىزامىدىن ھۈسەين 24

كىلاسسىكىلەر بىز

- شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرىنىڭ ھازىرقى رېئال ئەھمىيىتى توغرىسىدا ... تۇرغۇن ئالماس 51

تۈزۈش مەسلىھەتچىسى

- دانىشمەنلەر ئەدەب - ئەخلاق توغرىسىدا 49
- كىتابقا مەدھىيە 56

مۇۋەپپەقىيەت ۋە ئامىل

- ئېنىمىشتىن ۋە مۇزىكا 80

سەھنە ماتېرىياللىرى

- ناخشا تېكىستلىرى ..... ساتتار توختى، سائادەت ئابلەت 57
- ئىككى تېكىست ..... مۇھەممەت ئېلى زۇنۇن 70

سەنئەت خەۋەرلىرى

- جۇڭگو سەنئەت بايرىمى - «تەڭرىتاغدا كۈز» ناملىق تۇنجى قېتىملىق شىنجاڭ سەنئەت بايرىمى غەلبىلىك ئۆتكۈزۈلدى ..... زۇنۇن باقى 3

ئۇيغۇر سەنئىتى چەت ئەللەردە

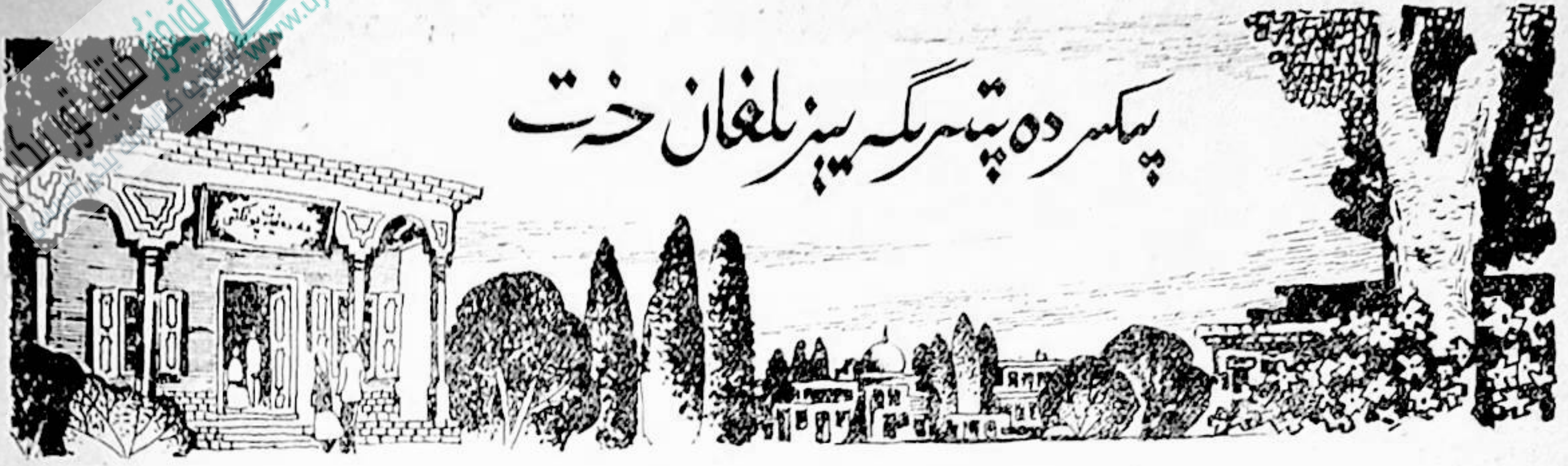
- لوندون سەھنىسىدە يىلغۇر مۇقام ..... ئەمەتجان ئەھمىدى 8
- ئۇيغۇر سەنئىتى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىدە ..... رەيھانگۈل ئابلەت 71

چەت ئەل ئەدەبىياتىدىن

- شورلانغان ھۆسن ..... (ھېكايە) ..... مەرمۇھسەن 76
- مۇقاۋىدا: ئاتاقلىق ناخشىچى پاشا ئىشان، خاسىيەت فوتوسى. مۇقاۋىنىڭ 4- بېتىدە: رېپېتىس قىلمىش (ماي بويلاق) نىساخان سىزغان. بۇ ساندىكى بەت بېشى، قىستۇرما رەسىم، تامغىلارنى ئابلەت ئابلەت، مۇختار ئابدۇراخمان، ئابدۇراۋۇپ ئابدۇللا ئىشلىگەن. مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

پىكىردە پىتىرىكىپىزلىغان خىت

(نەسىر)

تۇرسۇنجان توختىنىياز

ئىنىم، مەن بىر ياشانغان كىشى، لېكىن ھوزۇردىكىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلغىنىمىدا ئۆزۈمنى گويا باھار قۇشلىرىنىڭ يېقىملىق ناۋاسىغا، شاد ناخشىلارنىڭ ساداسىغا تولغان باغچىدىكى بەختىيار ئۆسمۈردەك خۇشال، بىلىم - مەرىپەتنىڭ بىباھا خەزىنىسىگە ئېرىشكەن تەلەپلىك ئوقۇ-غۇچىدەك غورۇرلۇق سېزىمەن...

ئىشىك بېشىدا، ئەجدادلىرىمىز ياراتقان سەنئەت جەۋھىرى - گۈزەل نەقىشلەر گۈلزارلىقىدا نۇر چېچىپ تۇرغان «مەدەنىيەت پونكىتى» دېگەن خەتلەر ماڭا تۆۋەندىكى ئۇقۇملاردىن بىشارەت بەرگەندەك قىلىدۇ: ئۇ - ئۆزلىرىنىڭ مەنىۋى سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشكە قاراپ يۈزلىنىۋاتقان خەلقىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك جەمئىيىتىمىزگە خاس بولغان تۈرلۈك مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىدىن بەھىر ئېلىپ، شۇ بىر كۈنلۈك خىزمەت، ئىشلەپچىقىرىش، ئۆگىنىشلىرى جەريانىدا خوراتقان ئەقلى ۋە جىسمانىي قۇۋۋەتلىرى ئورنىغا يېڭى مەنىۋى كۈچ تولۇقلايدىغان ئېنېرگىيە زاۋۇتى؛ ھەر كىم ئۆز ھەۋىسى ۋە ئىقتىدارى بويىچە كىتاب جاۋەنلىرى، كۆرگەزمە - تەشۋىقات تاختىلىرى، تام گېزىتى ۋە لېكسىيە مۇنبەرلىرى ئالدىدىن بىلىم دۇردانىلىرى قېزىپ، نادانلىق ئالىمىنى مەرىپەت گۈلتاجىسى بىلەن بېزەيدىغان دەرسخانا؛ ئاممىۋى مەدەنىيەتنىڭ جۇلالىقى، رەڭدار، خۇشپۇراق لالە - رەيھانلىرى بىلەن كىشى قەلبىگە مەڭگۈلۈك باھار تۇيغۇسىنى بەخش ئېتىمىدىغان گۈلىستان؛ قىسقىسى، ئۇ - ياشانغانلارنىڭمۇ، گۆدەكلەرنىڭمۇ، ساۋاتسىزلىرىنىڭمۇ، زىيالىيلارنىڭمۇ، جىسمانىي جەھەتتە بىمچىرىم ياكى مەجرولارنىڭمۇ ئوخشاشلا ئۆزلىرىگە ياراملىق دوست ۋە دانىشمەن ئۇستاز تاپالايدىغان بىردىنبىر «ئىجتىمائىي داشۆ» سى.

مەن بىر ئاددىي مەدەنىيەت مەستانىسى. مەلۇمكى مەستانىلىق ئادەمنى چېكىدىن ئاشقان تەلەپچانلىققا گىرىپتار قىلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن سىزگە سەممىي ئۈمىدىمنى تەرك ئەتمەيدىغانلىقىمىزغا ئىشىنىپ ئىككى كەلمە سۆز قالدۇردۇم، قوبۇل قىلغايىسىز:

ئىنىم، پۈتۈن ياشلىق كۈچىڭىز ۋە زېھنىڭىزنى بۇ مەدەنىيەت گۈلزارىغا سەرپ قىلىشكى، ھوزۇردىكىمىزغا جەم بولغان ھەرقانداق كىشى قۇملۇق چۆلدە يۈرۈپ چاڭقىغان يولۇچىنىڭ يېگانە توغراقنىڭ سايىسىگە يەتكەن، زەمزمە بۇلاققا ئۇلاشقان چېغىدىكىدەك دىل شادلىقىغا، ۋىسال جۇدالىقىدا سەرسان بولغان ئاشىقنىڭ ئېسىل شارابتىن ئىككى سەر سۈمۈرۈۋېلىپ «پەرھات - شېرىن» قىسسەسىنى ئاڭلاپ تەسەللىي تاپقان چېغىدىكىدەك كۆڭۈل لەززىتىگە، شەپاسىز قالغان بىمارنىڭ ئۇستا تېۋىپنىڭ ئىلتىپاتىغا مۇيەسسەر بولغان چېغىدىكىدەك ئۈمىدۋارلىققا ئېرىشىدۇغان بولسۇن...

جۇڭگو سەنئەت بايرىمى - «تەڭرىتاغدا كۈز» ناملىق تۇنجى قېتىملىق شىنجاڭ سەنئەت بايرىمى غەلىپلىك ئۆتكۈزۈلدى

زۇنۇن باقى

(ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ئىختىيارىي مۇخبىرى)

دۆلىتىمىزدە بۇ يىلدىن باشلاپ ئىككى يىلدا بىر نۆۋەت ئۆتكۈزۈش قارار قىلىنغان «جۇڭگو سەنئەت بايرىمى» - يۈكسەك ئىدىيىۋىيلىك ۋە بەدىئىيلىككە ئىگە سەنئەت ئىجادىيەتلىرى ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ماھارەتلىرى كۆرەك قىلىنىدىغان، مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر سەنئەتچىلەر ئۆزئارا مۇسابىقىلىشىپ، ماھارەت كۆرسىتىپ، تەجرىبە ئالماشتۇرىدىغان سورۇن، شۇنداقلا خەلقئارالىق مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

سەنئەت بايرىمى - ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل، ئوپېرا، دراما، ئەلنەغمە، ياغاچ قونچاق، سەپىر كاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى، رەسىم ۋە ھۆسن خەت كۆرگەزمىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

1 - نۆۋەتلىك جۇڭگو سەنئەت بايرىمى بۇ يىل دۆلىتىمىزدە - بېيجىڭ قاتارلىق يەتتە شەھەردە ئارقا - ئارقىدىن ئۆتكۈزۈلدى. مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ ھاۋالىسى بويىچە ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن جۇڭگو سەنئەت بايرىمى - «تەڭرىتاغدا كۈز» ناملىق تۇنجى قېتىملىق شىنجاڭ سەنئەت بايرىمى 1987 - يىلى 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى باشلىنىپ 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئاياغلاشتى.

ئون كۈن داۋام قىلغان بۇ سەنئەت بايرىمىغا، ئاپتونوم رايونغا بىۋاسىتە قاراشلىق ھەرقايسى سەنئەت ئۆمەكلىرى، ھەرقايسى ۋىلايەتلىك، ئوبلاستلىق، شەھەرلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى سەنئەت ئۆمىكى قاتارلىق 20 كەسىپى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ 850 تىن ئارتۇق سەنئەتچىسى قاتنىشىپ 13 مەيدان، شىنجاڭ ھەربىي رايونى، ئۈرۈمچى شەھىرى، قاراماي شەھىرى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ئالتە ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ 350 تىن ئارتۇق سەنئەتچىسى قاتنىشىپ بەش مەيدان ئويۇن قويدى.

بۇلاردىن باشقا، دوكلات قىلىش يۈزىدىن شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئۇسسۇللۇق تىياتىر «كۈسەن بەزمىسى» نى، ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇقام تەتقىقات ئىشخانىسى بىلەن شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى بىرلىشىپ «چەبىيات» مۇقامىنى ئورۇندىدى.

بايرام مەزگىلىدە بىر قىسىم سەنئەت ئۆمەكلىرى ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى ئاساسلىق زاۋۇت - كان، كارخانىلارغا بېرىپ ئويۇن قويدى.

بۇ سەنئەت بايرىمىدا يەنە، فۇجىيەن - شىنجاڭ ئۆسمۈرلىرىنىڭ ھۆسن خەت ۋە رەسىم كۆرگەزمىسى، شىنجاڭ رەسساملار ئاكادېمىيىسىنىڭ رەسىم كۆرگەزمىسى، «يىپەك يولى» خەلقئارا رەسىم كۆرگەزمىسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئۆسمۈرلەر - بالىلار مەدەنىيەت - سەنئەت كومىتېتىنىڭ ئۆسمۈرلەر - بالىلار ھۆسن خەت - رەسىم مۇسابىقىسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئۆسمۈرلەر - بالىلار مەدەنىيەت - سەنئەت كومىتېتى، ئۈرۈمچى شەھەرلىك مۇزىكا ئىتتىپاقى جەمئىيىتى ۋە ئۇسسۇلچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئۈرۈمچى رايونىدىكى ئۆسمۈرلەر - بالىلار خور مۇسابىقىسى قاتارلىق پائالىيەتلەر ئۆتكۈزۈلۈپ، سەنئەت بايرىمىنىڭ مەزمۇنىنى تېخىمۇ بېيىتتى.

فۇجىيەن - شىنجاڭ ئۆسمۈرلەر - بالىلار ھۆسن خەت - رەسىم كۆرگەزمىسىگە فۇجىيەن - شىنجاڭدىكى ھەرىمىلەت ئۆسمۈرلىرى - بالىلىرىنىڭ 360 پارچىدىن ئارتۇق ئەسىرى، شىنجاڭ رەسساملار ئاكادېمىيىسىنىڭ رەسىم كۆرگەزمىسىگە 280 پارچىدىن ئارتۇق ئەسەر قويۇلدى.

«يىپەك يولى» خەلقئارا رەسىم كۆرگەزمىسىگە جۇڭگو ۋە چەت ئەل رەسساملارنىڭ 1000 پارچە تاللانغان رەسىمى قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە، ياپونىيە، سىنگاپور، ئامېرىكا، فىرانسىيە، گوللاندىيە، ئاۋستىرالىيە، مالايسىيا، ئاۋستىرالىيە قاتارلىق سەككىز دۆلەت ۋە شياڭگاڭ رايونىدىن بولۇپ جەمئىي 48 نەپەر رەسساملارنىڭ 62 پارچە ئەسىرى بار.

ئاپتونوم رايونلۇق ئۆسمۈرلەر - بالىلار مەدەنىيەت - سەنئەت كومىتېتىنىڭ ئۆسمۈرلەر - بالىلار ھۆسن خەت ۋە رەسىم مۇسابىقىسىگە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن 80 نەپەر بالا قاتنىشىپ، نەق مەيداندا ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسەتتى.

بۇ سەنئەت بايرىمىغا مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى ۋاڭ مېڭ، دۆلەتلىك مىللىي ئىشلار كومىتېتىدىكى مەسئۇل يولداشلار ھەمدە تەكلىپكە بىنائەن پايىتەختتىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى ۋەكىللەر، ئىچكى موڭغۇل، گۇاڭشى، فۇجىيەن، لياۋنىڭ، يەننېيەن قاتارلىق قېرىنداش ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاستتىن كەلگەن ۋەكىللەر ۋە شياڭگاڭ ساياھەت ئۆمىكىمۇ قاتناشتى.

بۇ قېتىملىق سەنئەت بايرىمىغا يەنە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن، ئالاقىدار سەنئەت تەشكىلاتلىرىدىن ۋە ھەرقايسى ئاخبارات - تەشۋىقات تارماقلىرىدىن 200 گە يېقىن ئويۇن كۆرگۈچى ۋەكىل، باھالىغۇچى ۋە مۇخبىر قاتناشتى.

بۇ قېتىمقى سەنئەت بايرىمى ئۈچۈن مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى ۋاڭ مېڭ: «مىللىي سەنئەتنى روناق تاپقۇزۇپ، دەۋر روھىنى ئۇرغۇتايلى» دەپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى سۇڭ خەنلىياڭ: «باھار چېچەكلىرى كۈزدە مېۋە بەردى» دەپ بېغىشلىما يېزىپ بەردى.

مامۇت زايىت

مۇقەددىمە

سەپەردە ھاياجان، خىيال، تەسەۋۋۇر،
 سەپەردە ھەمراھدۇر شائىرغا ئىلھام.
 سەپەردە يېڭىلىق، ئۇچرىشىش، ھوزۇر،
 سەپەردە تەپەككۈر مېۋىسى قىيام.
 يېقىندا كەڭ تارىم بويىنى كەزدىم،
 تەسىرات - تۇيغۇلار گۈزەل ئاجايىپ.
 كىتابخان، سىز ئۈچۈن زەر يىمپقا تىزدىم،
 بۇ - تارىم سۈيىمىدىن سۈزگەن مەرۋايىت...

كۈسەن دىيارى

1

مەن سەپەر ئۈستىدە، سۈرئىتىم چاقماق،
 ئاستىمدا دەۋرنىڭ پولات تۈلپارى.
 مەن پەرھات، ئاچماقتا شېرىندەك قۇچاق،
 قەدىمىي، شۆھرەتلىك كۈسەن دىيارى.
 «ئىلگىرى مەن كۆرگەن يۇرت شۇمۇ؟» دەيمەن،
 «يۇتقانغۇ باغلاقسىز ياۋايى كەلكۈن؟»
 خارابە ئورنىدا كۆردۈنغۇ، ھەي... مەن،
 زامانى شەھەرنى - باغچىدەك گۈلگۈن.
 ئاسفالت يول كۈمۈش لېنتىدەك گويا،
 ئۇنىڭدا تۇتاشقان ھەر كوچا، بازار.
 شەھەر - نۇر، ئىنسان، گۈل تولغان بىر دۇنيا،
 چاقنايدۇ كۆزلەردە، بەرگىلەردە باھار.
 ئۆتمەكتە رەستىدىن گۈلدار مەپىدە،
 كەيپەك كۆز، غۇنچە بوي كۈسەن قىزلىرى.
 ئىشتىياق قوزغايدۇ ھەر كىم قەلبىدە،
 شەرقنىڭ بۇ گۈزەل - ئۈز يۇلتۇزلىرى.

يىڭىتلەر بەستىدە ئەكس ئېتەر شەمشات،
 بوۋايىلار ھۆسنىدە قىرانلىق، زىيا.
 يول، ھويلا، مەيدانلار جۇشقۇنلۇق، ئاۋات،
 پەلەكنىڭ شۇتىسى رەتمۇ-رەت بىنا.
 مىسالى كۆرگەزمە بازار ھەم دۇكان،
 خىلمۇ-خىل ئۈز، نەپىس سەنئەت - ھۈنەرگە.
 قەلبىڭدە ئۇلغىيىپ ھۈرمەت - ھاياجان،
 ئوقۇيسەن ئايمىرىن قولى گۆھەرگە.
 بۇ يۇرتنىڭ مېۋىسى، كۆرىپ، كۈپلىمىرى،
 لاپ ئەمەس، كۆزۈڭنىڭ يەيدۇ يېغىنى.
 لېۋىڭدە قالىدۇ بال ئۆرۈكلىمىرى،
 ئەسلىسەن مېۋىگە توغان بېغىنى.
 ئاجايىپ خۇشھاۋا، يېقىملىق بۇ جاي،
 ئايلىندىم، دىلىمدا زوق ۋە ئىپتىخار.
 مېزىلىك كاۋاپ يەپ، ئىچىپ قېنىق چاي،
 قەدىمىي دەۋرگە ھالقىتىم تۈلپار...

2

ھەيۋەتلىك، شەۋكەتلىك شاھانە ئوردى،
 (ئىرادىن بۇرۇنقى خەن چاۋ زامانى).
 گېلەملەر، پەردىلەر چاقنايدۇ نۇردا،
 ئولتۇرار تەختتە كۈسەن خاقانى.
 چەت ئەللىك ئەلچىلەر تۇرار قول باغلاپ،
 سودىگەر، سەيبىھلار ئولتۇرار پەستە.
 ياڭرايدۇ داپ، قالۇن، غوڭقا، نەي، بەرباب،
 پەرىلەر ئۇسسۇلدا، بارچە ھەۋەستە.
 تولغىنار ئەۋرىشىم بەل - قول، كۈمۈش تەن،
 ئويىناقى كۆزلەردە ئاتەش جىلۋە - ناز.
 ھوشىنى يوقىتىپ خىزىرەۋ جەزمەن،
 قۇل بولار، پەرى قىز قىلسا بىر تەنناز.

ئەلچىلەر ئەقلى لال، تىلى بى زۇۋان،
 كۆرمىگەچ ئۆمرىدە بۇنداق ماھارەت.
 ئويلايدۇ: «خاس ئىكەن بۇ ئەلگە ھامان،
 چېۋەرلىك، ئىختىرا، بايلىق، كامالەت».

ناخشىدا قۇلەقىم، ئۇسسۇلدا كۆزۈم،
 ئۈچمەن ھاياجان كۆكىمدە خۇشال.
 بىر ئۇلۇغ مىللەتنىڭ ئوغلىمەن ئۆزۈم،
 چۆمدۈرەر غورۇرغا مېنى مۇشۇ ھال.

ئاھ... كۈسەن مۇقامى، كۈسەن ئۇسسۇلى،
 شەرققە سېنىڭدىن تارالغان سەنئەت.
 ئاھ... سۇجۇپ، مۇزىكا پىرى - بۇلبۇلى،
 ئىجادىڭ چاڭئەندە قوزغىغان ھۈرمەت.

ئاھ كۈسەن - بۆشۈكى قەدىم ئىرپاننىڭ،
 سېنىڭدە يارالغان «مىڭ ئۆي» سىزمىسى.
 زوقىنى قوزغىغان ۋەتەن، جاھاننىڭ،
 كۇماراجىۋانىڭ شېئىر - نەزمىسى.

ھېس قىلغان سېنىڭدە جەننەتتىن ئەنداز،
 بېغىڭنى، مېۋەڭنى كۆرگەن چەت ئەللىك.
 مېمارلىق، كۇلاللىق...

كۆرپە، تېرە، ساز،
 بەخش ئەتكەن ھاياتى زوق ۋە گۈزەللىك.
 قىلماقچى بولۇشتى سېنى مەھكۇم قۇل،
 يېغىلىق، ئىستېلا، ئەما جاھالەت.

سەن بولۇپ جەڭگاھتا قان كەچكەن دۇلدۇل،
 ئۆگەتتىڭ ئەۋلادقا مەردلىك، جاسارەت.
 ئېھ، كۈسەن، بۈگۈنمۇ مەۋجۇد ئەنئەنەڭ،
 ئەبەدىي گۈللىنىش قىسمەتتۇر ساڭا.
 جاھانغا ياڭرىدى شۆھرەت، تەنتەنەڭ،
 «كۈسەننىڭ بەزمىسى» شاھىدتۇر ئاڭا!...

ئىرپان دەرياسى

مەن سەپەر ئۈستىدە، سۈرئىتىم چاقماق،
 ئالدىمدا گۈزەللىك، مەردلىك دۇنياسى.
 ئېھ، ئاچتى ئانامدەك مېھرىبان قۇچاق،
 كەڭ تارىم - مەرىپەت - ئىرپان دەرياسى.

ئۇلۇغلۇق تالىشىپ «مەغرۇر ياشاي» دەپ،
 دېڭىزنى تاللىسا خېلى كۆپ دەريا؛
 مەرد تارىم: «چۆللەردە گۈلشەن ياساي» دەپ،
 تاللىدى قۇملۇقنى، قىلدى ئۆز، بەرنا.

شاھىد ئۇ، بوستانلىق، ئوردا - قەسىرلىك،
 مۇقەددەم يۇرتلارنىڭ ئۆتمۈشلىرىگە.

گۇۋاھ ئۇ، مىللەتنىڭ ئۇزاق ئېسىرلىك،
 بەختسىز، بەختلىك كەچمىشلىرىگە.
 كەيكىۋۇس، ئىسكەندەر، كەيخىسراۋلارنى،
 ئوت چېچىپ توسقان ئۇ، ئەجدىھا كەبىسى.
 بۇ ئەلگە كۆز تىككەن ئاچكۆز ياۋلارنى،
 ئايرىغان تىنمىقتىن - جاندىن ئەبەدى...

ئاقتى ئۇ، تارىختەك بى تىنمى، ئۇزاق،
 سۇلىرى گاھ سۈزۈك، گاھى لاي - لەشلىك.
 ھېس - تۇيغۇ، ئارماندىن بولمىدى يىراق،
 كۆڭۈلدە گاھ شادلىق، گاھىدا غەشلىك.

ئۇنىڭدا سۆيگۈنىڭ ۋىسال كۈندۈزى،
 ئۇنىڭدا مەھبۇبلار سۆيۈش - قۇچۇشى.
 ئۇنىڭدا قىسمەتنىڭ ھەر خىل يۇلتۇزى،
 چاراقلاپ يېنىشى ياكى ئۆچۈشى.

ئۇنىڭدا مەشۇقلار قايعۇ - غۇسسسى،
 ئۇنىڭدا جۇدالىق، ھېجرانلىق قىسمەت،
 ئۇنىڭدا تاھىر ۋە پەرھات قىسىمىسى،
 ئۇنىڭدا ئاشىقلار كۆرسەتكەن ھىممەت.

چەكتى ئۇ، ئانىدەك داغ - ھەسرەت، ئەلەم،
 ۋە لېكىن ئىمقېالدىن قىلمىدى گۇمان.
 تۇتقۇزۇپ پەرزەنتلەر قولغا قەلەم،
 «كەشىپ - ئىجاد يارات» دەپ چۈشۈردى پەرمان.

بۇ ئەزىم دەريانىڭ ئاققان تۇپرىقى،
 خەزىنە - كان بولدى بىلىم - سەنئەتكە.
 ئۆچمەستىن چاقنىدى ئىرپان چىمىرىقى،
 نائىل ئۇ تارىخىي ئالقمىش - ھۈرمەتكە...

ئاقماقتا ئۆركىشى مەردلىك تۇغدۇرۇپ،
 سۈيۈرۈپ لاتقىنى، ياڭرىتىپ شاۋقۇن.
 كۆكسىگە مۇھەببەت - نەپرەت ئىغدىرۇپ،
 يارىتىپ مۆجىزە، تارىتىپ يالقۇن!...

مۆلچەر شەمشىرى

مەن سەپەر ئۈستىدە سۈرئىتىم چاقماق،
 دۇلدۇلۇم تارىمدەك ئوينىماق، شاش، جۇشقۇن.
 ئالدىمدا ئۇچتۇرپان، ئۆز توققۇز بۇلاق،
 مۆلچەر تاغ شەمشىرى چاقنىتار ئۇچقۇن.

قىپقىزىل شايدىن يېپىنىپ يوپۇق،
 سۈبھىنى ئالقمىشلاپ كۈلمەكتە بۇ يۇرت.
 شەپەقتىن قان رەڭلىك تۇس ئالغان ئۇيۇق،
 ئەسلىمىتەر تارىخىنى، سېلىپ دىلغا ئوت.

ئوڭۇمۇ، چۈشۈمۇ ۋە ياكى خىيال:
 ... جەڭگاھتا رەھىمتۇل، ئاستىدا تۇلپار

كەينىدە يەتتە قىز (ئۆز، ساھىبجامال) قىرماقتا دۈشمەننى، قولىدا زۈلپىقار. ... نەيزە ھەم پالتىلار چاقىنار ئاپتاپتا، ئويغانغان غەزەپنىڭ دېڭىزى بۇ جاي. ياڭرايدۇ «قىر - چاپ» نىڭ ئۈنى ئەتراپتا، رەقىبكە چاشقاننىڭ تۆشۈكى ساراي. ياغماقتا سۇچىڭ، ئابدۇللاغا لەنەت... ئاجرىدى كاللىسى مەلئۇن تېنىدىن. جاكارلار ئەسەمتۇل: «قۇل بولماس مىللەت، كەلسۇن ياۋ بۇ يەرگە، تويسا جېنىدىن. زالىمغا سىرتماقتۇر زورلۇق زەنجىرى، ئۆزگىنى خورلىغان قالمايدۇ ئامان. رەقىبگە بىلەكلىك مۆلچەر شەمشىرى، قوغدايمىز ئار - نومۇس، ئەركىنى ھامان!...» شۇ جاكار ناخشىدەك سىڭدى قەلبكە، شۇ جاكار تارالدى جەنۇب - شىمالغا. شۇ جاكار كۈچ بېرىپ سانسىز خەلققە، باشلىدى مەردلەرنى ... جەڭگە، ئىقبالغا. جەڭگاھتا ئۈزۈلمەي ئاققان قىزىل قان، قۇيۇلدى سايرامغا، تارىم دەرياغا. قان-نومۇس، قان - ھۆرلۈك، قان-ئالقىش ۋە شان، تەڭرىتاغ قولىنى ئاچتى دۇئاغا ... شۇ قاندىن رەڭ ئالدى پەلەكنىڭ سەتھى، شۇ قاندىن رەڭ ئالدى چوغلۇق، چېچەكلەر. شۇ قاندىن رەڭ ئالدى زەپ گۈزەل سۈبھى، بۈگۈنكى ئايەملىك، تويلىق كۆڭلەكلەر...

يۇلتۇزلار سۆھبىتى

مەن سەپەر ئۈستىدە، سۈرئىتىم چاقماق، ئارقامدا قالماقتا نۇرغۇن يۇرت - شەھەر. ئاستىمدا ئىرىپاننى ئۆستۈرگەن تۇپراق، قۇشلىرى ناخشىچى، تاشلىرى گۆھەر. كېلىمەن، ئىزناسى كارۋان بۈيۈكىنىڭ ئۇچرايدۇ ھەر سېپىل، قەلشە، راباتتا. گۈللىگەن بۇ زېمىن باتۇر خەلقنىڭ پېشانە تەرىدە، كەشپۇ - ئىجاكتا. كېلىمەن، ئاڭلىنغان - كۆرگەنلىرىم كۆپ، ئېڭىمدا خىلمۇ-خىل ۋەقە ھەم ئوبراز. چاقنايدۇ يۇلتۇزلار يەرگە نۇر تۆكۈپ، تەسەۋۋۇر - خىيالنى قىلماقتا پەرۋاز.

كېلىمەن تارىمنىڭ بويىنى بويلاپ، ھازىرچە بۇ يەرنىڭ سىرى مۇئەمما. ھە، ئەنە، تۇرۇپتۇ شۇ ھەقتە ئويلاپ سايرامى - تارىخچى شائىر ئولسما. مۇئەرىرخ يېنىدا جۇراس ھەم شاكىر، نىمىشپەت، مۇتەللىپ ئۇلارغا ئۆلپەت. «سىر» يەشمەك بولۇپ بۇ ئالىم ۋە شائىر، قۇرۇپتۇ دەريانىڭ بويىدا سۆھبەت. سۆزلەيدۇ سايرامى پاكىتلىق، ئۆتكۈر، كەلتۈرۈپ تارىختىن مىسال - ئاساسنى. دەيدۇ ئۇ: «بولۇپ ئەل ئىناق، مەرد، غەييۇر، تىلىمىنى يېشىدۇ، قازسا مىراسنى!...» «بەر ھەق گەپ بۇ!» دېدى فارابى، مەھمۇت، كېلىشىپ تۇلپاردا، يۈكسەك ئاۋازدا. ئۆلپەتلەر كۆزىدىن چاقناپ زىيا - ئوت، بىلىدۇردى زور ئىززەت ئىككى ئۇستازغا. ئاشۇ چاغ... بۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى، چەت ئەللىك بىر ئالىم سالام - ھۈرمەتتە. فارابى اچىشىدىن ئۇ، ئورۇن ئالدى، قوشۇلدى بىمالال قىزغىن سۆھبەتكە. دېدى ئۇ: «ھەقىقەت، يوق شۈبھە - گۇمان، بۇ دىيار - پەن، سەنئەت، ئىجاد بۆشۈكى. بولىدۇ تارىخنىڭ سىرلىرى ئايان، ئېچىلسا تارىمنىڭ «تىلىمى» ئىشىكى...» ھاياجان - ھېسلىرىم كۆتۈردى دولقۇن، ئىپتىخار ئىلكىدە تارىمغا باقتىم. ئانا يۇرت سۆيگۈسى دىلىمدا يالقۇن، ئىستىقبال كۆكىدە شاد قانات قاقتىم...

خاتىمە

مەن سەپەر ئۈستىدە، سۈرئىتىم چاقماق، يۈز ئاچار بوستانلىق ۋادىلار، باغلار. ئۇچرايدۇ گاھ بارخان، يۇلغۇن ۋە توغراق، گاھ «خۇش!» دەپ ئۇزىتار قارىغايلىق تاغلار. كۆڭۈللۈك سەپىرىم قىلماقتا داۋام، مەنزىرە خىلمۇ-خىل كۆركەم، ئاجايىپ. تارىمنىڭ تەكتىگە چۆمۈلۈپ ئىلھام، سۆز مەكتەغەۋاستەك ئۈنچە - مەرۋايىت!... 1986 - يىل دېكابىر، خوتەن مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

لوندون سەھنىسىدە يېڭى مۇقام

ئەمەتجان ئەھمەدى

بىز قەدىمكى پاسوندىكى مىللىي كىيىملىرىمىزنى كىيىپ، ساتار، تەمپۇر، غىجەك، داپ قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ سەھنىگە چىققىنىمىزدا، زالدنىكى تاماشىبىنلار ئۈزۈنغا سوزۇلغان ئالقىش ياڭرىتىپ، بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. بۇ يىل 7-ئاينىڭ 10-كۈنى ئەنگلىيىنىڭ پايتەختى لوندوندا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا ئەنئەنىۋى مۇزىكا بايرىمىغا قاتناشقان ۋەكىللەر ئۆمىكىمىزنىڭ ئايال پادىشاھ ئىلىزابېت مۇزىكا زالىدا ئەنگلىيىنىڭ نوپۇزلۇق ئەربابلىرى، ئاتاقلىق مۇزىكا شۇناسلىرى، ھەر قايسى ئەللەرنىڭ ئەنگلىيىدە تۇرۇش-لۇق ئەلچىلىرى ۋە بۇ بايرامغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەن 14 دۆلەتنىڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىلىرى بىلەن تۇنجى قېتىم يۈز كۆرۈشۈشى ئىدى.

بىز «چەبىيات» مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىنى باشلىشىمىز بىلەنلا، شاۋقۇنلۇق، ھەي-ۋەتلىك زال ئۈن-تىنىمىز جەملىققا چۆمدى. بىز مۇقامنىڭ چوڭ نەغمىسى، داستانى، مەشرەپىنى ھەر خىل شەكىللەر بىلەن تولۇق ئورۇنداپ بولغاندىن كېيىن، پۈتۈن زالدىكىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ چاۋاك چېلىشىپ، ۋارقىراپ، ئىسقىرتىپ، زالىنى تىتەرتىتۈۋەتتى. بىز سەھنە باشقۇرغۇ-چىنىڭ تەكلىپى بىلەن ئارقا-ئارقىدىن ئۈچ قېتىم سەھنىگە چىقىپ، تاماشىبىنلارغا سالام قىلدۇق، لېكىن تاماشىبىنلار تېخىمۇ قىزغىن چاۋاك چېلىپ تۇرۇۋالدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا

ئەنگلىيە BBC رادىئو شىركىتىنىڭ مەسئۇلى، داڭلىق مۇزىكا شۇناس روئوبىسنى ئەپەندىنىڭ قايتا تەكلىپ قىلىشى بىلەن تۆتىنچى قېتىم سەھنىگە چىقىپ، «ناۋا» مۇقامىنىڭ چوڭ نەغمىلىرىدىن پارچىلارنى ئورۇنداپ بېرىپ، خېلى تەسلىكتە سەھنىدىن چۈشتۈق. لېكىن تاماشىبىنلار يەنە ئۇزاققىچە چاۋاك چېلىپ، ئالقىش ياڭرىتىپ تۇرۇۋالدى. ئاخىرى روئوبىسنى ئەپەندى بىزنى سەھنىگە قايتا باشلاپ چىقىپ، بىزگە گۈل تەقدىم قىلىپ ھۆرمەت بىلدۈردى ھەم ئويۇن-نىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى قايتا-قايتا جاكارلىدى. تاماشىبىنلار شۇندىن كېيىن بېسىقىپ، زالىدىن

ئايرىلىشقا باشلىدى. ئارقا سەھنىدە، ئېلىمىزنىڭ ئەنگلىيىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى ۋە ئەلچىخانىمىڭ باشقا مەسئۇللىرى، پادىشاھ جەمەتى - ئوردا ئويۇن قويۇش مەھكىمىسىنىڭ مەسئۇلى مەھرۇي خانىمىنى باشلاپ كىرىپ، بىز بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. مەھرۇي خانىم بىزگە: «سىلەرنىڭ بۈگۈنكى ئويۇنىڭلار ئەنگلىيە تاماشىبىنلىرىنىڭ ئەڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئوقۇغان ناخشىڭلار، چالغان سازىڭلار، كىيگەن كىيىمىڭلار، ئورۇنداش سەۋىيەڭلەر بەكمۇ گۈزەل - ئېسىل ئىكەن، ئويۇنىڭلار بەكمۇ ياخشى ئىكەن، مەن سىلەرنى قىزغىن تەبىرىكلەيمەن، كېيىنكى قېتىمقى ئويۇنىڭلارنىڭ تېخىمۇ ياخشى بولۇشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈرىمەن» دېدى ۋە بىز بىلەن خاتىرە ئۈچۈن سۈرەتكە چۈشتى. باش ئەلچىمىز مەھرۇي خانىمىنى ئۈزۈپ بولۇپ، خۇشاللىق بىلەن مۇنداق دېدى: «سىلەر بۈگۈن لوندون سەھنىسىدە ئۇلۇغ جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مىللىي مۇزىكا مەدەنىيىتىنى دۇنياغا نامايەن قىلدىڭلار. سىلەر ئېلىمىزگە، خەلقىمىزگە شان - شەرەپ كەلتۈردۈڭلار. بۈگۈنكى ئويۇن بەكمۇ ياخشى بولدى. زالدېكى تاماشىبىنلارنىڭ بۈگۈن سىلەردىن پەقەت ئايرىلغۇسى كەلمىدى، بىز تولمۇ ھاياجانلاندىق. مەن ئەلچىخانىمىز نامىدىن سىلەرگە رەھمەت ئېيتىمەن». ئۇ ئاخىرىدا بىز بىلەن خاتىرە ئۈچۈن سۈرەتكە چۈشتى. شۇ كۈنى ھاياجانلانغانلىقىمىزدىن خېلى ئۇزاققىچە، ئۇخلىيالمايدۇق. ئەتىسى ئەتىگەزلىك تاماقتا تۈركىيە، ھىندىستان، پاكىستان، ئافغانىستان، بىرما، مالايسىيا قاتارلىق ئەللەرنىڭ مۇزىكا ۋە كىلىلەر ئۆمىكىدىكىلەر قولىمىزنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ: «ئاخشاقى ئويۇنىڭلار بەكمۇ ياخشى ئويىنالىدى، سىلەرنى تەبىرىكلەيمىز. سىلەر ناخشا ئېيتالايدىكەنسىلەر، ساز چالالايدىكەنسىلەر ھەم ئۇسسۇل ئويىنالايدىكەنسىلەر، نوتىغا قارىمايدىكەنسىلەر، بۇنداق ئالاھىدىلىك بىزدە يوق، سىلەر ھەقىقەتەن زېرەك كىشىلەر ئىكەنسىلەر» دېيىشتى.

ئەنگلىيە BBC رادىئو شىركىتىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، جۇڭگو ئويۇن قويۇش شىركىتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن بۇ يىل 7- ئايدا لوندوندا ئۆتكۈزۈلدىغان خەلقئارا ئەنئەنىۋى مۇزىكا بايرىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت تەتقىقات ئورنى مۇقام تەتقىقات ئىشخانىسىدىكى ئەمەتجان ئەھمىدى (مۇئەللىپ)، ھۈسەنجان جامى، قاۋۇل تۇردى، رسالەت ھاپىز، تۇرنىسا سالاھىدىن، يۈسۈپجان روزى، غاپپار ئەھمەت، دولقۇن سەپەر قاتارلىق سەككىز كىشىدىن تەشكىللەنگەن مۇزىكا ۋە كىلىلەر ئۆمىكىمىز بۇ يىل 7- ئاينىڭ 8- كۈنى لوندونغا كەلگەنىدى.

7- ئاينىڭ 13- كۈنى كەچتە، 2- مەيدان ئويۇنىمىزنى قويدۇق. بۇ كۈنى پۈتكۈل زال ئىلگىرىكىدىنمۇ بەك قىزغىن كەيپىياتقا چۆمدى. بىز «چەبىيات» مۇقامىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، تاماشىبىنلارنىڭ قايتا - قايتا تەلپىگە بىنائەن، «ناۋا» مۇقامىنىڭ چوڭ نەغمىلىرىدىن پارچىلارنى ئورۇنداپ بەردۇق. ئويۇن ئاخىرلاشقاندا روئوبىسەن ئەپەندى تولمۇ ھاياجانلانغان ھالدا: «بۈگۈنكى ئويۇنىڭلار ئادەتتىن تاشقىرى ياخشى بولدى، تاماشىبىنلار، جۈملىدىن مەنمۇ سىلەردىن بەك رازى بولدۇم. سىلەرگە رەھمەت ئېيتىمەن، سىلەرنىڭ ئەنگلىيىگە يەنە كېلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن» دېدى. BBC رادىئو شىركىتىنىڭ مەسئۇلى تېچىسى، بىزنىڭ يېقىن دوستىمىز ئاندىرسەن ئەپەندى (بۇ كىشى شىنجاڭغا كۆپ قېتىم كېلىپ، مۇقاملىرىمىزنى ئاڭلاپ، بىز بىلەن يېقىن دوستلۇق ئورناتقان) دوستانە تەلەپپۇزدا: «بۈگۈن ئۇيغۇر مۇقامىنىڭ ھەقىقىي كامالەتكە يەتكەن ئىجراسىنى ئاڭلىدىم، سىلەر مېنىڭ ئىناۋىتىمنى ئۆستۈردۈڭلار، ئامان بولساق، مۇشۇ يەردە سىلەر بىلەن يەنە كۆرۈشىمىز، سىلەرگە رەھمەت!» دېدى.

بىز لوندونغا بارغاندىن كېيىن، ئەنگلىيە گېزىت - ژۇرنالىلىرى، رادىئو - تېلېۋىزىيىلىرى

بىزنىڭ پائالىيەتلىرىمىزنى خەۋەر قىلىپ تۇردى، B B C رادىئو شىركىتى ۋە تىلەپ ئۆزىدە ئىس-
تانىملىرى بىزنىڭ ئويۇنمىزنى نەق مەيداندىن ئۇلاپ ئاڭلاتتى ۋە كۆرسەتتى، گېزىت-ژۇرناللاردا
ئويۇنمىز ھەققىدىكى باھا، ئىلمىي ماقالىلەر ئېلان قىلىنىپ تۇردى.

ئەنگىلىيە BBC رادىئو شىركىتى «چەبىيات» مۇقامىنىڭ مەزمۇنىنى ئىنگىلىزچە تەرجىمە قىلىپ
رەسمىيەت ئارقىلىق تارقىتىشقا، ھەر مەيدان ئويۇنىدا تاماشىبىنلار ئويۇنمىزنى تولۇق
چۈشىنىشى ۋە ئۇنىڭدىن قانائەتلىنەرلىك ئىستېتىك لەززەت ئالالىدى. ئۇلار «12 مۇقام»نى
«دۇنيا مۇزىكا خەزىنىسىدىكى گۆھەر ئىكەن» دېيىشتى.

ئەنگىلىيەدىكى پائالىيەت جەريانىدا، ئاندىرسىن ئەپەندى لوندوننىڭ شەھەر ئەتراپىدىكى
داچىسىدا بىزنى ئالاھىدە مەنەن قىلىپ كۈتۈۋالدى. بۇ زىياپەتكە قاتناشقان تۈركىيە ۋە كىلىلەر
ئۆمىكىنىڭ باشلىقى، 67 ياشلىق پېشقەدەم ناخشىچى مۇھەممەت ئەلى ئەپەندى مەن بىلەن سۆھ-
بەتلىشىپ مۇنداق دېدى: «سىلەرنىڭ ناخىشامقى (7- ئاينىڭ 13- كۈنىدىكى) مۇقامىڭلار جاھاننى
ھەيران قالدۇردى. مەن چەت ئەللەرگە كۆپ چىققان، كۆپلىگەن ئويۇن قويۇش پائالىيەتلىرىگە
قاتناشقان. لېكىن سىلەرگە ئوخشاش بۇنداق زور ئالاقىغا ناھايىتى ئاز مۇيەسسەر بولغان.
سىلەر ھەممىڭلاردىكى ناھايىتى ئىقتىدارلىق، تالانتلىق ئەزىمەتلىرى ئىكەنسىلەر».

بىز 7- ئاينىڭ 16- كۈنى سەپىرىمىزنى غەلىبىلىك تاماملاپ، پايتەختىمىز بېيجىڭغا كەلدۇق.
مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ۋەزىپىدە ئىشلىگەن ئەپەندى،
دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئىسمائىل ئەمەتلىرى بىزنى ئايرىم - ئايرىم قوبۇل
قىلىپ تەبىرىكلىدى ۋە مۇقام تەتقىقاتىنى يەنىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئۇنى دۇنياغا تولۇق
تونۇشتۇرۇش خىزمىتىنى يەنىمۇ ياخشى، پۇختا، تېز ئىشلىشىمىز ھەققىدە مۇھىم يول يورۇق بەردى.
يولداش سەيپىدىن ئەپەندى غەلىبىلىك سەپىرىمىزنى تەبىرىكلىپ يازغان «قۇتلۇق» ناملىق
شېئىرىنى بىزگە تەقدىم قىلدى.

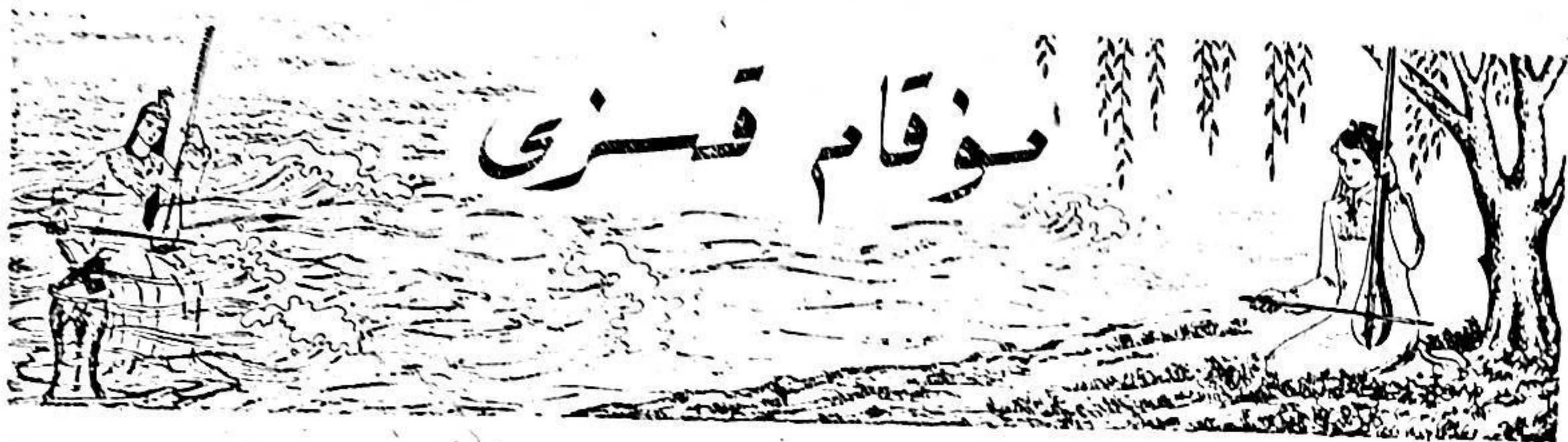
قۇتلۇق

(لوندونغا بېرىپ ئويۇن قويۇپ قايتقان ئۇيغۇر مۇقامچىلار شەرىپىگە يېزىلدى)

سەيپىدىن ئەپەندى

لوندوننىڭ سەھنىسىدە جاراڭلىدى، ئاھا!	يېڭى دەۋر خەزىنىسىگە قوشۇڭ تۆھپىلەر،
ئۇيغۇرنىڭ مۇقامى، داڭلىق ناۋاسى.	مۇقاملار داستاندا يېڭى بەت ئېچىڭ.
شېكىسىپىر يۇرتىدا، ساما ئۈستىدە	ئامانغىسا، قېدىرخان، تۇردى قەبرىگە
پەيزى بىلەن ياڭرىدى ئۇنىڭ ساداسى.	قىزىل گۈلدەستىدىن چېچەكلەر چېچىڭ.
بارىكالا، مۇقامچى دوستلىرىم، سىزگە،	خەلقىڭنىڭ شۆھرىتى، غورۇرى قۇتلۇق،
قاناق قېقىپ، پەرۋاز بىلەن ئۆرلەڭ توختىماي.	مەدھىيىلەر، يالقۇنلۇق شېئىر ياز شائىر.
نەغمىڭىز، ناخشىڭىز، جامالىڭىزدىن	مۇقاملار پەيزىگە قىلىپ ساز تەڭكەش،
ھۆرلەر تاڭ قالسۇن، خىجىل بولسۇن ئاي.	ناخشا ئىپىت، جەۋلان قىل قىز-يىگىت، ماھىرا

(بالادا)

ئابدۇكېرىم ئوسمان (ئوقۇغۇچى)

ئاھ، ئەجەب ماھىر بۇ بۇسازدەندە،
يۈردىكى مۆككەنمۇ ھەر تارغا؟
ۋۇجۇدى، گۈل بەدەن قامىتى،
ئايلىنىپ كەتكەنمۇ ساتارغا؟!

كۈيلىرى بىباھا دۆجىزات
نامايەن ئەۋىدە بىر تانتا،
سازەندە ھېسلىرى تەپتىگە،
لال بۇدەم ھەتتاكى كۈن، ھەيھات!

مۇقامى سېپىردىن ئېرىتىپ،
گېگانىت تاش تاغنى خاك ئېتەر.
مۇقامى زەدىزەمكى خىمىلەتلىك،
ھاياتقا جان بېرىپ كۆكلىمتەر.

ئاھ مۇقام سەن تارىخ شاھىدى،
سەن ئۆلمەس ئېدىرىكى ئەجدادنىڭ.
سەن سەنئەت كۆكىدە چاقنىغان،
ئىپتىخار يۇلتۇزى ئەۋلادنىڭ!

سەن كەلدىڭ شۇ قەدىم كۈسەندىن،
يەكەندىن، ئىددىقۇت - تۇرپاندىن.
سەن كەلدىڭ ھالقىپ كۆپ ئەسىرنى،
قەشقەردىن، خوتەندىن ... ھەرياندىن.

سەن سىڭگەن بىھېساب تاڭلارغا،
ئەسىرلەر تىنىمىقى بۆشۈكۈڭ.
ياشايتسەن تۇپراقتەك ھەم نۇردەك،
باردىلار قەسىردە كۆشۈكۈڭ.

1

مەشرىقتىن ئۆرلىدى ئوت شارى،
لاامرەك ھەل بېرىپ ئۇپۇققا.
ۋادىلار كۆكسىدە ئالتۇن نۇر،
ئورالغان ئوتقا شتەك يوپۇققا.

نۇز چايىقاپ، بۇزغۇنلاپ زەرەپشان،
ئاقماقتا ھەيۋەتلىك شارقىراپ.
ساھىلدا يەلپۈنەر چوغلۇقلار،
بەرگىدە زەر شەبىنەم پارقىراپ.

قولدا نەقىشلىك ساتارى،
قىز كېلەر ساھىلغا تەلپۈنۈپ.
قىردىقتال ئۆرۈلگەن چاچلىرى،
ئويىنايدۇ شامالدا يەلپۈنۈپ.

ئاھ، سەبى چىپىردىن ئايلىمىناي،
كۆچكەنمۇ يە ئاڭا تولۇنماي؟
بەرگەنمۇ مەسۇمە پەردىگە،
چىچەكلەر دۇنياسى گۈلچىراي؟

قىز كېلىپ ئولتۇردى ساھىلدا،
ئالدى-دەقولىغا كامانچە.
قىياقتەك كىرىپىكلەر جۈپلەشتى،
شوخ ئاھۇ كۆزلەرنى ياپقانچە.

تارىدى شۇ مەھەل تارلاردىن،
دىل سۆيگەن مۇقاملار ناۋاسى.
قوشۇلۇپ ئۇ ھەيۋەت شاۋقۇنغا،
مەۋج ئۇردى زەرەپشان دەرياسى.

ئاتىمنىڭ كەچمىشى ھەققىدە،
 بىلىگەنلەۋ سۆزلەيتتى ھېكايەت،
 ئاڭلايتتى يۇرتداشلار بولۇپ جەم،
 ئاڭلايتتى زېرىكىمەي تالاي رەت.

ئاتىمنىڭ كەچمىشى تۇمانلىق،
 ئۇ تارتقان يەتكىچە مۇشەققەت.
 مۇقام دەپ ياشىغان بىر ئۆمۈر،
 مۇقامغا قويۇپ چىن مۇھەببەت.

ئۇ بارغان ۋەيرانە كەپىگە،
 ئۇ كەزگەن توغراقلىق چۆللەردە.
 بىر ئۆمۈر توپلىغان ئەلنەغمە،
 يۈكۈلگەن قەددى شۇ سەپەردە.

ساتارى سېپىرىدىن ياندۇرغان،
 كېلەچەك نۇردىنى دىللاردا.
 ساقلىغان مۇقامنى تۈزدۈرماي،
 جاھالەت باسقان شۇيىملاردا.

ئىزى بار توغراقلىق چۆللەردە،
 چوغلۇقلار بەرگىدە ساپ تەرى.
 قەلبىنىڭ رېڭى بار سۇ بىمدە،
 ئۇ ئىدى يۇرتىنىڭ گۆھەرى.

تاڭ ئاتتى ...

ئويغاندى گۈل باھار،

داللىلار غۇنچىدىن تون كەيدى.
 ياشاردى تەبىئەت ... ھەي لېكىن،
 مۇقامچى شۇ ئاتا مۈكچەيدى.

ئاخىرى ئېپ كەتتى شۇم ئەجەل،
 شەپەقنى يالىمىغان كەبى تۈن.
 تۇتقۇزدى يەش ياشلىق ئىپارغا،
 ساتارنى ئاتىسى ئەشۇ كۈن.

قىزىغا چېنىدىن ئەتمەۋار،
 ئاتىنىڭ تەۋەرۈك ساتارى.
 ياراشقان ساتارغا گۈل بولۇپ،
 ئىپارنىڭ ئارزۇلۇق تۇمارى.

* * *

ئويغاندىم ئىزگۈھەس - خىيالدىن،
 كەل، گۈل چاچ نەزمەمگە جانانم،
 گۈلۈڭدىن ھىد ئېلىپ پۈتۈلسۈن،
 ئەشۇ قىز ھەققىدە بايانم.

2

ئىپارقىز،
 تونۇشلۇق ئىسىم بۇ،
 يۇرت ئارا ھەممىگە يۈرگەتكەن.
 ئىپارقىز،
 پەخىرلىك ئىسىم بۇ،
 كۈيخۇمار دىللارنى شاد ئەتكەن.

ئۇ ئۆستى بۇ خىلاۋەت سەھرادا،
 گۈللەرنىڭ ھۆسنىگە بېرىپ جان.
 ئۇ ئۆستى بۆلۈنۈپ دولقۇنغا،
 مۇقامنى ئۆگەتتى زەرەپشان.

ئۇ ئۆستى كۈي تىڭشاپ دەريادىن،
 ئۇ ئۆستى كۈي تىڭشاپ سەھرادىن.
 ئۇ ئۆستى ناخشىلار سۈمۈرۈپ،
 ھەر ياپراق، ھەر چېچەك، گىيادىن.

ئۇ شۇنداق ئۆگەندى مۇقامنى،
 قەلبىدە ئىشتىياق تاشقىنى.
 زېرەك قىز كۈنۈ - تۈن بىقارا،
 تەرك ئەتتى مۇقامدىن باشقىنى.

ئۇ كۆردى ئايدىڭدا زەرەپشان -
 نۇر ئارا تەبەسسۇم قىلغاننى.
 ئۇ سەزدى شاۋقۇنلار ئەۋجىدىن،
 يۈكسەككە ئۈندىگەن چۇقاننى.

ئىپتىخار سېزىدۇ ئانىسى،
 مۇقامغا ئىشەنمەۋاز قىزىدىن.
 ئۇ ئۈندى غۇنچە بوپ خۇشپۇراق،
 ساتارچى ئاتىسى ئىزىدىن.

ئۆتكەنتى ئاتىسى بۇ يۇرتتا،
 ئاتىلىپ مۇقامنىڭ پىرى دەپ.
 ياغاتتى شەنىگە تەشەككۈر،
 گەر مۇقام ھەققىدە بولسا گەپ.

جەمەدى مۇقامنىڭ ئەۋجىدىن،
ئىشقىۋاز بۇلبۇللار ناۋاسى.
جەننەت-تۈل مەنۋانى بىر ئالدى،
ساتارنىڭ سېپىرلىك ساداسى.

«ئاپىرىن!»

جاراڭلىق بىر سادا،
ئاڭلاندى ئىپارغا ئەشۇ دەم.
بۇ سادا ۋەزنىگە مۇجەسسەم،
سۆيۈنۈش،

ئاتەشلىك مېپىر ھەم.
توختاتتى ئىپار قىز ساتارنى،
قارىدى گۈلزارغا تەلمۈرۈپ.
بىر پەرى تۇراتتى گۈلئارا،
خۇش ھىدقا،
نۇرلارغا كۆمۈلۈپ.

«ئەسسالام!»

تۇرۇپ قىز ئورنىدىن،
ھۈرمەتتە كۆكسىگە قول ئالدى.
پەرىنىڭ قۇياشتەك پاك چېپىرى،
ئىپارنىڭ دىلىغا ئوت سالدى.

«ئاپىرىن ساڭا ئەي يۇلتۇزۇم!»
لېۋىدىن گۈل ئۇچتى پەرىنىڭ.
ئەشۇ تاپ دۈپۈلدەپ تېنىمىمىز -
سوقماقتا يۈرىكى سەبىمنىڭ.

«ئاپىرىن ئۆستۈرگەن ئاتاڭغا،
ۋايىغا يەتكۈزگەن ئەھدىنى.
مەن كۆردۈم سېنىڭدىن، نەسىللەر -
سەنئەتتە شان قۇچقان ئەتمى!»

شەپقەتتەك رەڭ ئېلىپ قىز بېتى،
خىجىللىق ئىلىكىدە بولدى لال.
سوتالار ئىلىكىدە قىز ھەيران:
قانداقچە رۇي بەردى ئەجەب ھال؟

ھەر سۈبەي چىقىدۇ ساھىلغا،
ساتارى ئايرىلماس ھەمراسى.
كۈي كۈيىلەپ ھوزۇرغا چۆمىدۇ،
مۇقامنىڭ بۇ گۆدەك شەيداسى.

چالساگەر ساتارنى سىرغىتىپ،
تاشلارنى سۇ قىلار ئېرىتىپ.
شوخ ساپا ئەپكەتسە ناخشىسىن،
شاۋقۇنلار جور بولار كۈي قېتىپ.

بۈگۈنمۇ ئىپارقىز ساتارنى،
ئالەمچە زوق بىلەن چالماقتا.
دەريانى، گۈل - گىيا ... بارچىنى،
كۈي سېپىرى ئىلىكىگە ئالماقتا.

قىزچاقنىڭ خىيالى ئەشۇ دەم،
كۈي بىلەن تارايدۇ ھەر ياققا.
بىر چاغلار يۈرەرمىش ئاسماندا،
سەپەرگە يول ئالمىش يىراققا ...

3

ئىپارقىز سەيلىمىتەر گۈلباغنى،
نە باغكى، ئۇ شۇتاپ جەننەتتە.
ھەررەڭ گۈل ھۆپپىدە ئېچىلغان،
قالدۇرۇپ كىشىنى ھەيرەتتە.

شىلبىرلاپ شوخ ئاققان زۇمرەت سۇ،
تالاردىن ئىشقىنى سورايدۇ.
ئويناقى شامالار ئىپارنىڭ
بوستاندەك چېچىنى تارايدۇ.

يالتىراپ چاقناتسا كۆزلەرنى،
ئوتقاشتەك گۈللەرنىڭ جۇلاسى؛
كۆمىدۇ دىللارنى شادلىققا،
مىڭ - تۈمەن بۇلبۇللار ناۋاسى.

ساتارنى سايراتتى قىز شۇدەم،
قەلبىدە ھاياجان يانغىنى.
قىز مەڭزى ئايلاندى ھال رەڭگە،
ئەسلىتىپ قېپقىزىل ئالمىنى.

كىم ئىكەن ئاي سۈپەت ئول پەرى؟
ئىپارغا بۇ بىر سىر،

مۇئەمما.
بولسىمۇ بىلىشكە ئىنتىزار،
ئەيمىنەر سوراشقا ئۇ، ئەمما.

4

پەرىنىڭ قولىدا كامانچە،
رېتىملىق سىرغىيدۇ ھەر تاردا.
نۇر تامار چېپىرىدىن، زەرقۇياش -
كۈلگەندەك زەپ گۈزەل ناھاردا.

ئەۋجىدىن - ئەۋجىلەر تۇغۇلۇپ،
يۈرەكنى سىمماپتەك ئېرىتەر.
تۇتىلار ھەيرانە، مەستانە،
ئاھ ئۇرۇپ، ھوشىنى يوق ئېتەر.

شاراپتەك مۇقاملار پەيزىدىن،
مەسخۇشلۇق ھۆكۈمران كەڭ باغقا.
تىترەيدۇ قىزنىڭ گۈل قامىتى،
ئوخشىغان ئۇ ئاجىز ياپراققا.

ۋە لېكىن تونۇشلۇق بۇ مۇقام،
ئاڭلىغان بىر چاغلار دادىدىن.
تاپالماي ئاۋارە نامىنى،
قاچقاندۇ قانداقچە يادىدىن.

يورىدى بىر دىنلا «ۋاللىمدە»،
ئىپارنىڭ قەلبىدە نۇر - ئاپتاپ.
بۇ «ئىشەرەت ئەنگىز» غۇ! دەۋەتتى،
ھاياجان ئىچىدە ۋارقىراپ.

يېشىلدى سونالار تۈگۈنى:
ئۇ جاھان سەنئىتى ماھىرى!
ئۇ ئاماننىساخان، ئۇيغۇرنىڭ -
شەۋكەتلىك مۇقامچى، شائىرى!

ئۇ شەرق ھەيكىلى ئۇپرىماس،
نۇر مۆككەن، كۈن مۆككەن ۋە سىلىك،
ئۇ ئالماس، مەڭگۈلۈك رەڭ بەرگەن،
شۇ ئۆتكەن ئەسىرلەر پەسلىگە ...

توز رەڭدار قاناتنى يايغاندەك،
كەڭ ئاچتى باغرىنى ئىپار قىز.
ئۇ ھازىر قۇچاقلار پەرىنى،
مېھرىدىن قەلبىگە سېلىپ ئىز ...

5

«بۇ نەھال؟»

ئاھ قېنى ئاماننا؟!
توۋلىدى ئىپارقىز ھەيراندا.
تۇراتتى ساھىلدا ئۇ يەنە،
ئۆرتەندى يۈرىكى ھىجراندا.

چۈشمۇ، ئوڭمۇ بىلمەس ھېچ،
قارايدۇ دەرياغا خىيالچان.
شاۋقۇنلار نەرسى مىسالى،
قەلبىدە قايىنىغان ھاياجان.

شارقىراپ ئاقماقتا زەرەپشان،
دولقۇنلار مىنگىشەر قاتمۇ-قات.
سۆيگۈگە لىق تولغان قىز قەلبى،
دەريادىن كۆرمەكتە بىر ھايات.

ئۇ كۆرەر ئاماننا ھۆسنىنى،
نۇر سۆيگەن زەرەپشان مەۋجىدە.
قۇدرەتلىك ياڭرايدۇ خىتابى،
پەسەيمەس دولقۇنلار ئەۋجىدە:

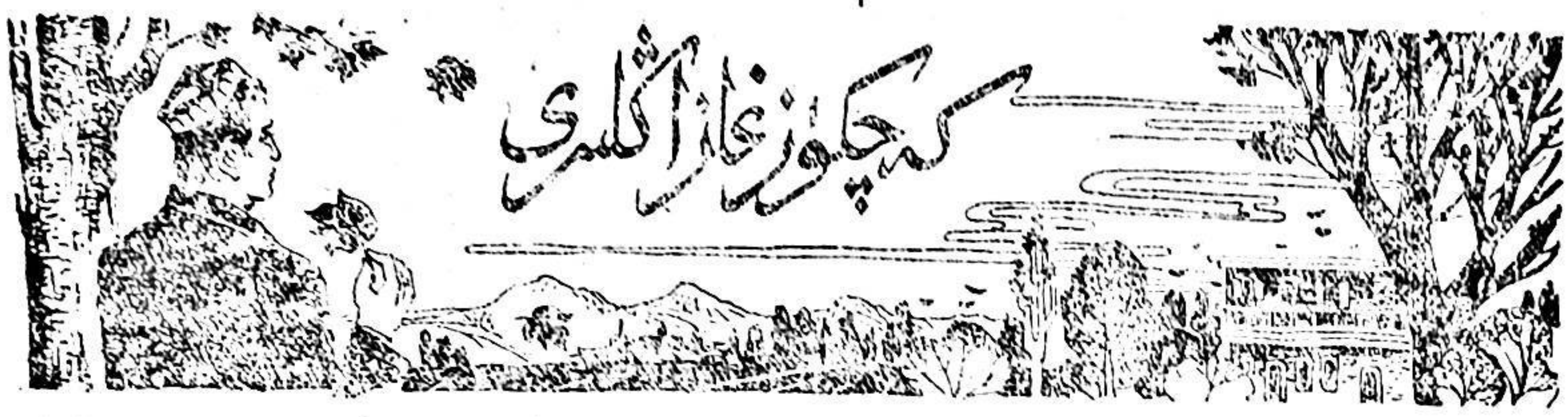
«ئاپىرىن ئۆستۈرگەن ئاتاڭغا،
ۋىسالغا يەتكۈزگەن ئەھدىنى.
مەن كۆردۈم سېنىڭدىن ئەۋلادلار -
سەنئەتتە شان قۇچقان ئەتمىنى».

مەستۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

ئابدۇكېرىم ئوسمان 18 ياش. يەكەندە زىيالىي ئائىلىسىدە
دۇنياغا كەلگەن. 15 يېشىدىن باشلاپ شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن
شۇغۇللانغان، ئۇ ھازىر شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتېتى جۇڭگۇ ئەدەبىياتى
فاكۇلتېتىدا ئوقۇيدۇ.
مۇھەررىردىن

(ھېكايىلەر)

توختى ئايۇپ

مۇقەددىمە ئورنىدا

ئۇ ئەمدى سارغا يىغان، قۇرۇغان، ئۆزىنىڭ ياز مەۋسۈمىدىكى ياپيېشىل جىلۋىدار ھۆس-ئىمدىن ئەبەدى جۇدا بولۇپ، ھاياتلىق نۇرى ئۆچكەن چىرايدەك، ساپسېرىق غازاڭغا ئايلىنىپ خاتىرىلىدى.

يېشىل ياپراق! ئاھ، ئۇ قانداق چىرايلىق؟! ئۇنىڭغا بەخت ۋە ئارزۇسىغا يەتكەن ئارمانسىز ھاياتنىڭ ئوتلۇق نەپەسلىرى سىڭگەن، پاك-لىق ۋە بىغۇبار سۆيگۈنىڭ ئۆلمەس داستانلىرى پۈتۈلگەنلىكى ئۈچۈنلا شۇنداق تەۋيۇلام-دىغاندۇ كىشىگە؟

مەن جەنۇبتا - كۆڭۈلسىزكە چىكۈز شامىلى ئۇشقىم-تىپ تۇرغان چەت سەھرادا، ئۆيۈمنىڭ ئالدىدىكى قېرى تېرەك شېخىمدىن سارغا يىغان ئاداققى ياپ-راقلارنىڭ قانداق ئۈزۈلۈپ، يەرگە قانداق پىرىلداپ چۈشۈشلىرىگە جىسمىمىز نەزەرسال-غاچ، سۈكۈت ۋە خىيالغا چۆمدۈم. ئەمدى بۇ ياپراقلارنىڭ بۇرۇنقى ياپيېشىل چاغلاردىكىدەك راھەتتە خىش جازىبەسىمۇ، كۆڭۈل ۋادەگە ئاللىقانداق شېرىن ھېسلاردىن سايە سالمايدىغان نازۇك پىچىرلاشلىرىمۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ بەرگىدىن تۈكۈلۈشكە قىيمايۋاتقان ئاجىز چىرىسلاشلىرىدىن ۋە شاختىن - شاخقا قوپال سوقۇلۇشلىرىدىكى شىرىقلاشلىرىدىن ئۆلۈۋات-

قان ۋۇجۇدىدىكى ئاخىرقى ئىسدا، ئىستىجا ۋە ھەسرەت ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئۇشتۇمتۇت بىر تال غازاڭ شامال زەربىسىدىن قاياقتىن ئۈچۈپ كېلىپ، كۆكۈمۈگە ئۇرۇلدى - دە، قاننى سۇنغان نىمجان كېپە-نەكتەك كۈچسىز دىرىلىدەپ توختاپ قالدى. مەن ئۇنىڭ قۇرۇغان ساغۇچ ساپىقىدىن ئاۋاي-لاپ تۇتۇپ، گويا ئىككى يۈزىدىن ئىنسان قەل-بىدىن ئۇرغۇپ چىققان ئوتلۇق نەپەسلىرىنىڭ ئىزناسىنى ئىزدىمەكچى ۋە ئىنسان سۆيگۈسىدىن پۈتۈلگەن شېرىن قىسسەلەرنى ئۇقماقچى بولغاندەك، ئۆرۈپ - چۆرۈپ، سىنچىلاپ قارىدىم. ساپاق بويلاپ ھەر تەرەپكە شاخ ئارىغان ئىنچىكە تومۇرلار ھېلىمۇم كۆپكۆك، ئۇنىڭدا قۇدرەتلىك بىر ھاياتىي كۈچ ھېلىمۇ مەۋج ئۇ-رۇپ ئېقىۋاتقان دەك قىلاتتى. شۇغىنىسى ياپراق يۈزىدىن مەن ئىزلىگەن ئىزنا ۋە قىسسەلەرنى كۆرەلمىدىم. نىھايەت، ئۇنىڭ ئورنىدا غازاڭ سېرىقى ۋە چۆرىسىدە قانغا ئوخشاش قېتىنىپ قالغان چېكىم - چېكىم داغلار قارىيىپ كۆرۈ-نەتتى. مەن ئەلەملىك ئۇھ تارتىپ، ئاستا پى-چىرلىنىدىم.

- ئاھ، ئىسىت، يېشىللىق قانداق ياخشى ئىدى - ھە؟ ئۇنىڭغا ئىنسان ئارزۇ قىلغان ۋە ياراتقان ھەممە گۈزەللىك ۋە پاكلىق مۇجەسسەملىگەن ئەمەسمىدى؟!

كۈتۈلمىگەندە قولۇمدىكى غازاڭ گويىا قۇرت يەۋاتقان-دەك چىرىدىلاپ، سۆزلىگەندەك قىلدى:

— راست ئېيتتىڭ، مەرھەمەتلىك ئادەم، يېشىللىق شۇنداق ياخشى ئىدى. لېكىن بۇ-گۈنكى ئادەملەر يېشىللىقتىن زېرىكتى ئەمەسمۇ؟ — ئۇلار بىلەن نېمە ئىشنىڭ؟ — ئەلەملىك خىتاب قىلدىم مەن، — سەن ياپىيېشىل تۇ-رۇشۇڭ، ئۇزاقراق ياشىشنىڭ كېرەك ئىدى.

— ئاھ، مەندە نېمە ئىلاج، ئۇلار مېنى ھا-ياتلىق نۇرۇمدىن ئايرىپ قويۇشقان.

— نۇر دەمىنى، قايسى نۇر ئۇ؟ — ئىنسان سۆيگۈسىدىن تۇغۇلغان نۇر بول-مامدۇ، مەرھەمەتلىك ئادەم، ئاخىرقى نىسدا-لىرىمنى ئاڭلاپ قال، ئىنسان سۆيگۈسى — تەڭرىنىڭ ھىممەت شەپقىتى دېمەكتۇر. دۇنيا-دىكى جىمى مەۋجۇداتىنىڭ ھاياتلىق يىلتىزى ئاشۇنىڭغا تۇتاشقان. ئىنسان قەلبى كىر-لەشسە، سۆيگۈسى ئاجىزلىشىدۇ. سۆيگۈسىز دۇنيادىكى جىمى مەۋجۇدات ۋە ئىنساننىڭ ئۆ-زىنىڭمۇ ياشاش يولى بولمايدۇ. سۆيگۈ نەقە-دەر ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەس ئىدى. ھە؟ ئاھ، دەرىخ! بۇ سۆيگۈ نۇرىنى كىملىرىدۇر ياراتقان پاسىقلىق، نادانلىق ۋە بەدنىيەتلىك تۇمان-لىرى يۈتۈپ كەتتى. تۇمان دەستىدىن نەپەس-لىرىم بوغۇلدى، تومۇرۇمدا ھاياتلىق قېنى توختىدى، قۇرۇدۇم، سارغايىدىم.

— سەن نېمىشقا ئۆلۈمىڭ ئالدىدا سېرىق رەڭنى تاللىۋالدىڭ؟ سەن پاك ۋە بىغۇبار ئىدىڭ، ھاياتنىڭ بىلەن خوشلاشقاندا ھېچ بولمىسا، ئاق قەغەزگە ئايلىنىشنىڭ كېرەك ئىدى.

— سۆزۈڭ ھەق، ئاقىل ئىنسان، دۇنيانىڭ يېشىللىقىدىن زېرىككەن ئادەملەر ئاق قەغەز-نىڭ قەدرىگە قانچىلىك يېتەر دېدىم.

— ئەمەسە نېمىنى ئويلىدىڭ؟ — ئىنسان ئايرىقى ئاستىدا چەيلىنىپ، لىنىي قېلىشتىن قورقتۇم، شۇڭا ئاقنى ئەمەس، سېرىق رەڭنى تاللىۋالدىم.

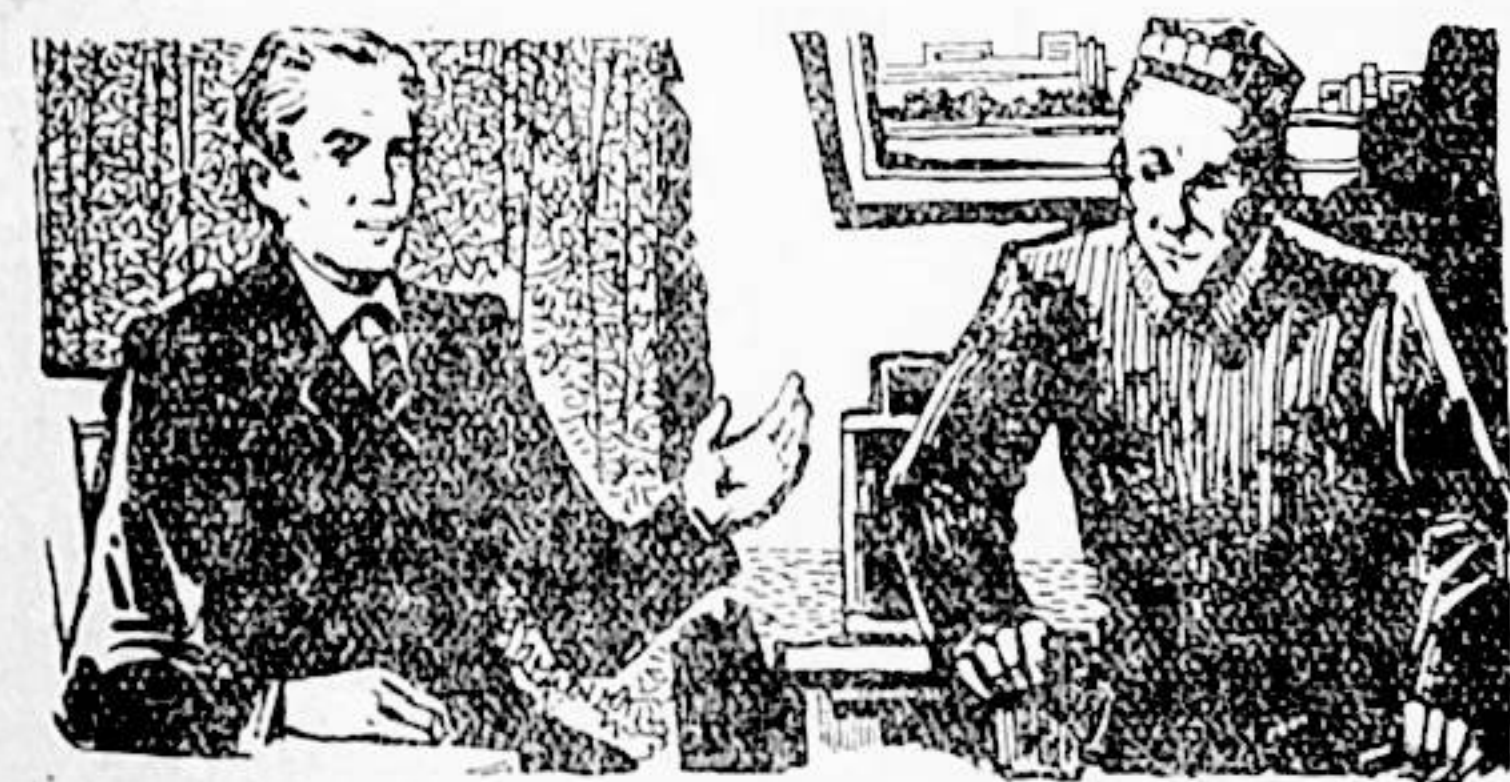
— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ — ھازىرقى ئادەملەرنىڭ ئەڭ ئەلا بىلىم-دېغىنى سېرىق رەڭ — ئالتۇن بولۇپ قالدى ئەمەسمۇ؟

«ئالتۇن...» — ھەسرەت ۋە مۇڭ بىلەن ئاستا تەكرارلىدىم ئىچىمدە، راست، ئىنسانلار ھازىر ئالتۇن، نەپسانىيەتچىلىك ئۈچۈن، ئۆزى بۇرۇن ياراتقان ھەممىنى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئىنسان ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇشتى، ئۇلار مۇشۇ سېرىق رەڭ ئۈچۈن ئاخىرى دۇنيانى ۋە بىر-بىرىنى نېمىمۇ قىلىۋېتەر؟»

مەن يۇرتۇمدا قارىشى ئېلىنىدىم

قەلبىمنى شۇ تاپتا بۇرۇن ھېچقاچان ھېس قىلمىغان چەكسىز شادىيانلىق ۋە ئىپتىخارلىق ھېسسى قۇچقان. يۇرتۇمغا يېقىنلاشقانسېرى يۈرىكىم سېغىنىش ۋە ئىنتىزارلىق بىلەن قانا-تېلىنىپ، بالىلىق ۋە ياشلىق چاغلىرىمنىڭ ئەبەدى ئۇنتۇلما، بىغۇبار ئىزنالىرى قال-غان شورلۇق دالىلار، قۇم بارخانلىرى تىۋۇد-دىكى پاكارغىنە كېسەك ئۆي ۋە ياۋا چىگىد-لىكلەر ئارىسىغا ئۇچۇپ كەتكەنىدى.

مەن ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە يىگىرە نەچچە يىل تۇپراقشۇناسلىق ۋە تەبىئەت ئېكولوگىيىسى

قەلبىمنى شۇ تاپتا بۇرۇن ھېچقاچان ھېس قىلمىغان چەكسىز شادىيانلىق ۋە ئىپتىخارلىق ھېسسى قۇچقان. يۇرتۇمغا يېقىنلاشقانسېرى يۈرىكىم سېغىنىش ۋە ئىنتىزارلىق بىلەن قانا-تېلىنىپ، بالىلىق ۋە ياشلىق چاغلىرىمنىڭ ئەبەدى ئۇنتۇلما، بىغۇبار ئىزنالىرى قال-غان شورلۇق دالىلار، قۇم بارخانلىرى تىۋۇد-دىكى پاكارغىنە كېسەك ئۆي ۋە ياۋا چىگىد-لىكلەر ئارىسىغا ئۇچۇپ كەتكەنىدى.

تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان، بۇنىڭدا ئېرىش-
كەن نەتىجىلىرىم ۋە ياراتقان تۆھپىلىرىم
بەدىلىگە ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ۋە چەت ئەل-
لەردە ئېچىلغان كۆپ قېتىملىق ئىلمىي مۇھا-
كىمىلەرگە قاتناشقاندىم. مېنىڭ ئۇ يەرلەردە
ئېلان قىلغان تەتقىقات ماقالىلىرىم ئالىملار-
نىڭ يۈكسەك باھاسىغا ۋە دىققەت-ئېتىبارغا
ئېرىشكەن. ئەمەلىي ئىشلەشكە تېگىشلىك
كەشپىيات تۈرلىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلگەنىدى.
مانا بۇلار ئۆزۈمنى بىر ئۆمۈر بەخلىك ھېس
قىلىشىمغا ۋە ئاخىرقى ئۆمرۈمنى ئاۋات، گۈ-
زەل شەھەرلەردە شاد، خاتىرجەم ئۆتكۈزۈشۈمگە
تامامەن يېتەتتى.

شۇغىلىمى، كېيىنكى ۋاقىتلاردا، نېمەشكە-
دۇر يىراق تەكلىماكان باغرىدىكى يۇرتۇمنى
ھەمىشە سېغىنىپ، ئەسلەيدىغان بولۇپ قالدىم.
چاچ - ساقاللىرىم ئاقارغان، مۇسكۇللىرىم
قاتقان بولسىمۇ، كۈچ قۇۋۋىتىم، زېنىم جايد-
دا ئىدى. مەن ئۆزۈمدىكى مۇشۇ ئاخىرقى
دەسمايىنى ئۆز يۇرتۇمغا سەپ قىلىشقا، ھې-
لىمۇ قۇم، بوران، قۇرغاقچىلىق تەھدىتى ئاس-
تىدا تۇرۇۋاتقان يۇرتۇمنى مۇشۇ ئاپەتتىن
قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆز يۇرتۇمغا ئەمەلىي
ئىش قىلىپ بېرىشكە بەل باغلىدىم.

خىيالىمىم گويا ياش يىگىتنىڭ تۇنجى
مۇھەببەت ھېسسىدەك تولمۇ شېرىن ئىدى.
يول ئاز قالدى يۇرتۇمغا بۈگۈن كەچتىلا يې-
تىپ بارىمەن. يۇرتۇمنى ئاپەتتىن قۇتۇلدۇ-
رۇش توغرىسىدىكى ئىلمىي تەسەۋۋۇرۇم ئۈس-
تىدە ناھىيىدىكى ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي
كادىرلار ۋە ئامما بىلەن مەسلىھەتلىشىمەن.
بىز ئەنە شۇ تەقلىد تە تولمۇ ئۇلۇغ، ئەمما
مۇشەققەتلىك ئەمەلىي ئىشقا كىرىشىمىز...

مېنى ناھىيىدە ھازىر ناھىيىنىڭ يېزا ئى-
گىلىك خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئىشلەۋاتقان،

مېنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ساۋاقداشىم
بىرىنچى بولۇپ كۈتۈۋالدى.
تونۇش دېگەن ھامان تونۇش - تە ئەمدى
كېيىنكى ئىشلارنىڭ خۇددى تاغ كەلكۈنى
پەيتىدىكى قىيان سۈدەك راۋان يۈرۈشۈپ كې-
تىدىغانلىقىغا گۇمان قىلىدىم. ساۋاقداشىم
مېنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىمكى مۇددىتىمىنى
ئۇن - تىنىمىز ئولتۇرۇپ ئاڭلىغاندىن كېيىن
قوللىرىمنى خېلىغىچە قويۇۋەتمەي، كۆزلىرىمگە
خۇددى بۇرۇنقى بالىلىق چاغلىرىدىكىدەك
مېپىر ۋە قىزىقىش بىلەن تىكىلدى. لېكىن
كۈتۈلمىگەندە بايىقى سۆزلىرىم گويا ئۇنىڭ
قولىغا كىرمىگەندەك باشقا ياقىتىن ئېغىز
ئېچىپ سالدى:

- ھەي، شۇنداق قىلىپ تەڭلا قېرىپ كەت-
تۇقمۇ ئەمدى؟ ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ جۈمۈك،
چاچ - ساقاللىرىڭنىڭ مۇنچىۋالا ئاقىرىپ
كەتكىنى نېمىسى؟ جاپانى كۆپ تارتىپسىز دە،
ھە، ئۆستىڭىزمۇ؟

ئۇنىڭ، مېنىڭ نېمە ئەمەل - مەنسىمىنىڭ
بار ئىكەنلىكىنى سوراۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى.
- تەتقىقاتچىمەن، - دېدىم مەن قىسقىچىلا
قىلىپ.

- تەتقىقاتچى؟ - ساۋاقداشىمنىڭ قوشۇ-
مىسى ھەيرانلىق ۋە تېڭىرقاش بىلەن تۈرۈ-
لۈپ كەتتى، - ئۇنىڭ دەرىجىسى نازىر بىلەن
تەڭ بولامدۇ؟

- ياق.
- ياق دەڭ... ئاپلا، ئەمەسە ھاكىم دەرد-
جىلىك ئىكەنسىز - دە.
- نەدىكىنى؟

- چاقچاق قىلىۋاتمايدىغانسىز؟ - ساۋاق-
داشىمنىڭ چىرايىدا بايىقى مېھرىلىك كۈلۈم-
سىرەشتىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. ئۇ ماڭا شۇ-
ئان بىر خىل كۆرۈڭلىك ۋە مەنسىتمەسلىك

— قۇلۇپ سېتىۋالغۇنمۇ.

— ھەببەللى، ئۇنتۇماپسەن، ئالىمدىن ئىكەنلىكىڭنى قۇلۇپ مۇشتۇمىڭدىن كىچىك بولمىسۇن، قارا چويۇن قۇلۇپ بولمىسۇن.

— ۋاي، نەگىمۇ سالارسىز شۇنداق يوغان قۇلۇپنى؟

— خۇرچۇنغا سالمامدىمەن كاررۇك!

— ئەقلىڭىزدىن ئۆرگىلەي، لاتا خۇرچۇنغا

چويۇن قۇلۇپ سالغان جېنىم دادا!

يازغۇچى

بىز پىكاپتا ئۈچ سائەتتىن ئارتۇق-راق يول مېڭىپ، يېزىلىق ھۆكۈمەت ئىشخانىسىغا چۈشكە يېقىن يېتىپ كەلدۇق. يېزا باشلىقى بىزنىڭ خەۋىرىمىزنى خېلى يىمىراقتىن ئاڭلاپ كەلگەن بولسا كېرەك، تەر قۇيۇلۇۋاتقان يۈز-پاتاكلارنى كىر دوپپىسى بىلەن سۈرتكەچ، ناھىيىدىن قانداق يوليورۇق ئېلىپ كەلگەنلىكىمىزنى بىلىش تەقەززاسىدا كۆزلىرىنى گاھ ھاكىمدىن، گاھ مەندىن ئۈزمەيتتى.

— سىزگە ئالدى بىلەن تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي، — دېدى ھاكىم يېزا باشلىقىغا مېنى كۆرسىتىپ، — بۇ كىشى ناھىيىمىزگە ئەسەر يېزىش ئۈچۈن كەلگەن يازغۇچى، شۇڭا بىز مەزگىل مۇشۇ يېزىدا تۇرمۇش ئۆگىنىش ئۈچۈن تۇرماقچى. ياتاق، تاماق مەسىلىسىنى ئۆزىڭىز بىدۋاسىتە قول تىقىپ ئورۇنلاشتۇرسىز، قىسقىسى، ھەممە ئىشلەردىن ھەل قىلىشقا ئۆزىڭىز مەسئۇل بولىسىز.

نەزەرى بىلەن قىسىلغان كۆزلىرىدە تىكىلدى، — ھەي ئىسىت، تېخىچە رايون دەرىجىلىك مەن دەك. — ئۇمۇ ئەمەس.

ساۋاقدىشىم ماڭا چاي قۇيۇش ئۈچۈن قولىغا ئالغان تۇتقۇچلۇق ئىستاكان-نى «پاقتىدە» يەنە جوزىغا قويدى. ئۇ شۇ تاپتا ماڭا كۆرسەتكەن بايىقى ھەممەتلىرى ئۈچۈن پۇشايمان قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

— تەتقىقاتچى... ھېچ چۈشۈنەلمىدىم بۇ-رادەر، كۆڭلىڭىزگە كەلمىسۇن، بۇ ھەقتە يۇقىرىدىن ھۈججەت بار. سىزگە قايسى تەرىزدە مۇئامىلە قىلىش ئۈچۈن ئەلۋەتتە دەرىجىڭىزنى بىلىشىمىز كېرەك ئىدى - دە.

— تەتقىقاتچى - بۇ ئىلمىي ئۇنۋان، — دېدىم مەن ئاخىرى تاقەتسىزلىنىپ، — مەن ئىلىم - پەن بىلەن شۇغۇللانغۇچى، مۇنداق كىشىلەرنىڭ دەرىجىسىنى قانداق قىلىپ ئەمەل - مەنەپ دەرىجىسى بىلەن تەڭلەشتۈرۈش مۇمكىن؟ بۇ زامانىمىزدا ناھايىتى ئاددىي بىر ساۋات. سىز بۇنى قاچانمۇ بىلىۋەرسىز قەدەر - دان دوستۇم؟

چويۇن قۇلۇپ

— بازارغا قاچان ماڭسەن داۋىلەك؟ — ئات بوغۇزىنى ئەمدى يەپ بولىدى، ھا-زىرلا ماڭمەن دادا. — مەن دېگەننى ئۇنتۇيدىغان بولساڭ، ئوشۇ-قۇڭنى چاقمەن جۇمۇ كاررۇك!

مەن ۋېلىسپىتلىقنىڭ نېرىسىدىكى شۇنچە كەڭ يولدا ماڭماي، سىڭلىمنى يىقىتىۋەتكەن يول سىزلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ بىلەن ئىككى ئېغىز زوكۇنلاشماقچى بولدۇم.

شۇ چاغدا كۈتۈلمىگەندە ئاپام، ئەمدىلا ئورنىدىن تۇرۇپ، مىشىلداپ يىغلاۋاتقان سىڭلىمنى بىر تەستەك سالدى - دە:

- نېمىشقا كۆزۈڭگە قاراپ ماڭمايسەن ھا - رەمى! - دەپ ۋارقىردى.

مېنىڭ غەزەپلىك بۇيرۇقۇم بىلەن ۋېلىسپىتتىن چۈشۈپ، ئۆز گۇناھى ئۈچۈن ئەپۇ سوراخقا تەييارلىنىپ تۇرغان يىگىت، ئاپامنىڭ ئەيىب-لەشلىرىدىن كېيىن، بىردىنلا كۆرەڭلىك بىلەن گىدىيىپ، ماڭا قاراپ مەسخىرە بىلەن كۈلدى. دە، ۋېلىسپىتتىگە غالىبلارچە سەكرەپ مىشىپ كېتىپ قالدى.

مەن ئۈستى - ئۈستىلەپ كەلگەن زەربىدىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقان سىڭلىمنى كۆتۈرۈۋېلىپ، باغرىمغا باستىم، سىڭلىم ئەمدى نېمىش قىلدۇر ياش بىلەن ھۆللىمەنگەن ئىسسىق مەڭزىنى يۈزۈمگە يېقىپ، بوينۇمنى مەھكەم قۇچاقلىۋالغانىدى.

- بىكارلا ئۇردىڭىز ئاپا، - دېدىم مەن ئا - پامغا، يۈرىكىمدىكى ھەسرەت ۋە ئەلەملىرىمنى تەستە بېسىپ.

- كۆرمىدىڭىزمۇ ئۇنىڭ ئەلپازىنى، شەھەر - لىكلەرگە گەپ تېپىپ بەرگىلى بولامدۇ بالام، - ئاپامنىڭ ئاۋازى ئىچكى بىر خورلۇقتىن تىت - رەپ چىقاتتى، - ھېچقىسى يوق، ئۆز بالىمىز ئەمەسمۇ، كوچىدا شەھەرلىكلەر بىلەن ئۇرۇش - تالاش قىلىش ياخشى ئەمەس.

نېمىمۇ دېيەلەيتتىم؟ خورلۇقى چېكىنگە يەتكەن ئاچچىق بىر يىغا بوغۇزۇمغا كەپلەشتى، ئىلاجىمىز ئىچىمدە ئاستا پىچىرلىدىم: «جېنىم ئاپا، پالىڭىزنى كىچىك -

- بەك بەلەن ئىش بوپتۇ ھاكىم، بەك بەلەن! - يېزا باشلىقى كۆكۈش كۆزلىرىنى مەنۈنەپەت بىلەن قىسىپ مېنىڭ باش - ئايدى - غىمغا قارىغاچ، ئىتائەتسىزلىك بىلەن كۈلۈم - سىردى، - يېزىمىزدىغۇ ھازىر ھەممە نەرسە تېپىلىدۇ، شۇغىنىسى بىر يازغۇچىنىڭ تەڭلىكى ئۆتۈلۈپ تۇراتتى. شەھەر دېگەندىغۇ يازغۇچى دېگەن تولا بولىدىكەن، پوچتىخاننىڭ ئالدىدا قاتار ئولتۇرۇپ كېتىدىكەن، مانا ئەمدى ياز - غۇچى يولداشتىن بىرى يېزىمىزغا كەلگەن بول - سا، بۇمۇ ھاكىمنىڭ ئىلتىپاتى.

ھاكىم ماڭا قارىدى، مەن ھاكىمغا قارىدىم. ئىككىمىز قىزىقسىنىپ كۈلۈشتۈق.

كۆندۈرۈش

ئاپام مېنىڭ ناھىيىگە خىزمەتكە كەلگەنلىكىمنى ئاڭلاپ، يېزىدىن كىچىك سىڭلىم بىلەن بىللە كەپتۇ. بىز بازار رەستىسىدە قاتارلىشىپ، نېمىمىدۇر پاراڭلىشىپ كېلىۋاتاتتۇق، ئالتە - يەتتە ياشلارغا كىرگەن سىڭلىم دەماللىققا مەندىن ھېيىقىپ، ئاپامنىڭ قولىغا ئېسىلغى - نىچە پات - پات ماڭا تارتىنىش، جۈرئەتسىز - لىك ۋە ئامراقلىق بىلەن قاراپ قويايتتى.

شۇ چاغدا ئۇشتۇمتۇت ئارقىمىزدىن ۋېلىس - پىتلىق كەلگەن بىرسى سىڭلىمنى ۋېلىسپىتكە سوقتۇرۇپ يىقىتىۋەتتى - دە، ئۆتۈپ كەتتى. - توختاڭ! - دەپ توۋلىدىم مەن ۋېلىسپىت - لىق پىكىتكە، بىر ياقىتىن سىڭلىمنى يۆلەۋېتىپ.

دەنلا زوراۋان كۈچ ۋە بوزەك قىلغۇچىلار ئال-
دەدا ياۋاش مۆمىنلىككە كۆندۈرەي دېگىنىمىز-
مۇ - ؟»

قىزىمنىڭ بەختى

تونۇردەك قىزىغان پايانسىز دەشت. بىز ئاپ-
توبۇستا ئەتىگەندىن بېرى چۆللۈكنىڭ شىما-
لىي تەرىپى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن گىياھسىز،
تاقىر، چۆل تاغ بويلاپ كېلىۋاتىمىز. چۆللۈك-
تىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان سەلەپ، يىراقتىن قارد-
سىڭىز خۇددى تاشقىنىلاپ كېلىۋاتقان تاغ سۈ-
يىدەك يالىلىداپ كۆرۈنەتتى. ئوچۇق كۆزىمەك-
تىن گۈپۈلدەپ ئۇرۇلۇۋاتقان چۆل شامىلىنىڭ
چوغدەك ھارارىتى نەپەسنى كۆيدۈرەتتى. ئاپ-
توبۇس خۇددى بۇ ئاتەشلىك چۆل ئىسسىقلىقىدىن
بېشى قېپىپ دەرەخ سايىسىگە ئۆزىنى ئاتقان
كالىدەك، بولۇشىچە چاپماقتا ئىدى.

بىز چاغدا ئالدىمىزدا، ئوچۇق تاقىر سايدا
ئىككى ئادەم - بىر ئەر، بىر ئايال كۆرۈندى.
ئۇلار يىراقتىن تاشيولغا - ئاپتوبۇسنىڭ ئال-
دىغا چىقىش ئۈچۈن بار كۈچى بىلەن يۈگۈ-
رەيتتى. ئەر ئايالنىڭ قولىدىن تۇتۇۋالغاندەك
قىلاتتى، ئايال مۇدۈرۈلەتتى، يىقىلاتتى، ئەر
ئۇنى يۆلەيتتى، قولىدىن تارتىپ سۆرەيتتى ۋە
ئاپتوبۇسقا قاراپ قولىنى پۇلاڭلىتىپ، نېمەنىمە-
دۇر دەپ توۋلايتتى.

بىز شوپۇرغا بۇ ئىككى بىچارە يولۇچىنى
ئاپتوبۇسقا چىقىرىۋېلىشىنى ئۆتۈندۈدۈم.
ئاپتوبۇس ئىشىكىدىن ھاسىمراپ - ھۆمىدەپ
چىقىپ كەلگەندە، ئۇلارنىڭ ئىككى ئەمەس،
ئۈچ جان ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ بىرى- يېشى
يەتمىشلەردىن ئاشقان، ئايىق ساقال بوۋاي،
يەنە بىرى يېشى تېخى ئون ئالتىلەرگە بارمى-
غان كىچىككىنە قىز ۋە قۇچىقىدىكى بىر ياشلار
ئەتراپىدىكى كىچىك بالائىكەنلىكىنى بىلىدۇق.
بوۋاي قولىدىكى نىمەكەش قىزىل خۇرجۈنىنى
كاسىنىغا يۆلەپ قويىدى - دە، ئۈستىگە جاي-
لىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن بېلىمىدىكى
رەڭگى ئۆڭگەن بەلبېغىنىڭ بىر ئۈچى بىلەن
باش - كۆزىدىن شورۇلداپ قۇيۇلۇۋاتقان ئاچ-
چىق تەرلىرىنى سۈرتۈشكە باشلىدى. قىز ئاپ-
توبۇس ئىشىكىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، قۇچىقى-
دىكى بالىنى ئېمىتىشكە باشلىغاندىلا، بىز بۇ
قىزنىڭ ئاللىقاچان بىر بالىغا ئانا بولۇپ
قالغانلىقىنى بىلىدۇق.

قىزنىڭ چىرايىغا ۋە تەقى - تۇرقىغا سەپ-
سالغاندا كىشىنىڭ يۈرەك باغرى سېرىلىپ
كېتەتتى. ئەنە، بېشىغا ئارتىلغان، ئورۇق،
ۋىجىك يەلكىسىنى يېپىپ، پۈتىنىڭ ئۈچىدىن
ئولتۇرغان يېرىگىچە سۆرۈلۈپ تۇرغان كونا
بوزرومال، جۈلمى چىقىپ كەتكەن، ئۈزۈلگەن
تاسمىلىرى قايتا ئېرىتىلىپ يەملەنگەن كونا
سۇلياۋ ئايىغى ئىچىدىكى پايپاقسىز كىرلەشكەن
پۈتلىرى، ئاپتاپتا قالغان سېغىز لايىدەك
چاك- چاك يېرىلغان، قارا يىغان تاپانلىرى....

بىز چاغلاردا قىزىل گۈل بەرگىنى ئەسلى-
تىدىغان ئەۋرىشىم، نازا كەتلىك، زىلۋا بويى-
بەستىنى ئەمدى مۇشۇ پايانسىز دەشت ئاپتېپى
كۆيدۈرۈپ قۇرۇتۇۋەتكەن، سولاشقان، يىگىلەش-
كەن. تېخى بالىلىقىمىڭ يۇمران - ئەۋرىشىم-
لىكى كەتمىگەن قاپقارا قۇندۇز چاچلىرى

بالىلىق گۈزەللىكلىرى تېخى ياشلىق مەۋسۈم -
 نىڭ نەۋ باھارىغا يەتمەيلا، تۈزۈپ كېتىم -
 ۋاتقان چىرايى ئۈچۈن ھازا تۈتۈپ يىغلىم -
 خاندەك پېشانىسىگە چاپلاشقان. ھايات ۋە ياش -
 لىقنىڭ ئاجايىپ سېرى گۈزەللىكى ھېلىمۇ
 بۇلۇتلار ئارىسىدىن غىل - پال كۆرۈنۈپ قال -
 دىغان تاڭ قۇياشىدەك كۆرۈنىدىغان ئوماق،
 قاپقارا كۆزلىرىدە تىل بىلەن ئىپادىلەش
 قىيىن بولغان تەكسىز ھەسرەت، مۇڭ ۋە بۇنىڭ -
 غا بولغان ئىتائەتمەنلىك ھېسسى خۇددى قاي -
 ناق كۆز يېشىدەك پىلىلداپ تۇراتتى. ئاھ،
 شۇ لەۋلەر ئەسلىدىكى ئەتىرگۈل غۇنچىسى -
 دەك قىزىل، يۇمران، ئانەشلىك لەۋلەر ئەمدى
 خۇددى بەرگىدىن ئۈزۈلگەن ياپراقتەك سۈزۈل -
 گەن، قېنى قاچقان، سوۋۇغان.

بالا قىر قىراپ يىغلىدى. ئانا - ئاشۇ ھايات -
 لىق گۈلى ئىچىلماي تۈزۈپ تۈزۈۋاتقان قىز،
 بالىنىڭ ئاغزىغا ئەمچەك سالدى. بالا خۇددى.
 ئۇنىڭ باغرىغا چاپلاشقان يىرتقۇچ يالىساۋۇز -
 دەك، ئانا ۋۇجۇدىدىكى نىمجان ھاياتلىق بۇ -
 لىقنىڭ ئاخىرقى تامچىسىنىمۇ كۈچەپ سۈمۈ -
 رەتتى. ئانىنىڭ ھېلىمۇم كۈچىمىز تېپىۋاتقان
 يۈرىكىدىكى كۈچ - مادار، ھاياتقا تارتىشىش
 ۋە ھەمىشە كېچىلىرى چۈشەپ چىقىدىغان ئارزۇ -
 ئارمانلىرى ئۇنىڭ بۇرتۇپ چىققان كۆپكۆك
 تومۇرلىرى بويلاپ، بالىنىڭ ئاغزىغا قۇيۇلۇ -
 ۋاتقان دەك كۆرۈنەتتى.

- بۇ بالا سىلىمنىڭ قىزلىرىمۇ دادا؟ -
 سورىدىم مەن ئاپتوبۇس بىلەن تەڭ سىلىكىنىپ
 خۇرجۇنى ئۈستىدە غەمىمىز مۇگدەپ ئولتۇرغان
 بوۋايدىن. بوۋاي يۇڭلۇق، ئاقۇش قاشلىرى
 ئاستىدىكى نۇرسىز كۆزلىرىنى ئىچىپ، ماڭا
 قاراپ، ئاندا - ساندا قالغان سېرىق چىشى -
 رىنى كۆرسىتىپ ھىجايىدى.

- ھەئە، مېنىڭ قىزىم. بالىلىرىمنىڭ كەن -
 جىسى.

- قاچان ياتلىق قىلىۋېتىلدى؟

- ئۆتكەن يىلى قوغۇن پىشىقىدا.

- بۇ قىلغانلىرى بولماپتۇ دادا. بەك بال -
 دۇر تويى بولۇپ كېتىپتۇ.

- نەدىكىنى؟ - بوۋاينىڭ قاشلىرى كىرىپ
 تىكىنىدەك تىك كۆتۈرۈلدى، - بۇ قىزىمنىڭ
 بەختى - تەلىپى بالام.

مەن بۇ قاباھەتلىك، نەپىرەتلىك «بەختى -
 تەلەي» توغرىسىدا ئىچىنىش ۋە ئازاب ئىچىدە
 ئويلىنىۋاتقان چېغىمدا قىز قاچانلاردىدۇر چا -
 پىنىنىڭ يانچۇقىغا سېلىۋالغان بىر پارچە زاغ -
 را ناننى ئېلىپ، غاچاپ يېيىشكە باشلىدى.
 بالغا قارىدىم، ئۇ ھېلىمۇ ئانىسىنىڭ ئالى -
 قاچان بوش خالىتىدەك پۇرلىشىپ، يىگىلىشىپ
 كەتكەن ئەمچىكىنى سوزۇپ، تارتىپ ئەمەكتە
 ئىدى. مەن سومكامدا مۇشۇ ئاچ قىزنىڭ يېيى -
 شىگە لايىقراق يېمەكلىكىنىڭ قالمىغىنى ئۈچۈن
 ئىچىنىدىم. شۇڭا سومكامنىڭ تېگىدە قالغان
 ئىككى - ئۈچ پارچە يۇمشاق تۇخۇم پىرىتىدىكى ئېلىپ
 قىزغا ئۇزاتتىم. قىز ئۇنى ئۆمرىدە كۆرۈپ
 باقمىغان بولسا كېرەك، ماڭا ئۇنىمىز مەننەت -
 دارلىق نەزەرىدە بېقىپ، ئاندىن پىرىتىدىكى
 قىزىقىش ۋە ھەيرانلىق بىلەن سەپسالدى - دە،
 گويا بۇ ئېسىل يېمەكلىك ئۆزىنىڭ يېيىشىگە
 لايىق ئەمەستەك، ئۇنى ئىككى قوللاپ دادىسى -
 غا ئۇزاتتى. خېلىدىن بېرى قىزىنىڭ قولىدىن
 كۆزىنى ئۆزمەي كېلىۋاتقان بوۋاي، پىرىتىدىكى
 نى قىزنىڭ قولىدىن يۈلۈپ دېگۈدەك ئالدى -
 دە، خۇددى ئانا - بالا ئىككىسىدىن قىزغانغان -
 دەك، ئاغزىغا كەپلەپ تىقىپ، يالماپ يۇتۇشقا
 باشلىدى.

مەندە ئۇلارغا يەنە قارىغۇدەك كۈچ - مادار
 قالمىغانىدى، مەن خۇددى چۆل - دەشتە تىكى
 سەلەپتەك يالىلداۋاتقان يۈرەك ھېسلىرىمنى
 تەستە بېسىپ، شاپائەتلىك تەڭرىگە يېلىنىدىم:
 - ئۇلۇغ پەرۋەردىگار، بەندىلىرىڭنى مۇ -

شۇنداق ئاتىلازنىڭ قولىغا قويغىن!

ئىككى شېئىر

ئىمىن نىھىدى

سېنىڭ ناخشاڭ

يىگىرمە ياشتا يەنە ئون يىل تۇرسام دەپ،
بەكمۇ كۆپ كەشىلەر قىلىشتى ئارمان.
لېكىن ئاي، كۈن، سائەت، باشقا ئاق سانچىپ،
ئارزۇلۇق تەنلەردە قويمىدى دەرمان.

ھېچكىم تاپالمىدى بىر ئىزدا تۇرۇش -
پەقەت قەبرىمەسلىق داۋالىمىنى.
ۋاقىت ئاساۋ ئاتتەك چېپىپ راۋرۇس،
چەيلىدى ئۆمۈرنىڭ دالالىمىنى.

لېكىن مەن ئۇنى بۇدەم سەھنىدىن تاپتىم،
بۇ كەشپىياتىمىدىن ئەقلىم بولدى لال.
ئۆزەمنى ئۈنۈتۈدۈم، سەل بولۇپ ئاقتىم،
بىلىمىدىم بۇ چۆلمۇ، تاغۇ ياكى زال،

كۆزۈمدە بىر گۈزەل، ناخشىسى لەرزان،
قەلبىمدە بىر ئاھاڭ تەۋرىتەر مېنى.
كۆڭلۈمدە بىر سۆيگۈ قىلىدۇ جەۋلان،
جىسمىمدا يانمىدۇ ياشلىق ياللقىنى.

بەزىدە كېتىمەن ئاماننىسانىڭ -
قېشىغا، قولۇمنى تۇتقان بولىدۇ.
بەزىدە چۆكىمەن تېگىگە سۈنىڭ،
ئۇيقۇنلار تېنىمنى يۇتقان بولىدۇ.

قارىشىم ئالدىدا بىرلا ناخشىچى،
قولىقىم تۈۋىدە پەقەت بىر ئاۋاز.
ئېتىقاد كۆتۈرۈپ كۆككە روھىمنى،
پەرىلەر ئىچرە قىلىدۇ پەرۋاز.

بەزىدە ئارقامغا نەچچە ئەسىرلەپ -
يانمەن، گويىكى تۇغۇلمىغاندەك.

تارىخ كۆز ئالدىمىدىن ئۆتىدۇ لەپ - لەپ،
بىردەمدە ئوت كەبى، بىردەمدە قاندەك.

تىڭشايمەن بەزىدە ناغرىلاردىن ئۇن،
بەزىدە قىلىچنىڭ جارق - جۇرۇقى.
بەزىدە زۇلمەتتىن تۇتۇلىدۇ كۈن،
كۆكسۈمگە تېگىدۇ ياۋلارنىڭ ئوقى.

بەزىدە ئالدىمدا پارلاپ مەنزىرە،
ئەتىمىنى نىشانلاپ چاپتۇرىمەن ئات.
ئىستىقبال بويىنۇمغا سالمىدۇ گىرە،
توسقۇنلار يەنجىلىپ چېكىدۇ پەرياد.

شۇ مەھەل ئەتراپىم جىملىققا چۆكۈپ،
يۈرىكىم ئىزىدا توختاپ قالىدۇ.
دولقۇنلىرىمنى شۇ ناخشىغا تۆكۈپ،
سەبى بىر جەڭچىگە ئوخشاپ قالىدۇ.

چۆچۈپ قارايمەنكى ئۆلۈم قايغۇسى،
خىيال دەپتىرىمىدىن نەگىدۇر كەتكەن.
يىللارنىڭ قېرىيىسەن دېگەن ھەيۋىسى،
ئۆزىنى مېنىڭدىن مۇستەسنا ئەتكەن.

ۋۇجۇدۇم كۈچكە لىق، غورۇرۇم ئۆزگە،
جىگىرىم باشقىچە، يانغان ياشلىقىم.
قانچىلاپ دەقىقە ئۆتسۇن بۇ يەردە،
ئۆزگەرمەي شۇ پېتى قالغان ياشلىقىم.

ئاھ ناخشا، ئانامنىڭ بۆشۈك تۈۋىدە
ماڭا ئېيتىپ بەرگەن دەردلىك ناخشىسى.
ئاھ ناخشا، بىر گۈزەل تۇرۇپ سەھنىدە،
ماڭا توۋلاپ بەرگەن مەردلىك ناخشىسى.

مەن ئۇنىڭ ئىچىدە ياكى ئۇ مېنىڭ -
 ئىچىمدىمۇ قانداق ئېتەلمەيمەن پەرق.
 ئۇ ماڭا بېرىدۇ كۈچ، غايە، ياشلىق،
 بولمايمەن يىللارنىڭ كەلكۈنىگە غەرق.
 ئاھ ناخشا، ئاھ ناخشا توۋلىغان كۈزەل،
 مېنى بېسىۋالغىن كۆكسۈڭگە بىردەم.
 سەن بىلەن نەۋقىران ئۆتىدۇ بۇ ئەل،
 سەن مېنى ياشارتتىڭ، مەنمۇ سېنى ھەم.

يۇرتۇمدا دېڭىز يوق...

ئۆزۈڭنى ئۇنچىلا ماختىما دېڭىز،
 تازا ئويلاپ باقساڭ ئىچىڭدە دەرد بار.
 چىرايىڭمۇ ئەمەس ھەممىگە ئەزىز،
 قەلبىڭدىمۇ يوق ھەم كۆلدەك ئىپتىخار.

يۇرتۇڭدا بولمىغاچ بىلىمەيسەن دېمە،
 يۇرتۇمدا راست سەن يوق لېكىن كۆللەر بار.
 ئەركىن ئۈزۈپ يۈرگەن غاز - ئۆدەكلىرى،
 ئەتراپىدا ئۇنىڭ قىزىل گۈللەر بار.

ئۇڭا قۇيۇلمايدۇ ئەبجەش ئېقىملار،
 يوق زىلال سۈيىدە لاتقىدىن ئەسەر.
 ئۇنىڭ ھۆسنى كۆركەم ئەينەك بەئەينى،
 بىغۇبارلىقىدىن لالدۇر گۈزەللەر.

ئۈزۈمىن كۆكسىدە گويىكى يۈرەك،
 تومۇرى تۇتاشقان ئېتىز - ئېتىزغا.
 ئۇنىڭ قوينىدىكى سۇلار خۇددى قان،
 ئاقىدۇ زاۋۇت - كان، يىگىتكە - قىزغا.

نازاكەت دولقۇنى مەخمەلگە رەڭداش،
 جەمچىت نەپەس بىلەن سوزۇلۇپ ياتقان.
 ئوچۇملاپ ئوتلىساڭ زەمزمەگە تەڭداش،
 ئەمەس سەندەك ئاچچىق، ئەلەمگە پاتقان.
 يىراق - يىراقلاردىن ئۇچۇپ كەلگەن قۇش،
 جەننەتتۇل مەئۇا دەپ قونۇپ ئۆتىدۇ.

دانغا ئەمەس بەلكى ئىشقى - مۇھەببەت،
 روھىي ئوزۇقلارغا تويۇپ ئۆتىدۇ.

يۇرتۇمدا راست سەن يوق، كۆلىنىڭ چىرايى
 يۇرتۇمنىڭ كۆكسىگە زىننەت ئورنىدا.
 مەن ئۇنى نازىنىن يار دەپ تونۇسام،
 قىرغاقلىرى خۇددى مارجان بويىمدا.

ساناقسىز گۈل - گىياھ ئېڭىشۇر دائىم،
 لېۋىگە تەگكۈزمەك بولۇپ لېۋىنى.
 قۇچقاچلار چۇرۇقلاپ قونىدۇ ئاستا،
 ئاڭلىماق بولغاندەك قىلغان گېپىنى.

ئۆزۈڭنى ئۇنچىلا ماختىما دېڭىز،
 دېمە گۈزەللىكىم ئالەمدە ئۆزگە.
 ساڭا بۇ ئالەمدە يەككە ماكان يوق،
 كۆل كەبى رەڭگا - رەڭ چۈشمەيسەن كۆزگە.

كۆل ھەرگىز سېنىڭدەك پايانسىز ئەمەس،
 ئەيب دېسە پەقەت شۇلا ئەيىبى.
 بىراق ئۇ بۇنىڭغا قىلمايدۇ ھەۋەس،
 يوق ئۇنىڭ چېگراسىز بولۇش تەلىپى.

بولالمايسەن دېڭىز، كۆلدەك چىرايلىق،
 سەندىن تاپماق قىيىن يىلىنىڭ پەسلىنى.
 سەن ھەرگىز كۆل كەبى ئۆز جېنىڭ بىلەن
 سۇغۇرۇپ تۇرمايسەن ئەجداد نەسلىنى.

كۆل ئۇ سەندىن كىچىك، غورۇرى باشقا،
 سەن كۆلدىن چوڭ ئەمما ئوكيانلارغا غەرق.
 پەقەت نامىڭلا بار، نامىڭ يوقالسا،
 سەن ئوكيان يا دېڭىز، قىلىپ بولماس پەرق.

X X X

ئۆزۈڭنى ئۇنچىلا ماختىما دېڭىز،
 تازا ئويلاپ باقساڭ ئىچىڭدە دەرد بار.
 چىرايىڭمۇ ئەمەس ھەممىگە ئەزىز،
 قەلبىڭدىمۇ يوق ھەم كۆلدەك ئىپتىخار...
 مەسئۇل ۋەھەررىرى: قۇربان مامۇت

(تارىخىي ئوبزور)

نەزەردىن ھۈسەيىن

ۋەلىخان خوجا توغرىسىدا

جاھالەت ئەھلى بىلەن قىلما سۈھبەت،
يېتەر ھەر دەم بۇ ئىشتىن جانغا زەخمەت.
ناسىر خىسراۋ

19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پۈتۈن قەشقەردىكى سىياسىي ھاكىمىيەتنى تالاشقان ۋە بىر مەزگىل قەشقەر دائىرىسىدە «ھاكىمىيەت» تىكلەپ، پەۋقۇلئاددە جاھالەت ئەسەبىلىكى (ياۋۇزلۇق، خۇنخورلۇق قىلمىشى) بىلەن بىر قىسىم ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا ئاپئاق خوجىنىڭ 19 - ئەسىر سوپىلىق ئىدىيىسىنى («ئىشقىيە» تەرىقىتىنى) قايتىدىن تىرىلدۈرگەن (يۈرگۈزۈپ كەن، كېڭەيتكەن) ھەم ئۆزىنى كەيىنكى زامانلاردىكى ئۇلۇغ زات - «ئەۋلىيا ھەزرىت» دەپ ئېلان قىلغان مەشھۇر سوپى - زاھىدلاردىن بىرى - ۋەلىخان خوجىدۇر.

تارىخىي خاتىرىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ۋەلىخان خوجا ئاپئاق خوجىنىڭ پەرنەۋرىسى خوجا باھاۋىددىن ئىشاننىڭ ئوغلى بولۇپ، 1807 - يىللىرى ئەتراپىدا قوقاندا دۇنياغا كەلگەن. 1827 - يىلىدىن 1850 - يىللارغىچە (قوقان خانى مەدەلىخان ۋە خۇدايارخانلار زامانىلىرىدا) دىنىي، سىياسىي، ئىجتىمائىي، ھەربىي ئىشلار بويىچە تىۋەن ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەنسەپ، دەرىجىلەردە ئىشلەپ، 1850 - يىللارغا كەلگەندە، «ئىشقىيە» سۈلۈكىنىڭ «پىرى»، ئاپئاق خوجىنىڭ «يېڭى ۋارىسى» سالاپىتى بىلەن ئوتتۇرىغا چىققان. 1852 - يىللىرى ئەتراپىدا شۇ چاغلاردىكى قوقان ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ئىچكى جەدەللىرىگە چېتىلىپ مەغلۇب بولغان

تەرەپلەرنىڭ تەزىمىدە تۇرۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن غالىب گۇرۇھلار تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىش ئارىلىقىدا قەشقەرگە قېچىپ كېلىپ، بىر مەزگىل ئاپئاق خوجا بازىرىدا پاناھلانغان. 1856 - يىلىغىچە قەشقەر، يەكەن، قۇمۇل، تۇرپانلاردا، ھازىرقى سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياسىمىنىڭ بىر

قىسىم جايلىرىدا ۋە مەككە، ئىستانبۇل، كابول قاتارلىق چەتئەل شەھەرلىرىدە قاتراپ يۈرۈپ، ئاپئاق خوجا تەرىقىتىنى بازارغا سالغان ھەم قەشقەردىكى بىر پۈتۈن سىياسىي ھاكىمىيەتنى ئىگىلەش كويىدا ھەرىكەتلەنگەن. 1857 - يىلى 4 - ئايدا ئۆزىنىڭ بىر قىسىم قوقانلىق سىياسىي شېرىكلىرى بىلەن بىرلىشىپ، قەشقەردىكى ئەگەشكۈچى ئاق تەنلىق سۈپى-ئوردىلارنىڭ ياردىمى بىلەن قەشقەرنىڭ سىياسىي ھاكىمىيەتىنى ئىگىلەپ - «قەشقەر ۋەلىخان خوجا خانلىقى» نى قۇرغان. قوقانلىق ھۆكۈمەرانلارنىڭ ھىمايىسى بىلەن قۇرۇلغان بۇ «خانلىق» نىڭ شۇ چاغلاردىكى تەۋەلىكى ھازىرقى قەشقەر گونىشەھەر، يېڭىشەھەر، پەيزاۋات، ئاتۇش، يوپۇرغا، مارالبېشى دائىرىسىدىنلا ئىبارەت بولۇپ، قەشقەردىكى باشقا جايلىرىدىكى خەلقلەر بۇ خوجىنىڭ ھۆكۈمەرانلىقىنى رەد قىلغان (خانلىق). نەتىجىدە ئاخىرى بۇ يېتىم «خانلىق» كېڭىيىپ داۋام قىلالماي، شۇ يىلى 9 - ئايدا كەلگەندە چىڭ سۇلالىسى گۈچلىرى تەرىپىدىن قەشقەردە تەلتۆكۈس تارمار قىلىپ تاشلانغان. ۋەلىخان خوجا بىر قىسىم شېرىك، چاپارمەنلىرى بىلەن بىرلىكتە قوقان تەرەپكە قېچىپ يوقالغان. مانجۇ قىسىملىرى ئەينى چاغلاردا بۇ خوجا ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرىگە خاتا ئەگەشىپ قالغان قەشقەر مۇسۇلمانلىرىدىن كۆرگەن تالايەتلىرى ئۈچۈن پەۋقۇلئاددە قاتتىق ئۆچ ئالغان. خۇددى «ئەشئار دۇرئات خازىنە» خوجا پادىشاھ دېگەن ئەسەردە كۆرسىتىلگەندەك: مانجۇلار «خەلقنىڭ مال - چارۋىلىرىنى، ئاشلىقى، مۈلۈكىلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىغان. مەسچىت، خانىقالارنى كۆيدۈرگەن. تارىختا ئۆتكەن خوجىلارنىڭ قەبرىلىرىنى تېپىپ ئېچىپ، جەسەتلىرىنى چىقىرىپ كۆيدۈرۈپ، كۈللىرىنى كۆككە سورۇۋەتكەن. خوجىلار تەرەپدارلىرى دېگەن باھانە - سەۋەبلىرىنى دەستەك قىلىپ، بىگۇناھ مۇسۇلمان جامائەتچىلىكىنى تەكرار - تەكرار قىرغىن قىلغان ھەم بەزى مۆتىۋەر مۇسۇلمان پېشىۋاللىرىنىڭ باشلىرىنى كېسىپ قەپەزىگە سېلىپ، ئۇزۇن يادىلارنىڭ ئۇچلىرىغا ئېلىپ - سانجىپ، بېكىتىپ، قەشقەرنىڭ شەھەر دەرۋازىلىرىغا، كوچا دوخۇملىرىغا، رەستە - چاسىلىرىغا ئېسىپ، ئەلنى چۆچۈتۈش ھەرىكىتىنى ئېلىپ بېرىشقان. بۇ خىل پاجىئەدىن چۆچۈگەن قەشقەر ئاھالىلىرىدىن 15 مىڭدىن ئارتۇق كىشى شۇ يىلى تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ يېتىپ، چۆل - جەزىرلەردە، ئاچارچىلىق، يول ئازابى ۋە ھەر خىل پاجىئەلىك كەچۈرۈشلەر بىلەن ئۆلۈپ تۈگەشكەن.»

جۇھۇت ۋە مۇسۇلمان قىلاتتى جاڭجال،
 سۆزلىرىدىن كۈلكەم ئۆرتەندى شۇئان.
 جۇھۇت بولاي ئەگەر، ئەي خۇداۋەندە،
 ئەھدىم چىن بولمىسا دەيتتى مۇسۇلمان.
 جۇھۇت دەر: «تەۋراتتىن ئىچەي مەن قەسەم،
 سەندەك مۇسۇلمان بولاي، ئەھدىم بۇزغان ئان.»
 يەر يۈزىدە ئەقىل يوقاپ كەتسىمۇ،
 ھېچكىم دېيەيدىكەن ئۆزىنى نادان.
 سەئىدى شىرازى

بۇ - خوجا - ئىشانلار تارىختا بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنى گىرىپتار قىلغان سانسىزلىغان پاجىئەلەردىن پەقەتلا بىرلا بۆلىكىدۇر. يەنى بۇ - خوجا - ئىشانلار ئىخلاسەنچىلىكىگە تارىختا كۆنۈپ كەتكەن، جۈملىدىن ۋەلىخان خوجىنىمۇ «ئەزىزانە ۋەلى»، «پىرىم ۋەلى» دەپ ئاتىلىرىدىن چۈشۈرەي، دىللىرىدىن ساقىت قىلماي، پايى - قەدەبلىرىگە ياندىشىپ، «خوجام ئۈچۈن»، «ئاخىرەت ساۋابى ئۈچۈن»، «جەننەت ئۈچۈن» جېنىنى ئاتاپ يۈرگەن بىر قىسىم ساددا،

ئالدىنقى ئەجدادلىرىمىز يولۇققان پاجىئەلەردىن بىرىدۇر.

يامانغا قوشۇلساڭ بولارسەن يامان، يامانغا يولۇقساڭ بالاسى يۇقار،
يۇقتۇرار قاراسىن دائىما قازان. قازانغا يولۇقساڭ قارىسى يۇقار.

ئۇيغۇر خەلق ماقالىلىرىدىن

ۋەلىمخان خوجا 1865 - يىللىرى ئەتراپىدا خۇدايارخان ھاكىمىيىتىنىڭ تىنىمىسىز رەقەبەلىرى قاتارىدا يەنە ئەيىبلەنىپ، تۇتۇلۇش پەيتىدە خۇدايارخان ھاكىمىيىتىدىن چۆچۈگەن كاتتاخان تۆرە باشلىق 7000 ھەربىي سەرگەردان بىلەن بىللە قوقاندىن قەشقەرگە قېچىپ كېلىۋالغان. 1865 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەرنى ئىشغال قىلغان ياقۇپ بەگ بۇ قوقان قاچقۇنلىرىنى جۈدىلىدىن ۋەلىمخان خوجىنىمۇ ياخشى كۈتۈپ، ئورۇن بەرگەن. لېكىن ۋەلىمخان خوجا يەنىلا «پىر»لىق «ھۈنەرنى» ئاشكارىلاپ، خۇددى «تارىخىي ھەمىدىيە» نىڭ 347 - بېتىدە كۆرسىتىلگەندەك: «زامانىنىڭ زامانى ۋەلىمخان تۆرەمنىڭ زامانى» دەپ كۈچىلەردا چار سېلىپ، ناغرا - كانايلىرىنى شادىيانىگە سوقۇشقا باشلىغان... ياقۇپ بەگ بۇ ئەھۋالنى بىلىپ قېلىپ، ئىككى پانساننى ياردەمچىلىرى بىلەن بۇيرۇپ، ۋەلىمخاننى بارگىھقا ئېلىپ كېلىپ، غەزەپ بىلەن قاتتىق سۆكۈپ: «بىزىلەر بۇ يەردە خىتاي شەھىرىنى ئالماي، بىزىمۇنچە جاپا - مۇشەققەتلەر چېكىپ، ھەر نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈپتىمىز، سىز بولسىڭىز بەش - ئوندىك باشباشتاقتىكى ئەگەشتۈرۈپ، ئۆزىڭىزچە بۇ يۇرتلارغا ئىگىدارچىلىق ئىشتىياقىنى قىلىپ يۈرۈپسىز. ئىلگىرى كېلىپ قەشقەرنى تۇتالماي، مۇسۇلمانلارنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىدىن كالا مۇنارىلەرنى ياساپ، كۆپ ناھەق قانلارنى تۆكۈپ، نەچچە مىڭلىغان مۇسۇلمانلارنىڭ خۇنلىرىغا زامىن بولۇپ، قېچىپ كەتتىڭىز. ئەمدى بىز خىتايىلار بىلەن ئۇرۇشۇپ جاپا - مۇشەققەتلەرنى تارتىپ تۇرغان ۋاقىتىمىزدا، سەن نېمە ئادەم دېيىشكە ئاغزىڭىز بارداي، شەھەرنى ئۆزىڭىزنىڭ قىلغىلى قەست قىلىپسىز» دەپ قاتتىق سۆزلەرنى قىلىپ، غەزەپ - ئاتەشلىرى ئۆرلەپ، خەنجىرىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ چايقىلى تەشەلگەن... كېيىن ئۇنىڭ نېمە بولغانلىقىنى ھېچكىم كۆرمىگەن ھەم بىلىمگەن (يەنە شۇ كىتاب 348 - بەت). بەزى خاتىرىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ۋەلىمخان خوجا ياقۇپ بەگ كۈچلىرى تەرىپىدىن 1866 - يىلى 2 - ئايدا يېڭىساردا تامغا باستۇرۇۋېتىلگەن. جەسىتىگىمۇ يېڭىسارلىق مەنسەپدارلار قەبىرىگاھلىقىدىن يەرلىك بېرىلمىگەن (ئاللاھ زالىملارغا زاۋال بەرگۈچە - دۇر - تەپسىردىن).

كىمكى تىغ كۆتۈرسە بىراۋ جانىغا،
زامان تەشنا بولار ئۇنىڭ قانىغا.

ئوبۇلقاسىم پىردەۋىسى

بەزىبىر جاھالەت ھامىلىرى يەنى سوپىلىق ئەسەبىلىكىدە ئالچىغان، نادان، يالغانچى ۋايىملار (غايىبانە ئىخلاسمەنچىلىك ئاسارىتىدە تۇرۇپ كەلگەن بىئەودە ئىتتىقادچىلارمۇ ھەم) تەرىپىدىن «ئۇلۇغ» لۇقتا «تەڭداشسىز زات» دېگەن سۈپەتلەر بىلەن تەرىپلىنىپ كەلگەن بۇ خوجىنىڭ تارىختىكى ھەقىقىي ماھىيىتىنى يەنى قىياپەت، قىلمىشلىرىنى تۆۋەندىكىچە ئەسلىپ ئۆتتىمىز:

1. ۋەلىمخان خوجا - قەشقەر مۇسۇلمانلىرىنىڭ باشلىرىدىن كالا مۇنارىلەر ھاسىل قىلغان «پىر» دۇر «جازالاشنىلا ھالاۋەت بىلىگەن، كۆڭلى قاتتىق، زاتى قوپال، قاپىقى يامان، ئەقلى كەم،

ئاداۋەتنى دوست تۇتىدىغان، ئالاھىدە شۇم غەرەز، شەپقەتسىز، مەجەزى سۇس، قارا بىس، خۇنخور ئىنسان - ئىسلامغا دۈشمەنلىك قىلغۇچى ھەم ھاياتقا رەقەب ئىنساندۇر...» («بۇرۇم-ئەۋلىيا» دىن).

ۋەلىخان خوجا قاتتىق قىرغىنچىلىق بىلەن قەشقەرنى بېسىۋالغان ۋە بىر مەزگىل ھۆكۈم رانلىق قىلغان چاغلار ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن «كامالەتلىك دىندار» لىرى، «ئۇلۇغ ئالىم-ئولما»، «غازىلىق مەرتەۋىسىگە يېتىشكەن» ئالاھىدە ھەربىي، مۈلكى ئەمىنىيەت چوڭلىرى (سوت، تەپتىش، ساقچى ئەمەلدارلىرى) ئارقىلىق قەشقەر مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا تۇنجى ئىش سۈپىتىدە - «ئىسلامنىڭ كۈچىنى كۆرسىتىش» (ئەمەلىيەتتە ئۆزىنىڭ ھەيۋىتىنى نامايەن قىلىش)، «دىننىڭ پاكلىقىنى ئەسلىگە ئەكىلىش» (ئەمەلىيەتتە ئاپئاق خوجىنىڭ «ئىشقىيە» تەرىقىتىنى ئومۇملاشتۇرۇش)، مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى «پاسىق»، «بۇزۇق»، «مۇرتەد»، «بىدئەت»، «دىنىي زىيانداش» لارنىڭ ئەدىبىي بېرىش-توۋا قىلدۇرۇش، «جەمئىيەتنى پاكلاش» (ئەمەلىيەتتە بۇ خوجىنىڭ قانخور «ھاكىمىيىتى» گە ۋە خوجا كۈچلىرىنىڭ قىلمىشلىرىغا قارشى كۈرەشكەن، قەشقەر ۋە تەنپەرۋەرلىرىنى، يەرلىك ئالىم، ئولما، مەرىپەت ئەھلىلىرىنى، يېڭىلىق ئىجادچىلىرىنىڭ بارلىقىنى ئۆلتۈرۈش، كىاردىن چىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ «ھاكىمىيىتى» نى مۇستەھكەملەش) ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرغان. نەتىجىدە قەشقەر جەمئىيىتىدە پەۋقۇلئاددە ئەسەبىلەشكەن جاھالەت كۈچلىرى يەنى خۇددى «بۇرۇم ئەۋلىيا» دا تەرىپلەنگەندەك: «ئەۋلىيا ھەزرەت ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلغان، خاس قاتىللىقنىلا كەسىپ قىلغان بىر بۆلۈم ئادان، رەھىمسىز قىرغىن كۈچلىرى...» يامراپ كەتكەن. بۇ كۈچلەر ئەمەلىيەتتە ۋەلىخان خوجىغا ۋە ئۇنىڭ «پىر» شېرىكلىرىگە مۇرتىلىق مەجبۇرىيىتى بىلەن باغلىنىپ تۇرغان، «پىر» غا سادىق بولۇشقا، «پىر» ئۈچۈن ئۆلۈش، ئۆلتۈرۈشكە، ئۆلۈمدىن قورقماستىنقا، سىر ساقلاش، رەھىمسىزلىككە ئۆگىتىلگەن قارام، ياۋۇز كۈچلەر ئىدى. «بۇرۇم ئەۋلىيا» دىن بىلىشمىزچە، ۋەلىخان خوجا ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئەنە شۇ خىل قارام كۈچلەرنىڭ كۈچى بىلەن 1857 - يىلى 4 - ئايدىن 9 - ئايغىچە ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالغان قەشقەر زېمىنىدىن يەنى شۇ چاغلاردىكى قەشقەر شەھىرى (قەشقەر كۈنەشەھەر، يېڭىشەھەر بىلەن قوشۇلۇپ)، ئاتۇش، پەيزاۋات، مارالبېشى، يوپۇرغا... تەۋەلىرىدىن «99 گۇناھ» بىلەن بالاغەت ۋە سالاھىيەتتە يېتىشكەن 4000 «مۇسۇلماننىڭ جېنىنى تېنىدىن جۇدا ئەيلىگەن. بۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تىنچ پۇقرادارچىلىق قىلىدىغان ئەھلى مۆمىن «سۈننىي» مۇسۇلمانلاردىن (نامرات، ئاقكۆڭۈل، جاھان ئىشلىرىدىن خالى، ئەھلى كاسىپ، دېھقان، باغۋەن، مالچى، تىجارەت ئەھلىلىرىدىن) ئىبارەت بولغان. ۋەلىخان خوجا كۈچلىرىنىڭ بۇ خىل پاجىئەلىك جىنايەت تارىخى توغرىسىدا 19 - ئەسىردە ياشاپ ئىجاد قىلغان باي-سايىراملىق ئۇيغۇر تارىخچىسى، مەشھۇر تارىخچى، شائىر، ھۈرمەتلىك ئۇستاز موللا مۇسا بىننى موللا ئەيسا سايىرامى ئۆزىنىڭ «تارىخى ھەدىيە» دېگەن ئەسىرىنىڭ 156 - 157 - بەتلەردە توختىلىپ مۇنداق يازغانىدى:

«... ۋەلىخان تۆرەم قەشقەر شەھىرىنى مۇھاسىرە قىلىپ، قىشلاق ۋە كەنتلىرىنى قولغا كىرگۈزۈپ، نۇرغۇن پاسىق، بۇزۇق...لارنى قەتلى قىلىپ، جەسەتلىرىنى ئىست ۋە قاغا - قۇزغۇنلارغا تاشلاپتۇر. يامان، پاسىق مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى ئەر - ئايال زىناخورلارنىڭ بېشىنى كېسىپ، ئارىلاشتۇرۇپ تۆت كالا مۇنارىسى ياساپتۇر. مۇنارنىڭ ئېگىزلىكى ئون ئىككى گەز مىقدارى كېلەتنى دەيدۇلەر... ئۇنىڭ ئۆزى (ۋەلىخان تۇردىنىڭ ئۆزى - ئا) بەك چېكىش، ھايا-

سىز ئىشلارنى قىلمىش ۋە قان تۆكۈشتىن ھېچقانداق ئۆزىنى تارتىپ، ئېھتىيات قىلمايدىكەنلەر،... كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر شاپىگەر تۆۋرۈچى (قىلىچ سوققۇچى - ئا) بىر قىلىچ تەييارلاپ، تۆرەمگە كۆرۈنۈش بېرىپ، دۇئالىرىنى ئېلىپ بىر زىيارەت قىلىپ كەلسەم دېگەن نىيەتتە ئارزۇدا 17-18 ياشلاردىكى تېپىلماس بىر ئوغلىمنى ھەمراھ قىلىپ، تۆرەمنىڭ ھوزۇرىغا ئېلىپ كىرىپ، كۆرۈنۈش بېرىپ نەزەردىن ئۆتۈپتۇلەر. بۇ چاغدا تۆرەم: «ئەي ئۇستا، قىلىچىڭىز كېسەم-دۇ؟» دەپ سورىغاندا، ئۇستا: «بەك ياخشى كېسىدۇ، دەپ جاۋاب بېرىپتۇلەر. تۆرەم: «ئەي ئوغۇل، ماڭا يېقىن كەل» دېگەن ئىكەنلەر، بۇ بالا يېقىن بېرىشى بىلەنلا قىلىچ بىلەن ئۇ بالا-لىنىڭ گەدىنىگە ئۇرغانىكەن، بالىنىڭ بېشى سەكرەپ يەرگە چۈشۈپتۇلەر. تۆرەم: «كېسىدىكەن، ئۇستىغا تون ئېلىپ چىق، دەپ بىر چىت تون بېرىپ چىقىرىپتۇلەر. ئۇستا يىغلاپ - يىغلاپ بالا-لىنىڭ جەسىتىنى كۆتۈرۈپ ئۆيىگە كېتىپتۇلەر...»

يىلاننى قانچىكى قىلساڭ تەربىيەت،
بىر كۈنى زەھىرىنى سالمدۇ ئەلبەت.
پەس كىشىمۇ خۇددى يىلان مۇجەزدۇر،
يامان دىداردىن يىراق بول غايەت.
ئەبۇ ئابدۇللا روداكى

زالىم ۋەلىخان خوجىنىڭ تۆت ئايلىق قانلىق «ھاكىمىيىتى» جەريانىدا قەشقەر مۇسۇلمانلىرىنىڭ كېسىلگەن باشلىرىدىن تىكلەنگەن كالا مۇنارىلەر ئىچىدە روزى، ناماز، ئۆشۈرە-زاكات قازا قىلغان «گۇناھ» لىرى ئۈچۈن، «زىنايى ھارام»، «غەيۋەت»، «بىدىئەت ئىشلار»، «گۇناھ» كارلىقى ۋە باشقا «ئىللەت» لەر سەۋەبلىرى بىلەن ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ باشلىرى، ئىنتايىن چىق نىسبەتنى تەشكىل قىلغان. «ئەشئار دۇرئات خازىكىنت خوجا پادىشاھ» دېگەن ئەسەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ۋەلىخان خوجىنىڭ «ھۆكۈم» لىرى بىلەن «چوڭ پېشمۇئا» لىرى 1857 - يىلى 6 - ئايدا (رامزاننىڭ 30 - كۈنى يەنى ھىپىت ھارپىسى كۈنى)، ئۇلۇغ رامزان ئېيىدا «گۇناھ» قىلغان، مەسىلەن: رامزان ئېيىدا زىنا قىلغان، بەك، تاماكا تارتقان، روزى، ناماز، ئۆشۈرە - زاكات «قازا قىلغان»، «پىمى» نى ئۇنتۇغان، «ئۇلۇغ» - لارغا تىل تەككۈزگەن، نامەھرىم يۈرگەن... دېگەندەك «ئىللەتلەر» ئارتىلغان 900 ئادەتتىكى ئەھلى مۇسۇلماننى يەتتە جايدا ئۆلۈمگە بۇيرۇپ ئىجرا قىلغۇزۇپ، كالا مۇنارىلەرنىڭ 4 - سىنى تىكلەپ، قەشقەر مۇسۇلمانلىرىنى چۆچۈتۈش بىشارىتى، تەھدىت دەيدەبىسى كۆرسىتىشكەن. قانخور ۋەلىخان خوجا بىلەن ئۇنىڭ ياندىماچ ھەمراھلىرى ئۆزلىرىنىڭ قانلىق قولىرىنى شۇ چاغلاردا قەشقەرىيە زېمىنىدىن يول ئېلىپ جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىغا سەپەر قىلىپ ۋاتقان چەت ئەل ئالىم - ساياھەتچىلىرىنى ئۆلتۈرۈشكە سوزۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ تارىختىكى خەلقئارالىق ئىناۋەت ئاساسىغا ئاپەت خاراكتېرلىك زىيانلارنىمۇ يەتكۈزۈپ كەلگەن. 1857 - يىلى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ۋەلىخان خوجىنىڭ بىۋاسىتە ھۆكۈمى بىلەن قەشقەر شەھىرىدە قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرۈلگەن گېرمانىيىلىك ئاكا - ئۇكا ئۈچ نېمىس ساياھەتچى ئالىمىنىڭ ۋەقەلىكى بۇ پىكىرىمىزنىڭ دەلىلىدۇر. بۇ ۋەقە 1947 - يىلى ئىلىدا نەشر قىلىنغان «كۈرەش» ژۇرنىلىنىڭ 8 - سانىدا مۇنداق خاتىرىلەنگەن: «...گومبىۋالىت ئوردىسىنىڭ ۋەكىلى ئالىم نېمىس ئادولفوس، شىلاگىنتۇپت يېتەكچىلىك قىلغان ئۈچ ئاكا - ئۇكا ساياھەتچى نېمىس قەشقەر زېمىنىغا كەلگەندە قەشقەر ۋەلىخان تۆرىنىڭ قاتتىق ھاكىمىيىتى ئاستىدا ئىدى. بۇ چاغلاردا قەشقەرگە باسقۇنچىلار ھەر تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ تۇراتتى. قەشقەرلىكلەردىن بىر قانچەسى بۇ ياۋروپالىق ساياھەتچىلەرنى باسقۇنچىلاردىن ئۆز يەرلىرىنى مۇداپىئە قىلىشتا پايدىسى

تېگەر دېگەن ئۈمىد بىلەن تۇتۇپ، ۋەلىخان خوجا ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. ۋەلىخان بۇ سايا-
 ھەتچىلەردىن قەشقەرىيىگە كىرىش توغرىسىدىكى گۇۋاھلىق خەتلەردىن سۈرۈشتە قىلدى. بىز،
 دېدى ساياھەتچىلەردىن گىنتۇپت ئەدەب بىلەن، - بومبايدىن خاس خىتاي خانىغا مەنسۇپ مەخ-
 سۇس خەت بىلەن كېلىۋاتىمىز. ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يولمىزدىن كىشىلەر بىزنى سىزگە ئەكەلدى، -
 دەپ جاۋاب بەردى. بۇ جاۋابتىن غەزەپلەنگەن ۋەلىخان خوجا خانلىق كېلىمىدىن سەكرىپ
 تۇرۇپ جاللات چاقىردى. ساياھەتچىلەر ئۆز ئۆمۈرلىرىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى سەزدى-يۇ، ئەتراپ
 قا تويۇنۇپ قارىۋېلىشتى. جاللاتلار ساياھەتچىلەرنى تار كوچىدىن ھەيدەپ يېڭى مەسچىت
 ئەمىدانغا (مەسچىت مەيدانىغا - ئا) ئېلىپ كېلىشتى. ئۇلار ئەمىداندا كىشىلەر باشلىرىدىن ياسالغان
 يوغان باش دۆۋىلىرىنى كۆردى ھەم ئالتە شەھەر ۋاسىتىسىدا ئاداققى دەملەرنى ئالدى. جاللاتلارنىڭ قىلىچ-
 لىرى كۆتۈرۈلدى، ساياھەتچىلەرنىڭ باش سۆڭەكلىرى، ياسالغان دۆۋىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرىسىغا قويۇلدى...»

2. ۋەلىخان خوجىنىڭ «دېنى مەۋقە» سى ۋە مۇسۇلمانچىلىق «خەسەت» لىرى توغرىسىدا

ۋەلىخان ۋە ۋەلىخان خوجا سوپىلىرىنىڭ كېيىنكى چاغلار ئەقىدىسىدىن بولغان بەزى
 سوپى - زاھىد مۇئەللىپلەر يازمىش «ئىناۋەتنامە» لىرىدە ۋەلىخان خوجىنىڭ ئۆز ئۆمرىدە
 مۇرىت - يارانلىرىغا «ئىسلام ئەقىدىلىرى» دىن «تەلىم بەرگەن» دە ھەردائىم: «تاھارەت،
 ناماز، زاكات، روزا، ھەج، جاھاد (جەڭ - ئا)، پىر، (ئىمام - ت)، «ساۋاب» نى مۇسۇلمانچى-
 لىقنىڭ ھەممە ئەھكاملارىدىن ئالاھىدە يۇقىرى قويۇشنى تاپىپلاپ - چېكىپ تۇرغانلىقىنى تە-
 كىتلەشكەن. ھەتتا بۇ خىل مۇئەللىپلەر يەنىمۇ پاسسىپلىق (ئىسلام دىنى ئەقىدىسىدىن
 خېلىلا چەتنەپ) قانداقتۇر: «... بۇ زاتنىڭ مەۋجۇد مۇبارەك تۇرقى - ئاللاھنىڭ تىنىقى،
 ئاللاھنىڭ قولى، ئاللاھنىڭ يۈزى، ئاللاھنىڭ يېنى، ئاللاھنىڭ تىلى ۋە ئاللاھنىڭ دىلى
 بىلەن بىر ئىدى... بۇ زات مۇسۇلمانلاردىن گۇناھ - ساۋاب ھېسابىنى ئالغۇچى، جەننەت، دو-
 زاققا ئايرىغۇچى، توغرا يول، توغرا نىيەت، توغرا ئەقىدە ۋە توغرا ھەقىقەت مۇئەككىلى ئىدى...
 بۇ چۈشەنچىدىن كەچكەنلەر «ئىسلام دىن پاسسىپلىرى»، «مۇرتىدە» (دىندىن چىققان - ئا)
 «كاپىر» لار قاتارىدا ئۆلۈمگە ياكى مەڭگۈلۈك نەپەت، سازايى رەسۋاچىلىق، خورلۇققا مەھ-
 كۈمدۇر...» («تەزكىرە پىر بايان» دىن) دېگەندەك ئويدۇرمىلارنى پەيدا قىلغانىدى. مانا
 بۇ خىل «دېنى مەۋقە» ۋەلىخان خوجىنىڭ مەيلى «خانلىق» ۋە مەيلى «پىرلىق»، «خوجىلىق»
 تارىخىدىكى دېنى مەۋقەسىدۇر. بىزگە ئايانكى «قۇرئان كەرىم» دە ۋە باشقا دېنى قىي-
 لىنامىلەرنىڭ ھېچبىر سەھىپىلىرىدە مۇسۇلمانلارغا «تاھارەت»، «جاھاد»، «پىر تۇتۇش»،
 «ساۋاب» دېگەندەك نەرسىلەر ياكى شەكىللەرنىڭ «پەرز» قىلىنغانلىقى كۆرسىتىلمىگەن. پەقەت
 روزا، ناماز، زاكات، ھەج، ئىماننىڭ پەرزلىكى مۇقىم ئېيتىلغان بولۇپ، بۇ خىل پەرزلەرنى
 ئورۇنداپ كېتەلمىگەنلەرنى ئۆلتۈرۈۋېتىش، مەڭگۈلۈك نەپەت، سازايى رەسۋاچىلىق، خورلۇققا
 مەھكۇم قىلىۋېتىشمۇ زادىلا تەكىتلەنمىگەن. مەسىلەن، روزا تۇتۇش مەسىلىسى توغرىسىدا
 پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مۇسۇلمان ئۈمىدلىرىگە مۇنداق ۋەسىيەت
 قىلغان: «روزا تۇتقۇچىلار بەدىئىيەتلىك قىلماسلىقى، پاك بولۇشى، ئېھتىيا تېپىش، بولۇشى، نا-
 توغرا ئىشلارنى پۈتۈنلەي تەرك ئېتىشى لازىم. ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن مەھەلە بىلەن شۇنداق
 قىلغاندىلا، تۇتقان روزىسى ئاندىن قوبۇل بولىدۇ...» («جۇڭگو - مۇسۇلمانلىرى» ژۇرنىلى
 1985 - يىلى 4 - سان 27 - بەت).

ۋەلىخان خوجا ئۆزىنىڭ يۇقىرىقىدەك «دېنى مەۋقە» سىنى چىقىش قىلىپ، ئىسلام

دېننىڭ پەرزلىرى تەركىبىگە ئۆزىنىڭ «تاھارەت»، «جاھاد»، «پىر تۇتۇش»، «ساۋاب تېپىش» لىرىنى سىغداپ ئارىلاشتۇرۇپ، «پەرز» قىلىپ بېكىتىپ، مۇشۇ خىل «ئاساسىي» بىلەن ھەر خىل «دېننىي پەتىۋا»، «دېننىي تەدبىر» لىرىنى ئىسلام نامىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا باشلىغان. ئۆزىنى «ئاللاھ بىلەن بىرگە» پۈتۈن بېرىش، دوزاقلارغا مۇئەككىل دېننىي ئادالەت ھامىسى ھېسابلاپ، توغرا ئەنئەنىۋى ئىسلام شەرىئىتىنى، ئىسلام ھەقىقىتىنى ۋە ئىسلام يولىنى خالىغانچە ئۆزگەرتىپ كەت، بۇزغان، ئاياغ - ئاستى تىلغان. تاھارەت، روزا، ناماز، زاكات، جاھاد، ھەج، پىر تۇتۇش، ئىبادەت، ساۋاب تېپىش... مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلمىغان ياكى «دېننىي پەرزلىرىنى» ئادا قىلمىغان دېگەندەك «سەۋەب»، «باھانىلەر» بىلەن ئەنە شۇ چاغلاردا قەشقەردە ئۆلتۈرۈلگەن مۇسۇلمانلارنىڭ باشلىرىدىن تىكلەنگەن تۆت كالا مۇنارىنىڭ قەۋەت - قاتلاملىرىدىن تامچىپ تۇرغان مۇسۇلمان قانىلىرى ئەنە شۇ «ئەۋلىيا زات»، «ئۇلۇغ پىر» لارنىڭ يۇقىرىقىدەك «دېننىي مەۋقە» لىرىدىن تۆكۈلگەن ھېسابىمىز قانلارنىڭ بىر قىسمىدۇر. تارىختا مۇشۇنداق «ئۇلۇغ پىر» لارغا ئەگەشكەن، ھەتتا ھېلىمەم ئۇلارنى قارىغۇلارچە ياد ئېتىپ، يوللىرىنى تۇتۇپ بەندىچىلىك قىلغان، قىلمىۋاتقان نادان مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنى بىز مۇشۇنداق «ئۇلۇغ پىر» لاردىن ھېلىمەم پەخەس بولۇشتا، پۈتۈنلەي تول ئۈزۈشكە، پاك، توغرا مۇسۇلمانچىلىق يولى بىلەن بېرىشقا يەنە بىر قېتىم دەۋەت قىلىمىز.

ۋەلىخان خوجا ۋە شۇ خىل خوجىلارنىڭ «زامانى» ۋە ئۇلارنىڭ مۇسۇلمانچىلىق خىسلەتلىرى توغرىسىدا تارىخچى ئۇستاز ھالا ھۇسا بىننى مولا ئەيسا سايرامنىڭ يازغان مۇنۇ تەرىپىنى جامائەتچىلىكىمىز سەمىگە تەقدىم قىلىمىز: «...ئۆزىنى مۇسۇلمان شەكلىگە كىرگۈزۈپ، خىلاپىقنى ئازغۇنلۇق، زالالەت ۋە جىناھالەتكە باشلايدىغان جاھىل، نادان، ئىپلاس سوپىلار ناھايىتى كۆپەيدى، ئەگەر ئىسلامى شېرىپىنىڭ قەتئىي دەلىللىرىنى ئىنكار قىلغۇچىلار بار دەيدىغان بولساق بۇ ئادەم لەر پەقەت جاھىل سوپى ۋە ئالدامچى ماشايىقلارنىڭ دەل ئۆزىدۇر. ئەي خۇداۋەندە كېرىم! مۇسۇلمانلارنىڭ ئىمانىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئىش - ئەمەللىرىنى بۇ خىل ئالدامچى ماشايىق ۋە سوپىلارنىڭ يامانلىقىدىن ساقلاپ ئامان قىلغايىسەن...»

ۋەلىخان خوجىنىڭ ۋە ئۇنىڭ يېتەكچى «پىر» لىرىنىڭ مۇسۇلمانچىلىق «خىسلەتلىرى» توغرىسىدىمۇ «تارىخىي ھەمدىيە» نىڭ 156 - بېتىمىدە مۇنداق بىر تارىخىي مىسال خاتىرىلەنگەن: «كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەھرالىق بىر قېرى مەزلۇم نان - توقاچ، قېتىق، قايماقلارنى ئېلىپ خوجامنىڭ ئوردىسىغا كىرىپتۇ. ياساۋۇل بېشى: «ئەي ئانا نېمە ئەرزىڭىز بار؟» دەپ سورىغاندا، ئۇ ھوماي: «خوجامدىن ئىمان تىلەپ كەلدىم. ئۇنىڭدىن بىلەك ئەرزم يوق» دەپتۇ. ياساۋۇل بېشى: «ئەنە جىئەندىن ئېلىپ كەلگەن ئىمانلىرىمىزنى تامامەن ئادەملەرگە ئىنتام قىلىپ بەردۇق، ھالبۇكى، خوجامدا ياكى بىزدە ئىمان قالمىدى. ئەنە جىئەندىن ئىمان ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن نەچچە ئات چىقاردۇق. ئىمان كەلگەندە مەن خەۋەر قىلاي شۇ چاغدا كېلىپ ئىماننى ئېلىپ كېتىڭ، دەپ ئۆز زامانىغا لايىق ۋە ئاقىللارچە ئاجايىپ ياخشى جاۋاب بېرىپتۇ...»

ئىمانسىزدىن ئىمان سورىما،
ۋىجدانسىزدىن ۋىجدان.

ئۇيغۇر خەلق ماقالىلىرىدىن

جاھالەت كۈچلىرىنىڭ كېيىنكى چاغلاردىكى قەسەت ۋە ھەرىكەتلىرى توغرىسىدا

ۋەلىخان خوجا «ھاكىمىيىتى» يېمىرىلىگەندىن كېيىن، مەنچىڭ خانلىقىنىڭ قەشقەرىيىنى، جۈملىدىن پۈتۈن شىنجاڭنى ئىگىلىگەن ھۆكۈمران كۈچلىرى خېلى بىر مەزگىل قەشقەرىيىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا خوجا-ئىشانلارنى سۈرۈشتۈرۈش، جىمىقتۈرۈش، تەقىبلەش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ئەينى چاغلاردا ۋەلىخان خوجىغا ۋە باشقا خوجىلارغا ئەگىشىپ ئۆز ھاكىمىيەتتىكى قارشى يول تۇتقان ھەتتا كېيىنكى چاغلاردا يەنىلا يول تۇتۇش ئېھتىمالى بولغان «پەيلى يامان»، «نەسلى ئىسيانچى» بىر قىسىم چوڭ، ئوتتۇرا خوجا-ئىشانلار يېتەكچىلىرىنى تۇتقۇن قىلغان، تەقىبلەنگەن، جازالىغان ۋە ئۆلتۈرگەن. شۇنداق قىلىپ خوجا-ئىشان كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭدا قايتىدىن سىياسىي، ھەربىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشىنى قاتتىق مەنئى قىلغان، چەكلىگەن. شىنجاڭغا چەتتىن كېلىدىغان خوجا-ئىشانلارنى كەلتۈرمەيدىغان بولغان. يەنە بىر قىسىم «ياۋاش» خوجا، ئىشانلارنى بولسا ئۆزلىرىگە تارتىپ «ئەل» قىلىپ، ئەتىۋارلاپ خانلىق ئۈچۈن جان پىدا قىلىپ خىزمەت كۆرسىتىدىغان ساداقەتمەن كىشىلەرگە ئايلاندۇرۇۋالغان. يەنى خوجا بىلەن خوجىنى، ئىشان بىلەن ئىشاننى، «پىر» بىلەن «پىر» نى، «مۇرىت» بىلەن «مۇرىت» نى يەنىلا «دېندار» لار بىلەن پۈتۈن مۇسۇلمانلارنى تۇتۇپ، باغلاپ، ئۆزلىرىگە مۇسۇلمانلاردىن، ئاتالمىش «دىن» چىلەردىن كېلىدىغان بارلىق خەۋپ-خەتەرنىڭ ئالدىنى ئېلىپ تۇرغان.

19-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمى ئىچىدە قەشقەرىيىنى بىر مەزگىل ئىشغال قىلىپ ئىدارە قىلغان ياقۇب بەگى كۈچلىرىمۇ قەشقەرىيىدە يەنىلا خۇددى مانجۇ كۈچلىرىگە ئوخشاشلا يول تۇتۇپ، ئۆزلىرى ئۈچۈن خەۋپلىك، «ۋاپاسىز» دەپ ھېس قىلىشقان بىر قىسىم «ئۈلۈغ» خوجا-ئىشانلارنى يوقىتىش سىياسىتىنى قوللىنىپ، ئىجرا قىلىپ تۇرغان. 1868-يىلى ئىراق تەرەپتىن قەشقەرگە كېلىپ ئۆزلىرىنى «ئىمام مەھدى ئاخىر زامان» ① ئېلان قىلىپ قەشقەرىيىنىڭ دىنىي ئىشلىرىنى قولغا ئېلىش ھەرىكىتىگە تەرەدۈتلىگەن چوڭ سوپى-پىرزادىلەردىن شەيبىخ مۇھەممەت بىلەن شەيبىخ ئەھمەتلەرمۇ ياقۇب بەگى كۈچلىرى تەرىپىدىن: «شەرىئەت ۋە مىللەتنىڭ توغرا ۋە پاك ھۆكۈم، يوللىرى» بىلەن قەشقەردە چالما-كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. ياقۇب بەگنىڭ قەشقەرىيىنى بېسىۋېلىشتا «باشلىقى»، «تۆرىسى» بولۇپ بەرگەن بۇزۇكخان (ئاپئاق خوجىنىڭ كۆكۈن نەۋرىلىرىدىن بىرى-ئا) خوجىمۇ رولىنى ئويناپ بولغاندىن كېيىن ياقۇب بەگى كۈچلىرى تەرىپىدىن قەشقەرىيىدىن قوغلىۋېتىلگەن. مەشھۇر سىياسەتچى،

① «ئىمام مەھدى ئاخىر زامان» - ئەھمەد ئىمامىيە (12 ئىمام) لارنىڭ ئاخىرقى بولۇپ، ئەسلى ئىسمى ئوبۇلقاسىم مۇھەممەت بىننى ھەسەن ئەسكىرى. ئۇ مىلادى 875-يىلى باغدادتا تۇغۇلغان. بىر رىۋايەتتە دادىسى ئىمامى ئەسكىرى ۋاپات بولۇپ 4-يىلى يەنى مىلادى 878-يىلى، يەنە بىر رىۋايەتتە مىلادى 892-يىلى ئۈشۈمۈت غايىب بولغان دېيىلىدۇ. شۇڭا بۇ كىشى خوجا-ئىشانلار تەرىپىدىن «ئىمام مەھدى ئاخىر زامان» (ئاخىرقى زاماننى قۇتقۇزغۇچى-ئا) دەپ ئاتالغان. ئۇلارنىڭ قارشى-چە ئۇ قانداقتۇر بىر زامان «مەھدى» سۈپىتىدە پەيدا بولۇپ، «دۇنيادىكى يامانلىقنى تۈگىتىپ»، «ئادىللىقنى ئورنىتىپ»، «تىنچ ۋە پاراۋان دۇنيا» قۇرارىمىش. شۇڭا ئۇ «مەھدى ئاخىر زامان» دەپ ئاتالغانمىش. سوپى-ئىشانلار بۇ رىۋايەتنى «ئاللاھ تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان» شەك-شۈبھىسىز «راست» لىق دېيىشىپ ھەم بۇ غايىب «كۈچ» نى دائىم ئەسلەپ، مۇسۇلمانلارغا ئەسلىتىپ، كەلگۈسى «ئىجادكار» نىڭ روھى، «كارامەت» لىرىگە تېۋىز-دۇرۇپ كەلگەن ۋە كەلمەكتە-ئاپتە-ور.

ھەربىي ئۇستاد خوجا كاتتاخان تۆرىمۇ زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. ئاقسۇ، كۈچا، خوتەن، يەكەنلەرنىڭ «خان» خوجىلىرىمۇ ئۇستادلىق بىلەن بىر-بىرلەپ بېسىقتۇرۇۋېتىلگەن. شۇنداقلا ياقۇپ بەگى كۈچلىرى يەنە زور بىر تۈركۈم خوجا-ئىشان، سوپى «ئۇلۇغ» لارنى ئۆز «ئىلمىيات» لىرىغا ئەل قىلىپ «ئىشىنىپ ئىشلىتىپ» (مۇسۇلمان يۇرت، مەھەللە كويىلىرىغا «خوجا بەگى»، «خوجا ئاقساقال»، «خوجا ئامان» ۋە «خوجا ياششاپ»، «خوجا مىرشاب» يېتەكچىلەردىن قىلىپ تەيىنلەپ) يەنىلا «پىر» نىڭ قولى بىلەن «مۇرىت» نى تۇتۇش، خوجىنىڭ قولى بىلەن يۇرتنى ئىدارە قىلىش ئارقىلىق ھۆكۈمرانلىق سەنئىتىنى جارى قىلدۇرۇپ تۇرغان.

بۇ - 16 - ئەسىردىن 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە بولغان تارىخىي زامانلار ئىچىدە شىنجاڭدا سوپىزم ئېقىمىغا، خوجا-ئىشان كۈچلىرىگە («ئۇلۇغ چوڭ پىر»، «ۋەلى» - ئەۋلىيالارگە) تۇنجى قېتىم تەگكەن سىياسىي زەربە، قاتتىق ئىجتىمائىي دەككە ۋە تازا قاتتىق تېپىش-چىقىرىش بولۇپ ھېسابلىناتتى. بۇ چاغلار تەبىئىي شىنجاڭدىكى جاھالەت ئېقىمى - «مۇقەددەس» سوپىزم ئېقىمىنىڭ ھەم ئۇنىڭ «دەخلىسىز، ئۇلۇغ» يېتەكچىلىرى بىلەن پىداكار قەۋم-سەپداشلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى «دەخلىسىز ئىناۋەت» لىرىدىن ئايرىلىپ، شەرمەندە، شۇم پېشىل-ئېتىبارلىرى بىلەن ئاشكارىلىنىپ «ئىززەت-نەپسى»، «ھۆرمەت دەيدە بىلىرى» دىن چۈشۈپ، ئەل نەزەردىن قېلىپ، ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا بېچارىلەشكەن، ئوساللاشقان چاغلارنى ئىدى. شۇنداقلا بۇ ئەجدادلىرىمىز دىنىي، روھىي، ئىدىيە، جىسمانىي، تىرىكچىلىك جەھەتتە بىر مەزگىل ۋە ھەممىلىك ۋەز-تەشەببۇس، بېسىم-ئىختىيارسىزلىق كىشەنلىرىدىن ئاراملانغان، يەڭگىلەنگەن چاغلار ئىدى. لېكىن سوپىزم كۈچلىرىنىڭ بۇ قىسمىنى ھامان ئۇزاق داۋام قىلىمىغان. شۇ زامانلارنىڭ ھۆكۈمرانلىرى يەنىلا بۇ «مۇقەددەس ئەقىدە» نى ۋە ئۇنىڭ يېڭىدىن يېڭى «پىر يېتەكچى» كۈچلىرىنى قايتىدىن ئوتتۇرىغا چىقىرىشىپ، ئۆز مەقسەتلىرى يولىدا تېپىلماس قورال سۈپىتىدە ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشقا باشلىغان. يەنى زامان ھۆكۈمرانلىرىغا نىسبەتەن يېتەكلىش رولىدىن يېتەكلىنىش، بويسۇندۇرۇش رولىدىن بويسۇنۇش مەۋقەلىرىگە چۈشۈپ، زالىم كۈچلەرنىڭ بۇيرۇقى، قوماندانلىقلىرى ئاستىدا زامانغا بېقىپ قايتىدىن قەد كۆتۈرگەن بۇ بىر بۆلۈم يېڭى خوجا - ئىشان «پىر» زادىلار قەشقەرىيە زېمىنىدا قايتىدىن يامراشقا، دەۋران سۈرۈشكە باشلىغان. يېڭىچە ئۇسۇل، يېڭىچە نام، يېڭىچە شەكىل بىلەن مەيدانغا چىقىش قان بۇ «دىنىي كۈچ» لەر (يۇقىرىدا قاتتىق بېقىنىپ، تۆۋەننى قاتتىق بېقىندۇرۇپ تۇرىدىغان بۇ يېڭى ياللانما كۈچلەر) خۇددى 19 - ئەسىردە ياشاپ ئىجاد قىلغان ئۇيغۇر تارىخچىسى، مەشھۇر دىنىي ئولىما موللا موسا سايرامى تەسۋىرلىگەندەك: «بىر - بىرىگە ھەسەت، ئاداۋەت قىلىشىپ، بىرى بىر ئىشانغا ئىتائەت ۋە ئىنايەت قىلىپ، يەنە بىرىگە ئىنكار ۋە ئاداۋەت كۆرسىتىپ، ئۆزلىرىنى ھالاكەت، زالالەتكە سېلىپ، ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ، بۇنداق ئەقىدە ۋە زالالىق ئىشلارنى ئۆزلىرىگە لايىق ۋە مۇناسىپ كۆرۈپ، بۇ ئىشلارنىڭ يامان - شۇملۇقىنى، مۇسۇل مان ئەھلىگە مەنسۇپ ئەمەسلىكىنى ھېس قىلماي - ئەسلىمەي ئۆز نەپسى - ھالاۋەتلىرى ئۈچۈن توغرا، ھەق دىنىي ئەقىدىلەردىن چەتنەپ، مۇسۇلمانلارنى خار - زار قىلىشنى نىيەت قىلىپ تۇرۇشىدىن تەرسا، ۋاپاسىز، مەككار، ئەسەبى ياللانما خوجا - ئىشان تۈركۈملىرىدىن ئىبارەت ئىدى». ئۇلار يېڭى يېتەكچىلىرىنىڭ مۇددىئا، تەلەپ-تاپشۇرۇقلىرى بويىچە قەشقەرىيە مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا سوپىزم مۇجاپىدلىرىنى (سۈركىلىمىشلىرىنى - ئا) قايتىدىن راسا ئەۋج ئالدىرىپ، بۆلگۈنچىلىك، تەپرىقچىلىك ئۇرۇقلىرىنى بولۇق چېچىپ «دىنىي»، ئىجتىمائىي زىددەت-

يەت، رىقابەتلەرنى كەسكىنلەشتۈرۈپ، ئاتالمىش «خان ئامانلىقى»، «يۈرت ئامانلىقى» ۋەزىيەتلىرىگە پايدا يەتكۈزۈشۈپ تۇرۇشقا باشلىغان. مەسىلەن 19- ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەردىيە تەۋەلىرىدە كۆتۈرۈلگەن «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» لار سۈركىلىشىپ، «لىك»، «لىق» چىلىق ئىللەتلەرنىڭ ئۇلغايتىلىپ، پالانى يەرلىك، پالانى جايلىقلارنىڭ بىر - بىرىگە زىد، تەنە، ھېس، تۇيغۇ، خىياللار بىلەن خىرىسلىشىدىغان، قوۋلاشماي «جاھان تۇتۇش سۈخەنچىلىكىدە» بولۇشىدىغان «ئەل كەيپىياتى»، «خەلق مەجەزلىرى» يېتىشتۈرۈلگەن ۋە «پىرغا قول بېرىش»، «پىر» تۇتۇش، «ئاخىرەتلىكىنى كۆزلەش»، «تەقدىرگە تەن بېرىش»، «خانغا ئامانلىق تىلەش»، «جاھانغا ئامانلىق بېرىش»، «پىر»، «ئۇلۇغ» لارغا ئاسايىشلىق تىلەش تەرغىباتلىرى ئەۋج ئالدۇرۇلغان. بەزى تارىخىي خاتىرىلەردە كۆرسىتىلىشىچە، مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى 10 - يىللىرىغىچە يەرلىك خوجا - ئىشانلارنىڭ قۇتراتقۇلۇقى، باشلامچىلىقى ئاستىدا قەشقەرلىك «ئاق تاغلىق» لار بىلەن يەكەنلىك «قارا تاغلىق» لار، مەكتەپلىك سوپىلار بىلەن قاغىلىقلىق سوپىلار، يەكەن ئېلىشقۇلۇق سوپىلار بىلەن بازارلىق سوپىلار، يەكەن قوشراپلىق «پىر» لار بىلەن قاغىلىق چوپانلىق «مۇرىت» لار ئوتتۇرىسىدا ئىنتايىن قەيىر «مەزھەب» جىمىدەلىمىرى كېلىپ چىقىپ، نۇرغۇن «مۇرىت»، «پىر» لار جانلىرىدىن ئايرىلغان، ئۆمىرى زەخمىدارلىققا گىرىپتار بولۇشقان. قاراقاش زاۋىلىق خوجىلارنىڭ «تەزكىرە» ناملىق قول يازمىسىدا كۆرسىتىلىشىچە: 1898 - يىلىدىن 1908 - يىلىغىچە بولغان ئون يىلدا مەكتەپلىك سوپىلار بىلەن قاغىلىقلىق سوپىلار ھەر قايسىلىرى ئۆز «پىر» لىرىدا بېسىپ مەكتەپنىڭ «قۇم قۇسار» دېگەن يېرىدە تۆت قېتىم، قاغىلىقنىڭ «لالىلار» دېگەن يېرىدە تۆت قېتىم چوڭ «غازات» ئېچىپ (سوقۇشۇپ) سەككىز قېتىمدا ئىككى تەرەپتىن جەمئىي 20 ئادەم قازا تاپقان. قاغىلىقلىق سوپىلار «ئۆچ ئېلىش» ھېسابىدىن قاغىلىق زېمىنىدىن مەكتەپ زېمىنىگە سۇ بارىدىغان تىزناپ ئېقىنىنى بىر قانچە قېتىم بوغۇپ تاشلاپ، مەكتەپ خەلقلىرىگە ئېغىر زىيانلارنى كەلتۈرگەن. بىز شۇ چاغلاردىكى خوجا - ئىشانلارنىڭ يۇقىرىقىدەك قىلمىشلىرىدىن شۇنى چىقىرىپ ھېس قىلىمىزكى: ئۇلار - تارىختا خەلقىمىز ۋە مىللىتىمىز ئارىسىغا ئىچكى تەپىرلىكچىلىك، بۆلگۈنچۈلۈك، زىددىلىش، بىرىنىڭ ئەدىبىنى بىرى بېرىپ ئۆتۈشتەك ئەڭ قەيىر پارچىلىنىش - تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا يوقىلىشقا يۈزلىنىش ئۇرۇقىنى چاچقان، تېرىدىغان مەرەز كۈچلەرنىڭ دەل ئۆزىدۇر. بىز ئۇلارنى تەكرار ئەسلىگە ئېلىرىمىزدە تۆۋەندىكى ئەدەبىي مىسرالارنى ئىختىيارسىز سېغىنىمىز:

ئۆزىنى دانا بىلىگەن ئۇ ئۈچ - تۆت نادان،	نادانلىق دۇنيادا ئەڭ زور پادىشاھ،
ئىشەك تەبىئىتىنى قىلار نامايان.	جاھىلىنى ئاجرىتىپ بولماس ناداندىن.
بۇلار سۆھبىتىدە سەنمۇ ئىشەك بول،	شۇنداق، ئۇ بەينى، نىجاد ئەسلا كۆرۈنمەس،
بولمىسا «كاپىر» دەپ قىلىنار ئېلان.	نە خوجايىنلاردىن ۋە نە خۇدادىن.
ئۆمەر ھەبىيام	ئوبەيد زاكۇنى

شۇنداقلا بۇ خىل زەبۇنچىلىق ۋە نەسلىك تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا شۇ زامان جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىنتايىن قەيىر ئىچكى ئىللىتى، مىللىتىمىز ۋە خەلقىمىزنىڭ ئەقلىي مەغلۇبىيىتى ۋە خەلقىمىز تەقدىرىنىڭ قاراڭغۇ ئىسكەنجىسى ھېسابلىناتتى ئەلۋەتتە. يەنە بىر تەرەپتىن ئالغاندا، شۇ زامان ھۆكۈمرانلىرى بۇ خىل ھالەتنى «خان ئامانلىقى»، «جاھان ئامانلىقى» ئۈچۈن خەۋپلىك «ئىللەت»، چېكىدىن ئاشقان سىرلىق بىشارەت دەپمۇ بىلەتتى. شۇڭا شىنجاڭنىڭ شۇ چاغ

لاردىكى باش ھۆكۈمرانى ياك زېڭىشىن بۇ خىل ھادىسىلەرگە قارىتا: «يەرلىك ئەمەلدارلار دىنىي ئىش-شەيئىلەرغا مەھەمۇردىي سالاھىيەتتىكى بىلەن ئىبارەتلاشماستىنلا دىنىي زۆرۈر، ئەمما جەمئىيەت تەرتىپىنى ساقلاش يۈزىدىن بىزنى بىزى بىلەن دەل - ماجرالارنى ياراشتۇرۇش ۋەزىپىسىنىمۇ ئۆتىمەي بولمايدۇ.....»، «ئۇلار خانىقا سېلىپ يىغىلىپ، دۇئا - تالاۋەت قىلىش نامى بىلەن نادان خەلقنى ئازدۇرۇپ سەددىقە يىغىۋالىدۇ..... كۈندۈزى تارقاپ، كېچىسى يىغىلىپ نۇرغۇن كىشىلەرنى قىزدىقتۇرۇپ... ناماز ئوقۇش، دۇئا - تالاۋەت قىلىش ئورنىغا... ماساغا چۈشىدۇ. بۇلارنىڭ (ئىشان - ئېمىرلارنىڭ) پائىپالىنىپ شەكىلمۇ سىمىلىق، ئۇنىڭدىن ئەكسىيەتچىلەر ئاسانلا پايدىلىنىپ كېتىدۇ، چاتاق تېرىپىدۇ...» ① دەپ جايلارغا يوليورۇق - ئۇقتۇرۇشلارنى چۈشۈرگەن ۋە تارقاقلىغان. دېمەك ياك زېڭىشىنىمۇ بۇ چاغلاردا شىنجاڭ خەلقىنى ئىدارە قىلىشتا: يەنىلا خەلقنى ئىچكى پۇقرادارچىلىقتا، ئېتىقادتا ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىش، نادانلىقتا، تارقاقلىقتا، ئۆز ئارا زىددىلىشىپ تۇرۇش ئىسكەنجىسىدە تۇتۇپ تۇرۇش سىياسىتىنى قوللىنىپ، شىنجاڭنى جىدەل - ماجرا چىقمايدىغان، «ئوغرى - قاراچىلىرى» يوق، پاراكەندىچىلىك يۈز بەرمەيدىغان تىپتىنچ جەمئىيەتكە، ياۋاش ئىنسانلار ماكانىغا ئايلاندۇرۇش يولىنى تۇتۇپ، شۇنداقلا خوجا-ئىشانلارنىمۇ دىققەت-ئېتىباردىن پەقەت چىقارماي ئىش كۆرۈپ تۇرغانىدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن ئېتىبارەن بىزنىڭ خەلقىمىز بۇ پېشكەل - ساختا «دىنىي ئەقىدە» نىڭ ۋە ئۇنىڭ نامى بىلەن «جاھان تۇتقۇچى»، «پىر»، «خوجام»لارنىڭ ساقىتا، يالغان نىقاب - ماھىيەتلىرىنى، تارىختا ئوينىغان سەلبى رولىمىز، جىنايەتلىرى ۋە قىلمىشلىرىمىزنىڭ ئومۇمىي خۇسۇسىيەتلىرىنى چۈشىنىشكە ۋە بۇ خىل «ئەقىدە»نى ئۆز ئىخلاس - ئېتىبارلىرىدىن چىقىرىپ تاشلاشتەك تارىخىي ئويغىنىش دەۋرىگە قاراپ بۇرۇلۇشقا باشلىغان. 1980-يىللاردا قەشقەر، ئاتۇش، ئۈچتۇرپان، يەكەن، خوتەن خەلقىمىز بىلەن بۇ جايلاردىكى دىنىي ئولىمالار ئىسلام دىنىنىڭ ھەقىقىي ئەھكاملىرىنى چارى قىلدۇرۇش، ئىسلام ئەقىدىلىرى نامى بىلەن پەيدا قىلىنغان غەيرىي «دىنىي قىلىق»، «دىنىي يول - ئادەت»لەرنى چەكلەش، ئىسلامنى قوغداش تەشەببۇسلىرى بىلەن جاھانئەت ھەرىكىتى قوزغاپ، شىنجاڭدا يەنە يېڭىدىن دىن تارقاتماقچى بولغان چەت ئەللىك مىسيونېرلارنى، ئىسلام دىنى نامى بىلەن ئۆز غەرىز - مەقسەتلىرى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغۇچى ئىسلام دىنىي دۈشمەنلىرى - خوجا - ئىشان، «ۋەلى»، «پىر»لارنى توسقان، يەكلىگەن ۋە ھەرىكەتلىرىدىن چەكلەنگەن. ھەتتا بىر قىسىم جايلاردا بۇ خىل كىشىلەرگە قارشى پۈتۈن جەمئىيەت بويىچە (ھاكىمىيەتتىن پۇقراغىچە، تىۋەندىن يۇقىرىغىچە) دەككە بېرىش ھەرىكىتى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن. 1931 - 1932 - يىللىرى ئۆزىنى ھازىرقى زامان ئەۋلىياسى دەپ ئېلان قىلىپ يەكەنگە پەيدا بولغان «مەككە خوجا»، قاغىلىق تاغلىرىغا بېكىتىپ «ئىمام مەھدى ئاخىر زامان» بولۇۋالغان «ئاتەش خوجا»لار خەلق تەرىپىدىن كەلگەن يەرلىرىگە ھەيدىۋېتىلگەن. قەشقەر، ئاتۇش، ئۈچتۇرپان، يەكەن قاتارلىق جايلاردا شىۋىت مىسيونېرلىرىنىڭ «مۇناسىۋەتداشلىرى» بولۇۋالغان بەزى خوجا - ئىشانلارنىڭ بىر قىسمىغا قاتتىق ئەككە بېرىلگەن. يەكەن، قاغىلىقلاردا ھىندى، ئافغان، كەشمىرلىك بالىلارنىڭ كەتمەنلىرىنى چېپىپ - ھەمكارلىشىپ يەرلىك خەلقنىڭ نورمال - ئادەتتىكى دىنىي يوسۇنلىرى، دىنىي چۈشەنچە ۋە دىنىي ھەرىكەتلىرىگە «يېڭىلىق» كىرگۈزۈش، چەت ئەللىك ساھىبلارنى «پىر» تۇتۇشقا ئۈندەش ھەرد-

① «شىنجاڭ داشۇ ئىلمىي ژورنىلى» 1986 - يىلى 3 - سان 92 - 93 - بەتلەر

كەتلىرىدە بولۇشقان رايونلار ئىشانلار توۋا قىلدۇرۇلغان، قاتتىق يەكلەنگەن. ئۆزىنى ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ 86- نەۋرىسى دەپ ئېلان قىلىپ پۈتۈن قاغىلىق، پوسكامنى بېشىغا كىيىپ، مىڭلاپ مۇرىت، سوپى، ھاپىز، خەلىپە قوبۇل قىلىپ، ئەگەشتۈرۈپ جاھاننى قايتا سويلاش- تۇرماقچى بولۇپ مەيدانغا چىققان سىياسىي «دىندار» شەخس ساپىرخان خوجىمۇ 1930 - يىللار- نىڭ باشلىرىدا قاغىلىقتا يەرگە تىرىك كۆمۈپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. پۈتۈن شىنجاڭدا سوپى - ئىشان- لارغا، سوپى - ئىشانلىققا قارشى دىنىي، ئىجتىمائىي تەشۋىقاتلار قانات يايدۇرۇلغان. نەتىجىدە شىنجاڭدا خوجا - ئىشان، سوپى، «پىر»، مۇرىت شەخسلەرنىڭ ھەممىسى بىر مەزگىل ئەلدىن يىراق، يۇرتتىن سىرت، پىنھان جاي، چەت، بۆلۈك - پۇشقاقلاردا «خۇدا بەرگەننى يەپ» «دىيانىتى بۇزۇلغان» لاردىن خەۋىپسىز، چۆچۈپ كۈن ئالدىغان پەقىر - «دىنىكىن»، «بىچارە- لەر» دىن بولۇپ كېتىشكەن.

ياماندىن ياخشىلىق ئۆگىنىپ بولماس،

پەرىشتە ئولتۇرسا دىۋە بىلەن گەر،

بۆرە جۇۋىچىلىقنى قىلامدۇ ئادەت؟

ئۆگىنەر ۋەھشىلىك، نەپەت خىيانەت.

سەئىدى شىرازى

جاھالەت كۈچلىرى - ئەزەلدىن ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي مەغلۇبىيەتلىرىگە تەن بەرمەي (ئۆزلىرى، تۇتقان يوللىرىنىڭ زاۋال - جاھالەت يولى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشماي) خەلقنى ئالداش، خورلۇققا، زۇلۇمغا گىرىپتار قىلىش، دۇنياۋى مەئىشەت، بايلىق، ئابىروي، ئىنناۋەت ئۈچۈن ھەر قانداق ئىپلاسلىقلارنى قىلىشتىن يانماسلىقتەك ئەسەبىلىك ۋە قەلبىنى «خۇدالىق ئۈچۈن» ياكى «مۇسۇلمان» لىق پەزىلەت ھېسابىدا ئۆزلۈكىدىن ئۆزگەرتكەن، تاشلىۋەتكەن ئەمەس. خوجا - ئىشانلارنىڭ كېيىنكى چاغلاردا ۋە ھەر خىل زامان، ھەر خىل شارائىت ۋە ھەر خىل پەيت - پۇرسەتلەردە ھەر خىل يوشۇرۇن شەكىل، چارە - ئادىللار بىلەن ئۇ يەر - بۇ يەردىن باش كۆتۈرۈپ چىقىپ خەلقىمىزگە زىيانكەشلىك قىلىپ تۇرغان ۋە تۇرۇشماقتا. مەسىلەن 1946 - يىلى بەزى خوجا - ئىشانلار كۈچلىرى تەرىپىدىن قاغىلىقتا پەيدا قىلىنغان «تاغلىق ئوغزىلار» (گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوزغالغان قوراللىق تاغ ئىنقىلابى - ئى) غا قارشى تۇرۇش «خەلق ھەرىكىتى ۋە قەلىمى» دىكى ۋە تەنپەرۋەر دىنىي ئولىمبا مەرھۇم شەھىد خەلق قۇربانى راشىدىن مۇپتاجى ئۆلۈمى، 1940 - يىللاردىن 1950 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە چەرچەن، نىيە، چارقىلىق ناھىيىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا ئەندىرىنى مەركەز قىلغان ئەۋلادى قاچقۇن ئىشان - «قۇشقاچ ھەزرەت» پاراگەندىچىلىكى، 1950 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، بەزى جايلاردا خوجا - ئىشانلار تەرىپىدىن پەيدا قىلىنغان ھەر خىل شەكىلدىكى ئەكسىيەت- قىلابىي ۋە قەلەر، ھادىسىلەر ۋە تارىختىن بېرى بىزنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، زاماندا ۋەلىمىش، خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، ئۇيۇشتۇرۇش... ساھەلىرىدىكى بارلىق ھەرىكەتلىرىمىزگە خوجا - ئىشانلار تەرىپىدىن قىلىنىپ كەلگەن زىيانكەشلىكلەرنىڭ «مىسالى خاتىرىلىرى بۇ پىكىرلىرىمىزنىڭ مەۋجۇد دەلىللىرىدۇر.

خوجا - ئىشان «پىر» لارنىڭ ھازىرقى چاغلاردىكى جاھالەتچىلىك

قىلغىنىلىرى ئوغرىسىدا

بىلىشىمىزچە، شىنجاڭ بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا ھازىر يەنىلا سۈپىتىم كۈچلىرى (خوجام، ئىشانىم، سوپۇم، پىرىم، بۇۋۇم، ئاشىق، مۇرىت) ۋە باشقا «دىن» تونىغا يۆگىنىپ يۈرگەن تېجىمەل نوقانچىلارنىڭ ھەرىكەتلىرى ساقلىنىپ تۇرماقتا. يەنى ئۇ كونا مەرەزنىڭ يېڭى تۆرەلىمىسى، كونا جاھالەت شەكىللىرىنىڭ يېڭى ئەۋرىشكىلىرى ۋە ئۆتمۈش «ئەنئەنە» لىرى سۈپىتىدە «دىنىي ئىش» شەكلى بىلەن رول ئويناپ تۇرماقتا. ئوتتۇرا ئەسىر جاھالەتچىلىكىنى ھازىرقى زامان جاھالەتچىلىكىنىڭ ئۆلچىمى قىلىشقا، ئۆز مەقسەت، ئەپئاللىرىنى ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرى قىلىپ پەدازلاپ ۋە ئۇنى خەلقىمىز دىنىي ئىدىئولوگىيىسىنىڭ «ھازىرقى مەنبەسى» قىلىپ دەستىشكە، «دىنىي داھى» لىق، «ۋەلى» لىق، «پىر» لىق تەمالىرى بىلەن ئىشلىمەي چىشلەپ، ئالداچىلىق بىلەن جان بېقىشقا ھەم ئۆز «ئىستىقبالى» لىرى ئۈچۈن خەلقىمىزنى ھازىرقى ئىلمىي دۇنيا مۆجىزىلىرىدىن چەتلىتىپ، غەپلەت ۋە جاھالەت ئىلكىدە تۇتۇپ تۇرۇشقا زوقمەن بولۇپ تۇرغان بۇ كۈچلەر بۈگۈنكى كۈندە يەنىلا خەلقىمىز ئارىسىدا «ئىمانغا ئۈندەش»، «ئىمان يېڭىلاش»، «ئاغزىغا ئىمان سېلىش»، «دۇئا بېرىش»، «تەۋە ئىستىغفار ئېيتقۇزۇش»، «كارامەت كۆرۈپ بېرىش» (پالچىلىق - ئا)، «ئۆچ قىلىش»، «ئامراق قىلىش»، «غايىمىنى بىلدۈرۈش»، «پىرە ئوينىتىش»، «كۆز دۇئالىرى» تارقىتىش، «قەست قىلىش»، «قەست ياندۇرۇش»، «شىمپا دۇئا ئوقۇش»، «بەنت قىلىش»، «بەخت دۇئاسى قىلىش»... بىلەن شۇغۇللىنىشماقتا. بىزنىڭ بەزى تۈز كۆڭۈل، ساددا، ئاللاھنىڭ بەرھەق دىنىغا ھېرىسمەن ئېتىقادكار يارانلىرىمىز ئۇلارنىڭ ئەنە شۇ خىل «دىن» نامى، «دىن» «قىۋىدىتى» بىلەن ئەمەلگە قويۇۋاتقان سۈيىقەستلىرىنىڭ ئاڭسىز قۇربانلىرىدىن بولۇپ بېرىشمەكتە. بۇ تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا يەنىلا بىزنىڭ مىللىي تەركىبىمىزنىڭ ھازىرقى زامان ئىجتىمائىي كېسىلىدۇر. مىللىي ئەيىبىمىز ۋە ئەقلىي مەغلۇبىيەتچىلىك كىمىزدۇر. مەن بۇ پىكىرلىرىمنى تىۋەۋەندىكى ئازغىنە بىر قىسىم نۇقتىلىق مەۋجۇد مىساللار بىلەن ئاساسلايمەن.

1- ئۇلار يەنىلا جاھالەت تەرغىباتچىلىقىدا

1983 - يىلى 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى يەكەننىڭ چىمدۇ دېگەن يېرىدىكى بىر چوڭ مەسچىتتە: «يەكەن چىلتەنلىرىدىن كەلدىم. ھەزرىتى ئىسپاقى ۋە ئۇلانىڭ ھازىرقى زامان نەسەبلىرىدىن بولمەن. جەڭگىرخان خوجامنىڭ مۇخلىسىمەن...» دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈرگەن بىر سوپى جامائەتكە مۇنداق دېدى: «ئەي مۇسۇلمانلار، غايىلەر! ئاخىر زامان بولاي دەپ قالدى. خۇداۋەندە كېرىم بەندەم، پەيغەمبىرىم ئۈممىتىم دېسۇن، جەننەت ساۋابى تاپاي دېسەڭلار ناماز، روزا، ئۆشەر - زاكات، سەدىقە - يېتىمىنى زادىلا تەرك قىلماڭلار. «ئۇلۇغ پىر» لارنىڭ، ئەزىز ئەۋلىيا - ئەنەبىيالارنىڭ ھازار - قەدەم جايلىرىنى زادىلا تاشلىماڭلار، پىرسىزلىق گۇناھىدىن ساقلىنىڭلار، پىرلاردىن دائىم دۇئا ئېلىپ، قول بېرىپ ھۇرىت بولۇپ، ئىمانى كامىللىققا ئېرىشىڭلار... خوتۇن - قىزلىرىڭلارنى روپاش، سەدرە (يۈزىنى يىۋگەپ جەمئىيەتكە كۆرسەتمەي دېمەكچى - ئا) تۇتۇڭلار. نارىسىدە قىز، نەبىرە ۋە جىنىسى مەزلۇم بىچارىلەرنى نىامە ھەرەمدىن توسۇپ، بالاغەت يېشىغا تەگكەن ھامان پەرزىنى ئادا قىلىۋېتىڭلار (قىزلىرىنى كىچىك چىقىمىدىلا تەرگە بېرىۋېتىڭلار دېمەكچى - ئا). ئويۇن - كۈلكە، مەشرەپ، نەغمە، بەزمە، ھارام ھاۋايى - ھە-

ۋە سىلەرنىڭ ھەممىسى كۆپىنچە بۇنىڭغا ھەۋەسلىنىشىڭلارنىڭ دوزاققا چۈچۈلا بولغۇچىلاردۇر. بەندىدىن شىپالىق، شاپائەت، رىسقى تىلەش - كۈتۈش (دوختۇردىن داۋالىنىش، جەمئىيەتتىن، كىشىلەردىن ياردەم ئېلىش، مەدەت كۈتۈشنى دېمەكچى - ئا) ئاللاھقا شەك كەلتۈرگەنلىكتۇر. شىپالىقنى، شاپائەتنى پەقەت بىر ئۇلۇغلار دىنلا كۈتۈڭلار، شۇلارغا ئوقۇتۇڭلار، پەۋا قىلدۇرۇڭلار، تەقدىرگە تەن بېرىڭلار، ھارام دۇنيانىڭ، پائىلەتنىڭ ئېزىتىقۇلۇق قىلمىقىرىدىن، سۆز- لەۋزىلىرىدىن پاك ۋە خالى تۇرۇڭلار. دۇنيانىڭ ھارام نازۇ - نېمەتلىرى ئۈچۈن بىھۇدە زورۇق- ماي، ئاللاھنىڭ بەرگىنىگە، تەقدىردە پۈتۈلگەن رىسقى لوقىلارنىڭ ھەممىسىگە شۈكرى، قانائەت قىلىڭلار... ئازنا، پەيشەنبە كۈنلىرى كۇپىلار (مۇسۇلمان ئەمەسلىرىنى دېمەكچى - ئا) نىڭ قولىدىن ھېچ نەرسە ئالماڭلار، بەرمەڭلار، سۆز قىلماڭلار، ھۆزىنى ئاڭلىماڭلار، مۇئامىلىدە بولماڭلار. سولتەكلەر (كادىرلار، مائارىپچىلار، زىيالىيلار، ئىشچى-خىزمەتچىلەر، زا- مانىۋى تۇرمۇشقا يۈزلەنگەن ياشلار ۋە ئاھالىلەرنىڭ ھەممىسىنى يەنى كالتا چاپان كىيىگەن- لەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇلار شۇنداق ئاتايدۇ - ئا) قولىدىن بىر نەرسە ئېلىش-يېيىش ھارامدۇر. . . . پەرزەنت، ئەۋلاد، پۇشتى نارىسىدىلەرنىڭ ھەممىسىنى دىندىن دىل ئۈزەيدىغان، ھالالىق، مۇسۇل- مان، خۇداكۇي مۆمىنلەردىن قىلىپ تەربىيەت قىلىڭلار. زامان ئېزىتىقۇلۇرىدىن پەخەس بولۇڭلار. . . . دىندا ئوقۇڭلار، ئوقۇتۇڭلار، مۇسۇلمان ئادەم قىلىڭلار (زامان ئىلىمىدىن يىراق، نادان تۇتۇڭلار دېمەكچى - ئا)، بىر، سەئىدلەرنىڭ دۇئالىرىنى ئېلىپ، نەزەرلىرىدىن ئۆتۈپ تۇرۇشنى قەرز بىلىڭ- لار. . . . مېنىڭچە بۇ خىل «ۋەز-نەسىيەت» لەرنىڭ ھازىرقى زامان تەرەققىياتىدىن بىر قەدەر چەت-تەرەك قېلىۋاتقان، بەزى قارىشىمىزدا ئىشنىمۇ بىر شەككە ئادەتلىنىپ كەتكەن ساددا، خۇداكۇي مۇ- سۇلمان يارانلىرىمىزگە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى تۆۋەن چاغلارغا زادىلا بولمايدۇ. بۇ خىل ۋەز-خا- نىلار ھازىرقى چاغلاردا ئىدىئولوگىيە جەھەتتە تەرغىباتچىسى يوق يەرلەرنىڭ تەرغىباتچىلىرى، يۇرتدارچىلىقتا چوڭى يوق يەرلەرنىڭ چوڭلىرى، نازارەتتە ئىگىسى يوق يەرلەرنىڭ ئىگىلىرى، دىنىي تۇرمۇشتا يېتەكچىسى يوق جايلارنىڭ يېتەكچىلىرى بولۇۋالغان دىنىي ئالدامچىلاردۇر. شۇنداقلا ئۇلار خېلى بىر قىسىم مۇسۇلمانلار يۇرتلىرىدا بولۇپمۇ جاھالەتچىلىك ئادەت شەكلىگە كىرىپ كەتكەن بەزى ئاھالىلەر تۈركۈملىرىنىڭ دىنىي تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، ئېتىقاد ۋە پائال- لىيەت، ھەرىكەتلىرىدە ئۆزلىرىنىڭ «دىنىي داھى»، «ئۇلۇغ بىر» لىق ئورۇنلىرىنى رەسمىي تىكىلەپ ئېلىشقان روھىي ھۆكۈمرانلاردۇر. ئۇلارنىڭ بىزنىڭ ھازىرقى ئىدىئولوگىيە، دىنىي تۇرمۇش ساھە- مىزگە كۆرسىتىۋاتقان زىيانلىق تەسىرلىرىنى بىز ھەرگىز تۆۋەن مۆلچەرلىمەيمىز، ئەل-ۋەتتە. بۇ خىل سەلىپىي تەشۋىقاتلارنىڭ تەسىرى بىلەن 1983-يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بەزى جايلار- نىڭ مائارىپ، مەدەنىيەت، سەنئەت، ئىلىم-پەن خىزمەتلىرىدە بىر مەزگىل چېكىنىش يۈز بەردى. ئاياللار خىزمىتى، نىكاھ، قانۇن خىزمەتلىرى، بەزى قانۇنلار، جەمئىيەت خىزمەتلىرى ھەر خىل دەرىجىدە دەخلىگە ئۇچرىغان ھەتتا ھېلىمۇ ئۇچراپ تۇرماقتا. قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ چوپان يېزى- سىدا 1980-يىلىدىن بۇيان سوپى-«پىر» لارنىڭ يۇقىرىقىدەك «ۋەز-نەسىيەت» لىرى ئەدەب كې- تىپ، شۇ يېزىنىڭ 8000 دىن چىقراق ئاھالىسى بار توققۇز كەنتتە ئەنئەنىۋى خەلق مەشرەپلىرى يوقاپ كەتكەن. پۈتۈن يېزىدىكى مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىدىن ناھىيە ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى دەرى- جىلىك ھەر خىل مەكتەپلەرگە قىز ئوقۇغۇچىلار ئاساسەن بارالمىغان. يەنە شۇ ناھىيەنىڭ بىر قىسىم جايلارىدا 1981-1982-يىللىرى 4000 دىن ئارتۇق بالا جاھالەتچىلەر تەرىپىدىن ئاتال- مىش «دىنىي مەكتەپ» لەرگە تارتىپ كېتىلگەن. گۇما ناھىيىسىدە بىر نەچچە «پىر» نىڭ «بىشا-

ردىتى» بىلەن (يوشۇرۇن قۇتۇرۇش بىلەن) بەزىبىر باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئۇرۇلغان، بەزىبىر ئايال ئوقۇتقۇچىلار سىقىلىشقا ئۇچرىدىغان.

خەلقىمىزنى، مىللىتىمىزنى ھازىرقى دۇنيادا يەنىلا ئاتالمىش «دەنئىي» يول يەنى تەركىبىي دۇنيا جاھالەتچىلىكى بىلەن تۇتۇپ، «ئۇ ئالەم» دىكى «جەننەت» لەرگە باشلاپ كەتسە كىچى بولۇپ ۋاتقان بۇ خىل جاھالەت تەرغىباتچىلىرىنىڭ يۇقىرىقىدەك زەھەرلىك تەرغىباتلىرى دەنئىي جەھەتتىن ئەمەلىيەتتە ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ: «... بىلىم تەھسىل قىلىش ئەرنى ئايال مۇسۇلمانلار ئۈچۈن پەرزدۇر. . .»، «كىشىنىڭ بارلىق ھەرىكىتى خالىس خۇدالىق ئۈچۈن بولۇشى ۋە چوڭ مۇسەبەت، ۋەقەلەرگە سەۋەب بولمىدىغان دۇنيا مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتماستىكى لازىم. . .»، «بىلىم يىراق جۇڭگودا بولسىمۇ تەھسىل قىلىش لازىم. . .»، «مۇسۇلمانلارنى ئەپسۇس قىل، ئۇلار ئۈچۈن مەغپىرەت تىلىمىگەن، ئىشتا ئۇلار بىلەن كېڭەشكىن»، «مۇسۇلمانلار بەدەنئىيەتلىك قىلماسلىقى، پاك بولۇشى، ئېھتىياتچان بولۇشى، مۇئامىلىدە سىلىق بولۇشى، ناتوغرا ئىشلارنى پۈتۈنلەي تەرك ئېتىشى لازىم. ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن ھەممەيلى شۇنداق قىلغاندىلا قىلغان ئىبادىتى ئاندىن قوبۇل بولىدۇ» (يۇقىرىقى سىتاتىلار «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى» نىڭ 31-بېتىدىن، قۇرئاندىكى «سۈرە ئال ئىمران 169-ئايەتنىڭ بىر قىسمىدىن كۆچۈرۈلدى) دېگەن تەلىملىرىگە زىددەتتۇر. ئۇ خىل تەرغىباتچىلار يالغان ۋە ئەڭ قەبىھ گۇناھ قىلغۇچى نەپسانىيەت خىيا-نەتچىلىرىدۇر. مۇسۇلمان يارەنلىرىمىز خۇددى يەيغەمبىردىكى: «ئىنسانلار پەرۋەردىگارى، ئىنسانلارنىڭ پادىشاھى، ئىنسانلارنىڭ ئىلاھى ئاللاھقا سېغىنىپ، كىشىلەرنىڭ دىللىرىدا ۋە سەۋەب پەيدا قىلغۇچى جىنلاردىن ۋە ئىنسانلاردىن بولغان يوشۇرۇن شەيتاننىڭ ۋە سەۋەبىنىڭ شەرىرىدىن پاناھ تىنلەيمەن» («قۇرئان كەرىم» 114-سۈرە ناس، مەككىدە نازىل بولغان 6-ئايەت) دېگىنىدەك بۇ خىل جىن، يوشۇرۇن شەيتان ھازىر ئالدامچىلارنىڭ يۇقىرىقىدەك تەرغىباتلىرىدا ئالدىن-ماسلىقلىرى، ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇشلىرى، ئۇنداق كىشىلەرنىڭ ئەدبىيىتى بېرىشلىرى لازىمدۇر.

2- ئۇلار يەنىلا «پال» چىلىقتا

پالچىلىق (رەمبىالىق، قۇرئىلىق) - ئەسلىدە ئىسلام ئەقىدىلىرىگە زىد، ئىپتىدائىي جەمئىيەت ئىنسانلىرىنىڭ خىيالىي تەسەۋۋۇرلىرى ئاساسىدا شەكىللەنگەن بىر خىل خۇراپى چۈشەنچىدىن باشقا نەرسە ئەمەستۇر. ئىسلام ئەقىدىچىلىرى بۇ خىل چۈشەنچىنى تارىختىن بېرى خىل «غەيرىي ئەقىدە» سۈپىتىدە ناھايىتى قاتتىق رەد قىلىپ، قارىلاپ كەلگەندۇر. لېكىن بىزنىڭ دەنئىي تۇرمۇشىمىزغا ئارىلىشىۋالغان سوپى - ئىشانلار بۇ خىل «ئەقىدە» نى بىزنىڭ جەمئىيەتتىمىز دە تارىختىن بېرى ئىسلام ئوقۇمى سۈپىتىدە يەنى ئۆزلىرىنىڭ «كارامەت» كارلىق «خاسىيەت» - لىرىنى «ئىسپات» لايدىغان «مەۋجۇت رېئال مۆجىزە» سۈپىتىدە كۆرسىتىپ ۋە چارى قىلىندۇرۇپ كەلمەكتە. بۇمۇ بىزگە تارىختا سوپى-ئىشانلار تەرىپىدىن يۇقۇتۇرۇپ قويۇلغان روھىي زەئىپلىك، روھىي بەدبەختلىقتىن بىر تۇردۇر. بۇ خىل «ئەقىدە» دىن ۋە بىزنىڭ بۇ خىل بەدبەختلىقىمىزدىن سوپى-يىاران «پىر» لار ھازىر-ھۇ ئاجايىدىق قاراملىق ۋە ھەيلىگەرلىك بىلەن پايدىلانماقتا. بىز بۇ ھەقتە سانسىزلىغان ئېچىنىشلىق مەسالىلارنىڭ بىرى سۈپىتىدە ئۆتكەن يىلى ياز قاراقاش ناھىيە زاۋاپى-زىددىكى «رەمبىال بۇۋىد» ساچىدە «پىر» خېنىم (يەرلىكتە «چىشى ئەۋلىيا» نامىنى ئالغان) نىڭ چىرىيە ناھىيىسىنىڭ نۇرى يېزىسىدا سادىر قىلغان مۇنۇ «رەمبىال» - لىق ۋەقەسىنى ئەسلىپ ئۆتىمىز.

... بۇ يېزىدىكى 32 ياشلىق خۇراپات رىياكارى توختى بارات يېقىنقى بىر قانچە يىل مابەينىدە ئۆپكە كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قانچە نۆۋەت داۋالانغان بولسىمۇ ساقىيالمىغان ھەم «بۇ كېسەلدىن ساقىيالماسلىقىمدا چوقۇم باشقىلارنىڭ قەستى بار (كىشىلەر ئوقۇپ قەست قىلغان دېمەكچى-ئا)» دېگەن ئويدا بولغان. ئۆتكەن يىلى 5-ئاينىڭ 27-كۈنى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ زاۋا يېزىسىدىكى رەمبال ساچمىدە بۇۋىنى ئۆز ئۆيىگە چىلاپ ئۆز بويى توغرىلىق پال سالدۇرغان. «پالچى» ساچمىدە «بۇۋىم» بىر قاتار غايىب «كارامەت» لەرنى بىشارەت قىلغاندىن كېيىن توختى باراتقا: «سىلىگە باشقىلارنىڭ قەستى بار ئىكەن، قەست قىلغۇچى ئىككى ئادەم بولۇپ، ئۇلار قىلغان قەستنىڭ بىرى (قەست ئايىتى) ئوقۇلغان ماددىي نەرسىنىڭ بىر پارچىسى، دېمەكچى-ئا) بوسۇغىلىرىنىڭ ئاستىدا، يەنە بىرى مازاردا ئىكەن. ئەگەر ئۇ نەرسىلەر تېپىلمىسا كېسەللىرىدىن ئۆمۈرۋايەت ساقىيىپ كېتەلمەيدىكەنلا. . .» دېگەن. بۇ چاغدا توختى بارات قورقۇپ تىتىرەپ «بۇۋىم» گە بۇ نەرسىلەرنى تېپىپ بېرىشىنى قاتتىق ئىلتىجا قىلىپ (يالا-ۋۇرۇپ) تۇرۇۋالغان. «پالچى بۇۋىم» ئۇنىڭ ئوچۇق قىلتاققا رەسمىي چۈشكەنلىكىنى بىلىگەندىن كېيىن، مەزكۇردىن كۆپ-رەك ئولجا ئۈندۈرۈپ ئېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئۆيىنىڭ بوسۇغىسىنى كولاپ ئۇ يەردىن چىققان تاش-كېسەك، توپا-چاللىلارنى كۆرسىتىپ «سىلىگە قەست قىلىپ ئايەت ئوقۇپ يۈرۈپ كۆمۈۋەتكەن نەرسىلەر مۇشۇ» دەپ ئىشەندۈرگەن. توختى بارات بۇنىڭدىن تەسىرلىنىپ «رەمبال بۇۋىم» گە بىر تاي، بىر ئېشەك، 50 يۈەن نەق پۇل ۋە بىر يارتا قوي گۆشى «دۇئا» قىلدۇرۇپ، ئاتالمىش ئۆزىگە قەست قىلغان كىشىلەرنى تېپىش، ئۆچ ئېلىش نىيىتىگە كەلگەن. ھەم «قەست» دېن مۇداپىئە-لىنىش ئۈچۈن دەرھال بىر قۇتىغا بىر پارچە گېزىت قەغىزىدەك چوڭلۇقتىكى بىر تۇمار، ھۆپۈپ تاجىسى ۋە بىر پاي ئالتۇن زىردىنى سېلىپ يېنىدا ساقلاپ «قەست» دېن مۇداپىئە-لەنگەن. نېپىرى ئويلاپ، نېپىرى ئويلاپ ئاخىرى ئۆز يېزىسىدىكى سادىر قارىم بىلەن مەسۇم موللام دېگەن كىشىلەر-دىن ئورۇنسىز «گۇمان» لىنىپ ئۇلارنىڭ يېپىگە چۈشكەن. كېچىلىرىمۇ «قارا بېسىپ» ئۇخلىيالماي-دىغان بولۇپ كەتكەن. ئاخىرى «قەستچىلەر» دېن «ئىنتىقام» ئېلىش قەدىمىنى تېزلىتىپ، سادىر قارىم دېگەن بىگۇناھ كىشىنىڭ يانلىرىنى ئاختۇرغان، ئالداپ ئۆيىگە ئاپىرىپ، ئادەم يېغىپ، باغلاپ، ئۇرۇپ قاتتىق قورقۇتۇپ قىستاپ «ئىقرار» قىلغۇزۇشتا قىلمىغان ۋە ھىشلىكى قالمىغان. مەسۇم موللام دېگەن كىشىنىمۇ باغلاپ، تېڭىپ قويۇپ ئىككى چىشىنى سۇغۇرۇۋالغان. ئاغزىنى يىردەۋەتكەن. سادىر قارىم دېگەن كىشىنىمۇ ئىككى چىشىنى چۈشۈرۈۋەتكەن، ئاغزىنى، گال، تامىغا قىلىرىنى قاتتىق زەخمىلەندۈرگەن. . . شۇنداق قىلىپ «رەمبال بۇۋىم» «پال» سېلىپ توختى باراتنىڭ جىنايەت قىلىشى، بىگۇناھ ئىككى دېھقاننىڭ قاتتىق زىيان-زەخمەتلىرىگە دۇچار بولۇش ئاقىۋىتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان، مۇسۇلمان كىشىلەرنىڭ ئۆز ئارا بىرلىكىگە، تىرىكچىلىكىگە، خاتىرجەملىكىگە زىيانكەشلىك قىلغان بۇ خىل ئالدامچىلار جەمئىيىتىمىزنىڭ ھەممىلا يەرلىرىدە ساقلىنىپ، ھەرد-كەتلىنىپ كەلمەكتە. بەزى گول، نادان يارانلىرىمىز ھېلىمۇ يۇقىرىقىدەك «سويى»، «پىر»، «بۇۋىم» لەرنىڭ بىخوتلاشتۇرۇشلىرى بىلەن «بارىنى ئوغرى، يوقىنى رەمبال ئالىدىغان» «تەقدىر» دېن قۇ-تۇلالمايۋاتىدۇ. بۇ خىل «دېنىي تەقدىر» دېن ۋە بۇ خىل روھىي قۇلمۇقتىن قۇتۇلۇش بىزنىڭ ھا-زىرقى ئەڭ جىددىي، مىللىي ۋەزىمىز ۋە مەجبۇرىيىتىمىز بولۇپ تۇرماقتا.

3-ئۇلار يەنىلا «دۇئا» - «تالاۋەت» ئالدامچىلىقى يولىدا

دۇئا قىلىش، ساۋابلىق ئىزدەش - مۇسۇلمانلار ئۈچۈن دىنىي ۋە دىنىي ئەخلاقى ئادەتتە چۈملىسىگە كىرىدىغان، خالىس ۋە ئىنتايىن ھالال نىيەت بىلەن ئادا قىلىشقا تېگىشلىك دىنىي مەسئۇلىيەتتۇر، يەنى ھەقىقىي مۇسۇلمان مەجبۇرىيەتتۇر. ھەر بىر دۇئا كۈي - ھەقىقىي دىندار، ئەك ئەخلاقلىق، مۆمىن، ئىسلام ئىلىمىگە سادىق، دىيانەتكارلىقى مۇسۇلمانلارغا تەسىر ۋە توغرا ئىمارەت كۆرسىتىپ تۇرالايدىغان، دىندارلىقى قۇسۇرسىز، مەۋقەسى سۇسلاشمايدىغان، خۇدا يولىدا چۈشكەننى يەنىلا خاس خۇدا يولىغا خالىس سەرپ قىلىدىغان، نامرات، شەخسىيەتسىز، ئالەمچا - ناب، پەس ھەۋەسلەردىن تولمۇ خالى دىندارلاردىن بولۇشى زۆرۈردۇر. قۇرئان ھەدىسنىڭ روھىدا: پاسىق، جاھىل، نادان، بىلىمسىز، قىلمىقى سەت، ھىيلىگەر، ئاز بىر نېمىنى دەپ كۆپكە زىيان سالىدىغان، مەنپەئەت تاماگەزلىكى ئۈستۈن، سۇخەنچى، ئېتىقادى سۇس، ئالدامچىلىقنى كەسىپ قىلىۋالغان سۇيىقەستچى، تىرىكتاپ، ئۇششۇتلۇققا كۆنۈنگەن ھەر قانداق ئەھلىي مۇسۇلماندىن دۇئا ئېلىش، ساۋابلىق كۈتۈش، ئاللاھنىڭ ئالدىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ ھېسابلىنىدىغانلىقى تەكىتلەنگەن. دۇئا كۈي: . . . دۇئا ئالغان ئولجا (نەرسە) نىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر ئۇنىڭ بەشىتىمىن بىر قىسمىنى ئالالاھقا (ئەھلىيەتتە جەمئىيەت ئىشلىرىغا - ئا)، قالغىنىنى ئاللاھنىڭ ئەلچىلىرىگە، تۇغقانلارغا، يېقىنلارغا، نامرات، بىچارىلەرگە، مۇساپىر يولۇچىلارغا ئاتىشى كېرەك. . . . (قۇرئان: 8 - سۈرە 41 - ئايەتتىن) «مۇسۇلمان كىشىنىڭ بىراۋغا بولغان دۇئاسى (بىراۋغا بولغان ئالاقىسى ياكى قاغىشى، دېمەكچى - ئا) ئۆز مەقسىتى ئۈچۈن ئەمەس، ئاللاھ ئۈچۈن بولۇش لازىملىقىنى ئۆگەنمىش كېرەك. . . .» (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى «334 - بەت) دېگەن پىرىنسىپلىرىمىزدا تىمىرى ئايە قىلىشلىرى شەرتتۇر. لېكىن بىزدىكى بىر قىسىم «دۇئا كۈي» - سويى - ئىشان، «پىر» - لار يەنى ئاتالمىش «دۇئا» خۇنلار ھازىرقى چاغلاردا ئىسلامنىڭ «دۇئا» توغرىسىدىكى يۇقىرىقى پىرىنسىپ ۋە دىنىي ئەخلاق ئۆلچەملىرىگە پۈتۈنلەي خىلاپلىق قىلىشىپ، دۇئانى ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئەت تېپىش، ئىشلىمەي چىشلەش، كىشىلەرنىڭ قان - تەردىنى شوراپ دۇنيا تېپىش، مۇسۇلمانلارنى ياۋاش، مۆمىن، بويىۋىتىۋېتىۋالغان ئايلىندۇرۇش، ئاخىرى خەلقىمىزنى مىللىي خورلۇق، مىللىي چۈشكۈنلۈككە ئىتتىرىشتەك قەبىھ ۋە ئىنتايىن رەزىل مەقسەتلىرى ئۈچۈنمۇ پايدىلىنىپ كەلگەن ۋە كېلىشەكتە. ئۇلارنىڭ بۇ ساھەدىكى بەزدىمىز ئوسال قىلمىشلىرى توغرىسىدا يېقىنقى يىللار جەريانىدا يۈز بەرگەن مىساللاردىن ناھايىتى ئازلا بىر قىسمىنى قىسقىچە ئەسلىپ ئۆتۈش ئورۇنلۇقتۇر:

1981 - يىلى قاغىلىقنىڭ چوپان يېزا 2 - كەنتىدە سويى - ئىشان خۇراپاتچىلىقىغا تەۋە - نىدىغان بىر دېھقان ئائىلىسىدىن 10 - سىنىپنى پۈتتۈرگەن بىر قىز ئائىلى چوڭلىرىنى «دۇئا» بېرىپ ئۆزىگە رام قىلىۋالغان، كېلىش مەنبەسى مەلۇم بىر نائىھىلى سويىغا «ساۋاب» لىق ئۈچۈن «دۇئا» قىلدۇرۇۋېتىلىدۇ. ئۇ قىز بۇ سويى بىلەن ئىككى يىل «خۇداغا قۇلچىلىق» قىلىپ ياشايدۇ. بۇ سويى تۇغۇلغان بىر بايلىقى بىلەن ھەممە «ساۋاب» نى بۇ قىزغا قالدۇرۇپ بىر كىچىدىلا غايىم بولىدۇ، قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى بىرەر يىلغىچە ئىزدەپ ئوقۇشۇپ بۇ «دۇئا كۈي» «پىر» نىڭ خەۋىرىنى گۇما ناھىيىسىدىكى تۈرمە كامىرلىرىنىڭ بىزىدىن ئالىدۇ. مەلۇم بولۇشىچە گۈمبەزلىق

كەسىپى ئوغرى مەمەت 1970 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا 10 نەچچە يىللىق قولغا ئېلىنغان بولۇپ، تۈرمىدىن قېچىپ، مۆكۈپ - چۆكۈپ ئېقىپ يۈرۈپ نۇرغۇن جىنايەتلەرنى قىلىش جەريانىدا بۇ يەرگە كېلىپ، بۇ «ئولجا» غا «دۇئا» قىلغان. 1980 - يىلىدىن 1982 - يىلىغىچە قەشقەر شەھەر ئىچىدە «دېنىي ئولجا» لىق قالىپىنى كېيىۋالغان 80 نەچچە ياشلىق بىر «ئۇلۇغ زات» «دۇئا» خۇمار، «ساۋاب» قا تەقەززا بولۇپ يۈرۈيدىغان ئۈچ ئائىلىدىن ئۈچ كىچىك باكمىزغا «دۇئا» قىلىپ، مەلۇم مەزگىل ئىچىدە ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىكى تېگىشلىك «دۇئا» سىنى، «ساۋاب» نى بېرىپ، قىزلىرىنى نىكاھ زىددىسى قىلىپ قويۇپ ئاخىرى «دۇئا» نىڭ سىرى پاش بولۇش ئالدىدا، بۇ قىزلىرىنىڭ بىرىگە: «چۆچۈرنى چوڭ تۈگىدىكەن» دەپ، يەنە بىرىگە: «قولى قاتتىق، ئۆزى قوپال ئىكەن» دەپ، يەنە بىرىگە: «سامسىنى يوغان ياقىدىكەن . . .» دەپ «گۇناھ» قويۇپ «تالاق خېتىنى» بېرىپ، ئاتا - ئانىلىرىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. 1979 - يىلى ئۈرۈمچى پويىز ئىستانسىسىنىڭ قانچىلاش، چۈشۈرۈش مەيدانىنىڭ ئائىلىلىك قورۇسىغا نامە - لۇم بىر «ئۇلۇغ پىر» پەيدا بولۇپ، بىر ئىشچىنىڭ ئۆيىدە بىر - ئىككى ئاي «دۇئا» ئوقۇپ «ئىمان» بېرىپ، «ساۋاب» ئاتا قىلىپ يۈرۈپ ئاخىرى بۇ ئىشچىنىڭ ئىككى بالىلىق بولغان خوتۇنىنى «دۇئا» قىلىپ، ئالداپ ئېلىپ قېچىپ كەتكەن. «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1987 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىكى سانىدا خەۋەر قىلىنىشىچە، ئاقسۇ شەھەر ئىچىدە «خەلپەت» نامى بىلەن «دېنىي زات» بولۇپ يۈرگەن جاھالەتچى مۇرتەد - تۇرغۇن ئۆمەر 1986 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاغزىدا «ئىمان» سېلىش، «دېنىي ئوقۇتۇش» نامى بىلەن «دۇئا» بېرىپ چۆرىسىگە يىغىۋالغان (چوڭم 11 ياش، كىچىكى 8 ياش بەش ئۇيغۇر قىزىنى گوللاپ «ساۋاق» بېرىدىغان خالى جايغا (قېچىپ ئاتىسىنىڭ ئادەم ئولتۇرمايدىغان ئۆيىگە) ئاپىرىۋېلىپ ئۇلاردىن ئۈچىنىڭ ئىچىدە - نومۇسىغا تەگكەن. يەنە ئىككىسىگە بەدقەللىق قىلغان. خەلقنىڭ قاتتىق غەزەپ - نەپرەتى بىلەن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى تەرىپىدىن يېقىنىدا مۇددەتسىز تۈرمىگە ھۆكۈم قىلىنغان بۇ «دۇئاكۈي» - «ئىمان سالغۇچى» نىڭ قىلمىشىنى قانداقمۇ مۇسۇلمان قىلىقى دېيىشكە بولار؟ ئاغزىدىن سۈت تېمىپ تۇرغان گۆدەك قىزلىرىنى ئىككى قوللاپ ئەنە شۇنداق «ئىمانغا ئىمان سالغۇچى» «مەلئۇن» «دېنى» دارنىڭ قارا چاڭگىلىغا سېلىپ بەرگەن ئاتا - ئانىلار ئۆزلىرى تاپقان بۇ «ساۋاب» نىڭ دەردىنى ئۆمۈرۋايەت تارتماي قالارمۇ؟ بىز بۇ يەردە تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر مۇسۇلمان ئەدىب ئابدۇلمەجىد سانائىنىڭ «غاپىل ۋە جەسەت - بىر نەرسە پەقەت» دېگەن ئەدەبىي مىراسى بىلەن ئۆز ئەپسۇسىمىزنىلا ئىچىمىزگە يۇتۇپ قالىمىز خالاس. يەنە مىساللار: جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۈرۈمچىگە پەيدا بولۇپ «ئاپئاق خوجا» نىڭ 5 - ئەۋلاد نەۋرىسى مەن «دەپ «پىر» لىق قىلىپ يۈرگەن بىر ئىشاننىڭ مۇشۇ بىر نەچچە يىل ئىچىدە ئۈرۈمچىدە «دۇئا» غا ئالغان «خوتۇن» لىرى ئون نەچچىدىن ئېشىپ كەتكەن. ئىگىلىشىمىزچە، ئاپتونوم رايونىمىز مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا يېقىنقى ئىككى - ئۈچ يىل ئىچىدە «دۇئا بېرىش»، «دۇئا قىلىپ قوش»، «نىجاد دۇئاسى»، «كۆز دۇئاسى»، «شىپالىق دۇئاسى»، «قورقاق دۇئاسى»، «ئىمان يېڭىلاش دۇئاسى»، «چۈش دۇئاسى»، «گۆدەكلەرنى مۇسۇلمان قىلىش دۇئاسى»، «ساۋاب دۇئاسى» . . . دېگەندەك سانسىزلىغان «دۇئا» لارنى «ئىجاد» ۋە دەستەك قىلىشىپ يۈرۈيدىغان «ئۇلۇغ پىر»، «ئۇلۇغ سوپى» لار خېلىلا كۆپىيىپ كەتكەن. «دۇئا» ئالداقچىلىقى بىلەن خەلقنىڭ پۇل ۋە جېنى، مال - مۈلكىنى قاقتى - سوقتى قىلىدىغان، ھەتتا كىشىلەرنىڭ جېنىغا، خوتۇن - بالىلىرىغا،

مال - مۈلۈك تىرىكچىلىكىگە «دۇئا» قىلىپ قويىدىغان يەنى «دىن» نى قالغان قىلىپ ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق، قاتىللىق، باسقۇنچىلىق، بۇزغۇنچىلىق جىنايىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان «دۇئاكۈي» قىزىلكۆزلەردىن قاتتىق ساقلىنىش، مۇداپىئەلىنىش ۋە ئۇلارغا قارشى ھەرىكەت قىلىش ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ ھازىرقى چاغلاردىكى ۋىجدانى ۋە ئىمانى قەرزىدۇر. بىز بۇ خىل «دۇئاكۈي» لارنى زامانىمىزدىكى پەم - ئىدرەكتىن خالى، ئەقىلىمىز، غەيرەتسىز، ئىنسانىيەت، ھادىسىلەر دەپ قارايمىز. ئۇلار خۇددى «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» تا كۆرسىتىلگەندەك: «ئۇلارنىڭ كۈندۈزى ھەر يانلارغا قاتراشلىرى - ئالدامچىلىق بىلەن خەلقنى نەرسە ئېلىش ۋە كىچىكىسى كىچىكىلىكى ئوغرىلىق قىلىش ئۈچۈن ھەر يانغا كۆز سېلىشتىن ئىبارەتتۇر. ئۇلار كىشىلەردىن ياخشىلىق كۆرسە شۈكرى قىلمايدۇ. كۆڭۈللىرىنى رىياكار سويىلارنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ناخۇشلۇق قاپلىغان. ۋەج تاپسا تۈگۈنچەككە تۈگىشىدۇ، ئۇلارنىڭ تۈگۈنچەكلىرىنى ئۆلۈكىنى يۇغان كىشىلەر. دىن باشقا كىشىلەر ئاچالمايدۇ، يېشەلمەيدۇ. ئۆلۈكى بىلەن قوشۇلۇپ يەرگە كۆمۈلۈپ كېتىدۇ. ئۇنى تۇپراقتىن باشقا نېمە يېيەلمەيدۇ. بۇ دۇئاكۈيلارنىڭ ئارىسىدا يەنە ئۆزىنى «قەلەندەر» دەپ ئاتايدىغانلىرى بار. ئۇلار ئادەملىكتىن يىراق، ھەتتا دېۋە، شەيتانلارمۇ ئۇلارنى تىللايدۇ. ئۇلار ئىنسانىيەتتىن، مۇسۇلمانچىلىقتىن يىراق بولۇپ، توڭگۇز ۋە ئېيىقلار ھاياتتا ئۇلاردىن ياخشىراق تۇر . . .»

يېڭى «مازار» پەرەست «ئاشىق»، «مۇرىت» لار توغرىسىدا

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا، بولۇپمۇ مەدەنىيەت تەرەققىياتى تۆۋەن رەك، زاماندىن كېيىنرەك قېلىۋاتقان جايلاردىكى مۇسۇلمان ئاھالىلەر ئارىسىدا بىز يەنىلا جاھاندىن قول ئۈزۈپ، بىر جايدا ماكانلاشماي، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق، بالالار - چاقىلىق بولماي، ئۇدۇللۇق تاپقىنىنى ئۇدۇللۇق يەپ تۈگىتىپ، كەلگەن يەردە يېتىپ - قويۇپ، يۇيۇنماي، تارانماي، بۈرگە، پىت - قۇشلارغا بوغۇلۇپ، داسماقلىشىپ، نېمە تاپسا شۇنى يەپ، جۈلجۈل، قۇراق «كىيىملەر» نى كىيىشىپ، يالىڭايغ، يالاڭباش، تەلەتى سەت، تەرى قورقۇنچلۇق ھەتتا كىيىم - كېچەكسىز يۈرۈيدىغان بەزى بىر ھەر خىل سەت قىياپەتلىك تەركىبى - دۇنيا كىشىلەرنى ئارىلاپ ئۇچرىتىپ تۇرماقتىمىز. ئۇلار بەزى سوپى - «پىر» لارنىڭ نەزەرىدە «ئاخىرەت» لىكىنى تاپقان، «كۆڭلى ئاق»، «دىلى يورۇق» دەپ قارىلىدىغان، ئۆزلىرىنى بولسا «ئاشىق» لار، «مۇرىت» لار دەپ ئاتىشىدىغان بىر خىل «مۇسۇلمان» لاردۇر. ئۇلار: پالانچى «ئۇلۇغ مازار» دىن، پالانچى «ئۇلۇغ جاي». دىن كەلدۇق، پالانچى ئەۋلىيا، «پىر» «خوجام» لارنىڭ «مۇرىت»، «ياران» «ئاشىق» لىرىمىز . . . دېگەندەك نام - ئاتاقلىرىنى شىپە كەلتۈرۈپ، كىشىلەر ئارىسىدا «ئاشىق» - لىق، «مۇرىت» لىق قىلىشماقتا. ئۇلارنىڭ مۇشۇ كۈنلەردىكى «دىنىي مەركەز» لىرى ئاساسەن پىچاندىكى «تۇيۇق خوجام» (ئەسھابۇل كەھىق)، نىيەدىكى «ئىمامى جەپىرى سادىق مازىرى»، يەنى كەندىكى «چىلتەن مازىرى»، قەشقەردىكى «ئاپئاق خوجا مازىرى» قاتارلىق بىر قىسىم «سىرلىق» «مازار» لاردىن ئىبارەت بولماقتا. شۇڭا بىز بۇ خىل كىشىلەرنى زامانىمىزدىكى مەلۇم دىنىي تەرىققەت ئىدىئولوگىيەسىنى ئاساس قىلغان، «پىر»، «ئۇستاز» لىرى ئېنىق، نىشانىسى تەركىبى دۇنياچىلىق (دۇنيانى «دوست تۇتاس» لىق) تىن ئىبارەت بولغان، ھاياتقا قىزغىنلىقى سۇس، چۈشكۈن روھىي ھالەتكە ۋە كىلىملىك قىلغۇچى، خاراباتى ئىنسانلار تۈركۈمىدىن تەتقىق

قىلىمىز، كۆزىتىمىز. بۇ خىل «ئاشىق»، «مۇرىت» لار توغرىسىدا ھازىرچە قولمىزىدىكى بىر قىسىم ماتېرىياللارنىڭ بىرلا پارچىسىنى يەنى نىيە ناھىيىسىدىكى «ئىمام جەپىرى سادىق مازىرى»، پىچاندىكى «تۇيۇق خوجام مازىرى» نى تولراق شىپە كەلتۈرۈپ «ئاشىق»، «مۇرىت» يېتىشتۈرۈپ، يېتەكلەپ يۈرۈۋاتقان مەلۇم بىر «پىر» نىڭ مۇشۇ ھەقتىكى پائالىيەتلىرى توغرىسىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز. بۇ «پىر» 1982 - يىلىدىن 1985 - يىلى يازغىچە ئالتە «ئاشىق» ھەمراھى بىلەن پىچان، سانجى، قۇتۇبى، گۇچۇڭ، مورى، جىمىنسا، ئۈرۈمچى، تۇرپان ناھىيىلىرى ۋە شەھەرلىرىنىڭ بىر قىسىم بۆلۈك - پۇشقاقلاردا «ئىمان يېڭىلاش»، «دۇئا بېرىش»، «تۆۋە ئىستىخپار قىلغۇزۇش» ۋە «ھالال - ھارام» پەتىۋاچىلىقى... بىلەن شۇغۇللىنىپ نۇرغۇن كىشىلەرنى «ئىمانى كامىل» لىققا «يېتەكلىدى»، بەزىلەرنى «ئاشىق»، «مۇرىت» قىلدى. «ئىمامى جەپىرى سادىق»، «تۇيۇق خوجام»، «مازار» لىرىنى ھەر يىلى تاۋاپ قىلىپ تۇرۇشنىڭ «ئەڭ ئۇلۇغ»، «ئەڭ ساۋابلىق»، «ئەڭ خاسىيەت» لىك «ئەھمىيەت» لىرىنى كۈچەپ چۈشەندۈردى. ھەتتا كىشىلەرنى ئىبادەت ئۈچۈن مەككىگە بارماي شۇ يەرلەرگە بېرىشقا چاقىردى. ئۇ «ئىمامى جەپىرى سادىق مازىرى» توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ: «بۇ مازار مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ سەجدە گامى - ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ نەۋرە - نەسىبى - ئىمامى جەپىرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇبارەك جەسەتلىرى قويۇلغان تەۋەرۈك جايدۇر ①. مەن بۇ «ئالەم» نىڭ بارلىق ھارام ھەۋەسلىرىدىن خالى ۋە پاك تۇرۇپ، بۇ مازاردىن ۋەھى - بىشارەت ئېلىپ «پىر» لىق دەرىجىسىگە ئېرىشىپ، ئىككىلا دۇنيالىقنى تاپتىم. «پىر» لارنىڭ ئارقىلىرىدىن قالماي، «پىر» لىق رىشتىسىگە سادىق بولۇپ، دېگەنلىرىنى شەرتسىز، شەكسىز، تەخمىنسىز ئورۇنداپ تۇرغانلار تاڭلا مەھشەر كۈنى بەرھەق ئىمانى كامىل، «ئەھلى جەننەتلەر» قاتارىدىن ئورۇن ئالىدۇ...». بۇ خوجا ئۆزىنىڭ «ئىشقىيە» سۈلۈكى (ئاپئاق خوجا تەرىقىتى - ئا) گە خاس ھەم سادىق ئىكەنلىكى بىلەن پەخىرلىنىپ تۇرۇپ: «ئىنسان ئەگەر بۇ سۈلۈككە كىرسە ئورنى بارغانسېرى ئاشىدۇ، ئاللاھنىڭ زاتىغا ئۇلىشىدۇ. مەڭگۈ ئىمانى كامىل بولىدۇ. ئاللاھنىڭ دەرگاھىدىن يىراقلاشمايدۇ. ساۋابى مەڭگۈ ئەبەدىلىشىدۇ...»، «... بۇ دۇنيا ئۆتكۈنچى بىۋاپا دۇنيادۇر، مۇسۇلمان ئاخىرەتلىكىنى كۆزلەش لازىم...» دەيدۇ. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ «نەسەبنامە» سىنى تەسۋىرلەپ ئاخىرى: «ھەزرىتى شاھابىدىن خوجامنىڭ نەۋرە نەسەبىدىن بولمەن» دەيدۇ. بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىش لازىمكى شاھابىدىن خوجا - مىلادى 1850 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەردە بىر مەزگىل ھۆكۈم سۈرگەن ۋەلىخان خوجىنىڭ ئاتالمىش «قازى رەئىسى» بولۇپ، ئۇ، خۇددى «بورقۇم ئەۋلىيا» دا كۆرسىتىلگەندەك: بىگۈناھ مۇسۇلمانلارنىڭ ناھەق كېسىلگەن باشلىرىدىن كالا مۇنارىلەر ياساشقا قاتناشقان تارىخىي قاتىل «زات» دۇر.

① بۇ «خوجام» بۇ يەردە پۈتۈنلەي يالغان ئېيتىپ، ئۆزىنىڭ ئالدامچىلىق، يالغانچىلىق مەجەزىنى بەك ئوڭايلا ئاشكارىلاپ قويۇۋاتىدۇ. «رەۋزە توساپا» دېگەن تارىخ كىتابىدىن ۋە باشقا نۇرغۇن تارىخىي ماتېرىياللاردىن بىلىشىمىزچە: ئىمامى جەپىرى سادىقنىڭ ئەسلى ئىسمى ئىمامى مۇھەممەد جەپىرى سادىق بولۇپ، ئۇ - ئىسلام تارىخىدىكى «ئەئەمە ئىمامىيە» (12 ئىمام - ئا) نىڭ بەشىنچى ئىمامى مۇھەممەد باقىرنىڭ ئوغلى يەنى زەينۇل ئابىدىن بىننى ئىمامى ھۆسەيىننىڭ نەۋرىسىدۇر. بۇ زات تارىخىي ھېجىرىيىنىڭ 148 - يىلى (مىلادى 765 - يىلى) ھەدىدە ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۆمرىدە شىنجاڭ تەرەپلەرگە زادىلا كېلىپ كۆرمىگەن ھەم بۇ تەرەپلەرنىمۇ بىلمىگەن. ئەھمىيەتتە بۇ مازار تارىختا ئۆتكەن خوجا - ئىشانلار تەرىپىدىن پەيدا قىلىنغان ياكى بىرەر چوڭ سوپى - ئىشان «پىر» نىڭ ئۆلۈكى قويۇلغان بىرەر خارابى زەراتلىق بولۇشى مۇمكىن:

بۇ خوجا كەينىگە سېلىنغان ئالتە «ئاشىق» ۋە ئۇلارنىڭ تەركىبىگە شۈبھىگۈ، اوخانىگۈ، يامالىق تاغ مەھەللىلىرىدىن قوشۇلغان ئۈچ يېڭى «ئاشىق» يەنى بىز يېپىڭىدىن ئونۇشقان توققۇز ئۇيغۇر «ئاشىق» توغرىسىدا شۇنى ئېيتىش كۇپايىكى، ئۇلار بەئەينى ھېلىقى «خوجام» نىڭ ھازىرقى زامان تىرىك قوراللىرىدۇر. توغرىسىنى ئېيتقاندا ئۇلار - بەزىبىر دىندارلار ياكى «پىر» پەرس تەقۋادارلار ئائىللىرىدىن مەلۇم سەۋەب، يېشكەلىمك ياكى كۆڭۈل ئازارلىقى سەۋەبلىرى بىلەن قاڭقىپ چىقىپ كېتىپ (تۇرمۇش مەنپەلىرىدىن ئايرىلىپ)، ئۆزلىرىنى «خۇداغلا» ئاتىۋەتكەن دىنىي «يېتىمچى» - بىچارىلىكتىن بۇ «پىر» گە باغلىنىپ قالغان بېقۇۋۇل دىنىي سەرگەردانلاردۇر. ئۇلارنىڭ ھازىرقى دىنىي تۇرمۇشى، ئىنسانلىق كەيپىياتلىرى، تىرىكچىلىكلىرى ئومۇمەن مۇنداق:

(1) ئۇلار مۇسۇلمانچىلىقنىڭ «بەش پەرز» نى، ئىسلامنىڭ ئەسلى ئەر - كانلىرى - تاھارەت، ناماز، زاكات، رىزا، ھەج ۋە باشقىلارنى ئورۇنداشقا قىزىقمايدۇ، روزى تۇتمايدۇ، ناماز ئوقۇمايدۇ، تەرەت ئالمايدۇ، زاكات بەرمەيدۇ، خاس ئۆز «پىرى» دىن باشقا ھەرقانداق «دىنىي داھى»، «دىنىي قۇدرەت» نىڭ بارلىقىنى خىياللىرىغا كەلتۈرۈشمەيدۇ. ھەر جۈمە كۈنى دېيىشكەن جايلىرىغا جەم بولۇپ ياكى بىردىن - ئىككىدىن بۆلۈنۈپ قانغۇدەك نەشە چېكىپ مەست-مۇستەغرىق بولۇشۇپ، ئۆزلىرىچە بۇنى «خۇداغا ئاشىقلىقنى ئىپادىلىگەنلىك» دەپ بىلىشىدۇ. چاچلىرىنى ئۇزۇن ئۆستۈرۈپ، ئەرۋەك - سەرۋەك يۈرۈپ «خۇدانىڭ ئىشىقىغا» ئۆزلىرىنى «پىدا» قىلىشقان بولۇشىدۇ. ئۇلاردىن مۇسۇلمانلىق خىسلىتى، مۇسۇلمانلىق تۇرمۇش شەكلى ۋە ئىنسانچىلىق تەبىئىتى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن. نە ئەقىل، نە ھاييا، نە تەمكىنلىك يوق. ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ئىشەنچسىزلىك، ناپاكارلىق، نامەردلىك ئادەتلىرىگە كۆنۈپ كەتكەن. مىللىي روھ، نەسىل - نەسەب، ئادەمگەرچىلىك پەزىلەتلىرىنى يىرتىپ قويغان. قىلىشىدىغان دائىملىق «دىنىي ۋەزىپىلىرى»: ھەر كىم ئۆزى تۇرغان يەردە كۈندە بىر قېتىم ئىككى قۇللىقنى تۇتۇۋېلىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ئاغزىدىن شال، بۇرنىدىن سۈيۈقلۈك چىچىپ تۇرۇپ: «ئاللاھ ھۇم! ئاللاھ ھۇم! ياپىرىم ئاللاھ ھۇم!...» دەپ ساراڭلاردەك ئۈزلۈك ۋارقىراپ، بىر يەردە، بىر ئىزدا توختىماي بىر خىلدا ئايلىنىپ... بېشى قايناندا يىقىلىپ، چاچلىرىنى يۇلۇپ، يۈز، بەدەنلىرىنى تاتىلاپ - تىرىمىلاپ ھوشىدىن كېتىپ، ھوشىغا كېلىپ «ئىبادەت» قىلىشتىن ئىبارەتتۇر. بۇ كىشى ئۆزى ئۆگەتكەن «ئاشىق» لىرىنىڭ بۇ خىل «ئىبادەت» چىلىك رىياسەتلىرىنى شەرھىلەپ چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ: «... مېنىڭ «ئاشىق» لىرىم بۇ دۇنيادىكى ھەممە جاپا - جەبرىلەرگە بەرداشلىق بېرىپ شۈكرى قىلىشقا، «ئاخىرەت» لىكىمنى ئىزدەشتە، «ئىبادەت كامىللىقى» غا يېتىشكەنلەردۇر...».

(2) بۇ «ئاشىق» لار ئاساسەن «تىلىپ»، «دۇئا» بېرىپ، «تەسىر» كۆرسىتىپ، چۈمكىش بېقىپ «ھەق» ئېلىپ تېپىپ يەپ - ئىچىپ، كىيىپ، خەجلىپ كۈن ئۆتكۈزۈشمەكتە. «مەزار»، «زەراتلىق»، «سەرلىق جاي»، «سىرلىق» نەرسىلەرنىڭ، «سىرلىق ئاغرىق - سىلاق»، «خەۋپلىك تەگكەن جىن»، «شەيئەن»، «دەۋە - پىرى» ۋە باشقا غايىب «كۈچ» لەردىن خالاس قىلىپ، قوغداپ (ئەمەلىيەتتە خەلقنى ئالداپ) «خۇدايىم بەرگەن رىسقى» بىلەن (ئەمەلىيەتتە ھارام نىيەت ۋە ھارام تۇرمۇشتا بولۇپ) جاھاندارچىلىق قىلىشماقتا. مېنىڭچە بۇ خىل «ئاشىق»، «مۇرىت» لار ھەم ئۇنداقلارنىڭ «پىر»، «ئۇستاز» يېتىمچىلىرى

ھازىرقى چاغلاردا يەنىلا بىر قىسىم جايلاردا مەلۇم سالماقنى ۋە مەلۇم تەسىر دائىرىنى تەشكىل قىلىشىۋاتىدۇ. بۇ خىل قىلمىشلار تېكى - تەكتىدىن ئالغاندا ئىسلام دىنى نامى بىلەن ياكى شۇ دىننىڭ بەزى توغرا ئەقىدىلىرىگە قىستۇرۇلۇپ ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان، ئىسلامغا زىددەت ئىجتىمائىي ئەمەلىيەتكە خىلاپ، ھاياتقا مۇخالىپ - زىيانلىق جىنايىتى ۋە قەلەردۇر. بۇ خىل قىلمىشلارنىڭ ئىجادچى «پىر»لىرى «قۇرئان كەرىم»نىڭ: «ئۆزىنىڭ روھىنى پاك يېتىشتۈرگەنلەر تەھقىق مۇرادىغا يېتىۋېرىدۇ؛ ئۆزلىرىنىڭ روھىنى بۇزغانلار تەھقىق مۇرادىغا يېتەلمەس...» (91- سۈرە 9-10- ئايەتلەر) دېگەن ھەدىسىدىكى «روھىنى بۇزغان»لاردۇر. «قۇرئان كەرىم»دە بۇنداقلاردىن قەتئىي ساقلىنىش توغرىسىدا مۇنداق دېيىلگەن: «مەخلىۋقاتنىڭ شەرىئىتىدىن (ئازدۇرۇشى، قېنىدىن چىقىرىشى، ئىسكەنجىگە ئېلىشىدىن دېمەكچى - ئا)، تۈگۈنلەرگە دەم سالغۇچى سېپىرىگەرلەرنىڭ شەرىئىتىدىن، ھەسەتخورنىڭ ھەسەت قىلغان چاغلىرىدىكى شەرىئىتىدىن، سۈبىيەتنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاھقا سېغىنىپ پاناھ تىلەيمەن دېگەن» (118- سۈرە خەلقى 5- ئايەت).

سەھىپىمىزگە تەۋسىيەلىك خاتىمە

ئىسلام دىنى - جاھالەت ئەمەس. ئاللاھنىڭ كالىمىغا، ئاللاھنىڭ كالىمىغا مەنسۇپ ھەدىس، تەلىم - ئەھكاملارغا ئاساسلانغۇچى دىنىي ئولما، پېشىۋالارنىڭ ھېچبىرى زادىلا جاھالەتچى ئەمەس. بىز ئەزەلدىنلا ھەقىقىي ئىسلام دىنىنى، ئىسلام دىن ئولما - ھامىلىرىنى، ۋە تەنپەرۋەر، خەلق سۆيەر دىنىي ئەربابلارنى، دىنغا سادىق پىداكار دىن مۇخلىملىرىنىڭ ھەممىسىنى ناھايىتى سەمىمىي سېغىنىپ، ھۈرمەتلىپ، دىنىي ۋە ئىجتىمائىي تىرىكچىلىكىمىزنىڭ روھىي مەنبەسى، قەلبىداش ھەمكارلىرى ھېسابلاپ كەلگەنمىز. بۇنداق قىلىش بىزنىڭ تارىختىن بېرى داۋام ئەتكۈزۈپ كەلگەن مۇقەددەس ئەنئەنىۋى دىنىي ئەخلاقىمىز ۋە دىنىي مەۋقە ئىمىزدۇر. لېكىن بىز مىللىتىمىزنىڭ، خەلقىمىزنىڭ سۈپىتى، مەدەنىيىتى، تەرەققىياتى يەنىلا ھازىرقى دۇنياۋى سەۋىيىدىن ئارقىدا تۇرۇۋاتقان، دۇنياغا يۈزلىنىشىمىز، تەرەققىي قىلىشقا ھازىرقى زامان مىللەتلىرى ۋە خەلقلەرى بىلەن قاتارلىشىشىمىز تېخى كۈنۈس تۆۋەن ئەھۋالدا قېلىشىۋاتقان ھازىرقى ھاكىمىمىزدە، ئىسلام دىنى ۋە دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ ھەممىسى بۈگۈنكى دۇنياغا يۈزلىنىپ - ئۆرلەپ كېتىۋاتقان مۇشۇ چاغلاردا بىز تارىختا پەيدا بولۇپ تارىختا يوقالغان، ئارخىپ بولۇپ كەتكەن، تارىختا يامان - سەلبىي رول ئوينىغان ياكى ئىستېمالدىن پۈتۈنلەي قالغان زىيانلىق ئەنئەنىۋى كونا «ئېتىقاد» (دىنىي ئىدىيە)، كونا ئادەت (ئىجتىمائىي ئىدىيە)، كونا تۇرمۇش، كونا «ئەخلاق»... چۈشەنچىلىرىمىزنى يەنىلا تاشلىۋەتمەي، ئايدىنلاشتۇرماي، ئۆزگەرتىمەي، يېڭىلىمەي، ئەتراپقا قارىماي «مۇقەددەس مىراس»، «مۇقەددەس ئېتىقاد» ۋە «مۇقەددەس ئادەت» ئەجداد تەۋرۈكى «قاتارىدا قارا قويۇق ئۆز پېتىچە ساقلاپ، جىمجىتلا ئەتىۋارلاپ تېۋىنىۋېرىپ، كېتىۋېرىلەيمىز. نېمىنىڭ دىن، نېمىنىڭ «دىن» ئەمەسلىكىنى، كىملىرىنىڭ دىنچى ۋە كىملىرىنىڭ يالغان «دىن»چى ئىكەنلىكىنى، دىن بىلەن خۇراپاتلىقنىڭ پەرقىنى سۈرۈشتۈرمەي، ئايرىماي، بىلىمى «شۇنداق» دەپلايۈرگۈچى روھىي ئۆلۈك، «تەلەي» پەرەسلىرىدىن بولۇپ كېتىۋېرىلەيمىز. بۈگۈنكى دۇنيادا بىزنى يەنىلا دىنىي خۇراپات بىلەن، «دىنىي» ئەربابلار («خوجا»، «ئىشان»، «پىر»، «سوپى»، «كارامەتچى»، «ئۇلۇغ»لار...) قولى ۋە يولى بىلەن تۇتۇشقا ئۇرۇنغۇچى ھەرقانداق كۈچنىڭ «ئىلتىپات» تەدبىر-

لەرىگە سۈكۈت قىلىپ كېتىۋېرەلمەيمىز. بىز مۇسۇلمانچىلىق مەۋقەئىمىز بىلەن ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ: «... توغرا يولغا ئەگەشكەنلەرگە سالام... ئاللاھقىلا ئەمىن» قىلىش، ئۇنىڭغا ھېچنەرسىنى شېرىك كەلتۈرمەسلىك، ئاللاھنى قويۇپ بىر - بىرىمىزنى خۇدا قىلىۋالماسلىقتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپكە ئورتاق بولغان ئەقىدىگە ھۈرمەت قىلىش...» (سۈرە ئال ئىمران «64- ئايەتتىن)، «مۇسۇلمان كىشىنىڭ بىراۋغا بولغان مۇھەببىتى ياكى نەپىرىتى ئۆز مەقسىتى ئۈچۈن ئەمەس، ئاللاھ ئۈچۈنلا بولۇشى لازىم...» (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمە-الى «334- بەتتىن) دېگەن ئايەت، تەلىملىرىگە ئەمەل قىلىپ، خەلقىمىز ئارىسىدا بىر - بىرىنى «خۇدا» قىلىۋېلىپ («ئۇلۇغ زات»، «دىن ھامىسى» بولۇشۇۋېلىپ)، ھەرىكەت قىلىشماقتان بۇ خىل كۈچلەرنى - ئىسلام دىنىنى بۇزغۇچى جاھالەت كۈچلىرى، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەر «ئىككى» لائىھەلىك قەبىھە دۈشمەنلىرى قاتارىدا قارىلايمىز.

ئۇلار ھازىرغىچە يەنىلا بىزنىڭ سەھىيە، نىكاھ، ئەخلاق، قانۇن - تۈزۈم، جەمئىيەت ئامانلىقى، ئاياللار، بالىلار خىزمىتى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى خىزمىتى، دىنىي، سىياسىي خىزمەتلەر، تۇرمۇش، ئۆرپ - ئادەت، ئېتىقاد ۋە باشقا ئومۇمىي ئىشلار ۋە ھەرىكەتلىرىمىزگە زىيانلىق قىلىش، سۆز - ھەرىكەتلىرى بىلەن زىيانلىق تەسىرلەرنى پەيدا قىلماقتا. ۋەھالەنكى بىزنىڭ ھازىرقى بەزى كۈچلىرىمىز (ئايرىم كادىرلار، پارتىيە، ئىتتىپاق، دائىرىلەر، مەدەنىيەت، ئىلىم - پەن، سىياسىي، قانۇن، دىنىي ئىشلار ۋە باشقا ساھەلەردىكى بەزى ئىسلام ئەقىدىسىدىكى كىشىلەر) ھېلىمۇ بەزى جايلاردا بۇ خىل جاھالەتلىك قىلمىشلارنىڭ باش كۆتۈرۈپ چىقىشى ۋە ئەۋج ئېلىپ كېتىشى بىلەن دېگەندەك كارى بولمايۋاتىدۇ. ھەتتا بەزىلىرى دىن بىلەن جاھالەتنىڭ چەك - چېگرىسىنى ئېنىق ئايرىيالماي، جاھالەتنى قانۇنلۇق «دىنىي ئىش»، باشقىلارنىڭ ئۇنىڭغا ئارىلىشىشىغا، چەكلىشىگە يول قويۇلمايدۇ دەپ قارىشاۋاتىدۇ. ئەڭ يامىنى بەزىلەر ئۇلارنى «ئەمگىكىگە تايىنىپ جان بېقىۋاتىدۇ»، «ئۆز ئارتۇقچىلىقىغا تايىنىپ پۇل، مال - مۈلۈككە ئىگە بولۇۋاتىدۇ، بۇ - يامان ئىش ئەمەس، ياخشى ئىش...» دېيىشىپ، بۇنداق «دىن» چى «پىر»لارغا يار - يۆلەك بولۇشۇۋاتىدۇ. «دۇئا ئوقۇش»، «پال سېلىش»، «ئاشىق»، «مۇرىت» بولۇش، پىرە ئوينىتىش، «پىر»لىق قىلىش، «پىر» تۇتۇش، دىن نامى بىلەن مۇسۇلمانلارنى ئالداش، ئالدىنىش... لارنىڭ ھەممىسى ئىسلام دىنىدا يوق، رەزىل غەيرىي «ئېتىقاد» ئىكەنلىكىنى يۈرەكلىك ئېيتىشالمايۋاتىدۇ. قۇرئان ۋە قۇرئان تەپسىرىگە، ەۋشۇ دائىرىدىكى دىنىي دەستۇرلەرنىڭ ھەممىسىگە، ئىسلامنىڭ پەرز، سۈننەت، ئەھكام، ئەقىدە - پىرىنسىپلىرىنىڭ ھەممىسىگە، ئۆز چۈشەنچىمىزدىكى مەزھەب ئۇقۇدىمىز بويىچە سادىق بولغان ھالدا بارلىق مۇسۇلمان يارەنلىرىمىزنى، جەمئىيەت كۈچلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى، ئىسلام ئەقىدىلىرىگە زىد، «پىرىنسىپ»لىرى خۇنۇك، مۇجەھەل، يېتەكچىلىرى دۇشمىمىز، قارا كۆڭۈل، «دىنى» ئىستىلى سۈيىقەستچىلىكتىنلا ئىبارەت بولغان بۇ ئېقىمغا (بارلىق ئوسال، تىرىكتاپ، ساختىپەز ئادەملەر بېكىتمىۋالدىغان بۇ ئىپلاس قور - غانغا) ۋە ئۇنى «دىن» شەكلى بىلەن بىرگە تېڭىپ كېلىۋاتقان بىر سىقىم جاھالەت ھامىلىرىنىڭ ھەممىسىگە قەتئىي قارشى تۇرۇشقا، يول قويماسلىققا، چەكلەشكە، پاش قىلىشقا چاقىرىمىز. بىز دىنىي زاتلىرىمىزنى، ھېلىمۇ يەنىلا غايىبىمانە ئىخلاسمەنچىلىككە، بەھودە ئېتىقادقا ئەسەر بولۇپ كېلىۋاتقان كىشىلىرىمىزنىڭ نەزەردە مەلۇم ئېتىقاد ۋە ھۈرمەت ئوبيېكتىغا سازاۋەر بولۇپ تۇرۇۋاتقان،

«ئىمان» تىونىغا يۆگىنىۋالغان يالغان «دىن»چە مەككارلارنىڭ ھەرىكەتلىرىگە قارشى ھەقىقىي ئىسلام ئىستىلى بىلەن تاقابىل تۇرۇشلىرىنى تەۋسىيە قىلىمىز. جاھالەتكە تەڭ تاقابىل تۇرۇش ھەممىمىزنىڭ ۋەجدانى بۇرچىمىزدۇر.

مۆھتىرم يارەنلىرىمىزنىڭ دىققەت - نىتىبىلەرلىرىغا تارىختا ئۆتكەن مۇسۇلمان كىلاسسىك ئەدىبلەرنىڭ جاھالەتچىلىكىنى سۆكۈپ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن تىۋەندىكى مىسالىرىنى ھاۋالە قىلىمىز:

پاتقاقىمىن خارراقتۇر جاھاندا نادان،
بىرەر ياخشىلىقتىن خالىمىدۇر ھامان.

پەقەت يامانلىقتۇر ناداندىن ئەسەر،
بىلىمىمىز بار ياققا تاشلىما نەزەر.

ئوبۇلقاسىم پىردەۋىسى

قۇل ۋە ئازادىغا مەلۇم ۋە ئايان،
دانا تىرىكتۇر ئۆلۈكتۇر نادان.

دانا سۆھبىتىدىن باش تارتسا نادان،
دەۋراندىن ياخشىلىق كۆرمەس ھېچقاچان.

ئابدۇراھمان جامى

جاھالەت ئەھلى بىلەن قىلما سۆھبەت،
يېتەر ھەر دەم بۇ ئىشتىن جانغا زەخمەت.

.....

جاھالەت ئەھلى تاپماس ئارزۇ - ئىززەت،
بۇ خام مېۋە - يە پۇراق يوق، يە لەززەت.

.....

قېرىنداش بولسىمۇ جاھىل، كېچىپ كەت،
راھىتىدىن كۆپ ساڭا زىيانى - زەخمەت.

ناسىر خىسراۋ

ناداندىن زارلايدۇ ھەتتە تاغۇ - تاش،
نادانغا تەنتەنە بولمايدۇ يولداش.

نادانلىقتىن يامانلىق كېلىدۇ پەقەت،
نادانغا يولما باسمىسۇن غەپلەت.

پايدىلانغان ماتېرىيال ۋە مەنبەلەر:

④ «مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىسى»
بىلىم نەشرىياتى.

⑤ «قۇرئان كەرىم» نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى
نۇسخىسى. يەنە بەزى دىنىي ئەسەرلەر.

⑥ ئابدۇقادىر داۋۇت تەرىپىدىن تەييارلانغان
«يەكەن تارىخى».

⑦ 1929 - يىلى قاغىلىق چوپان ئازغانسال
لىدى دىنىي ئولىما سۇلتانباي ھاجىم تەرىپىدىن
دىن يېزىپ قالدۇرۇلغان «بۇرۇم ئەۋلىيىيا»
دېگەن قول يازما.

⑧ قەشقەردە نەشىر قىلىنغان «قەدىمكى
كىتابلار تەتقىقات خەۋىرى» نىڭ 1984 - يىلى
2 - سانىدا ئابدۇرېھىم توختى تەرىپىدىن
تەييارلاپ ئېلان قىلىنغان ناۋائىنىڭ «مەھبۇب -
بۇل قۇلۇب» دېگەن ئەسىرى.

① «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»
ۋەزىرىيىتىنىڭ 1982 - يىلى 4 - ئاي سانىدا
ھاجى نۇرھاجى ئاپتورلۇقىدا ئېلان قىلىنغان -
«تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) نىڭ مەيدانغا كېلىشى،
تارقىلىشى ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتى توغرىسىدا»
دېگەن ئەسەر.

② ھىجرىيە 1226 - يىلى ئۇيغۇر موللا
مۇھەممەت ھۈسەيىن كۇچىرى بىلەن موللا
توختا خەلپەت قەشقەردىن تەرىپىدىن يېزىپ
قالدۇرۇلغان «تەزكىرە پىر ياران» دېگەن
پارىچە قول يازما.

③ موللا مۇسا سايرامنىڭ «تارىخى
ھەمدىيە»، «تارىخى ئەمىنىيە» دېگەن تارىخى
خى كىتابىنىڭ كونا، يېڭى، باسما ۋە قول
يازما نۇسخىلىرى.

⑨ مىلادى 1891 - يىلى بۈگۈر يېڭى-سارلىق ئەدىب موللا غۇلامىدىن تەرىپىدىن يېزىپ قالدۇرۇلغان «تارىخىمىزدىكى ئىسلامىيەت» دېگەن قىسقا قول يازما.

⑩ 1986 - يىلى 9 - ئايدا گۈمىنىڭ شەيدۇللا دېگەن يېرىدىكى قىرغىز بەيشەك تۆرە قولىدىن تېپىلغان ئاپئاق خوجا ھەققىدىكى بىر قىسىم خاتىرە، ۋەسىقە، خەت - چەكلەر.

⑪ «تارىخى رەشىدى» نىڭ خەلق ئىچىدە ساقلىنىپ يۈرگەن ئايرىم - بۆلەك قول يازدا، كۆچۈرۈلمىلىرى.

⑫ 1950 - يىلىدىن 1986 - يىلىغىچە مۇخ-بىرلىق ۋە باشقا ئىشلار سەۋەبى بىلەن جەمئى-

يىتىمىزدىن يېزىلغان ئەسلىمە، خاتىرىلىرىم ⑬ بەزىبىر سىياسىي قانۇن، ئەدەبىي، ئورۇنلىرى، دىنىي، ئىجتىمائىي، مائارىپىي مەدەنىيەت ... ئورۇنلىرى تەمىنلىگەن خاتىرە ماتېرىياللار.

⑭ باشقا مەنبە ۋە ماتېرىياللار، ئالاھىدە ئېلىنغان ئۇن ئالغۇ لېنتىلىرى.

قەلەمكەشلىك زۆرۈرىيىتى بىلەن سىنا-تىلەردىن سىتاتىلەرنى، بەزى ئۇقۇم، جۈملىلەر-دىن جۈملىلەرنى ئەينەن كۆچۈرۈپ پايدىلىنىش توغرا كەلدى. ئۈستاز مۇئەللىپلەرگە رەھمەت.

1987 - يىلى 8 - ئاي، ئۈرۈمچى

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

ژۇرنىلىمىزنىڭ «تارىختىن سۆز»، «ئۆرپ - ئادەتلەر» سە-ھىپىلىرىدە: «يولسىز ئەقىدە»، «قارا قۇرۇم ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئۆرپ - ئادەتلىرى»، «تاجىكلار ھاياتىدىن خاتىرىلەر»، «جاھالەت پىرلىرى شىنجاڭدا» قاتارلىق بەلگىلىك تەسىرى كۈچكە ئىگە ئىلمىي ئەسەرلىرىنى كەڭ كىتاب-خانلىرىمىزغا تەقدىم ئەتكەن پېشقەدەم ژۇرنالىست، تارىخچى، ئېتنوگرافىيە تەتقىقاتچىسى نىزامىدىن ھۈسەيىن (توختى مەمەت ئاخۇن) ئەپەندى 1928 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ چوپان يېزا ئازغانسال كەنتىدە تۇغۇلغان. 1945 - يىلىغىچە ئىپتىدائىي پەننىي ۋە دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1945 - يىلىدىن 1947 - يىلىغىچە ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ پىلامىر - قاراقۇرۇم (تاشقۇرغان، ئاقتۇ، قاغىلىق، يەكەن، گۇما تاغلىرى) قوراللىق پارتىزان قىسىملىرىغا قاتنىشىپ، سوقۇش سەپلىرىدە پارتىزان، رازۋېتچىك، ئانتى رازۋېتچىك، كىچىك ئوفتسېر بولۇپ ئىشلىگەن. «بېتىم» دىن كېيىن گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن قاغىلىق، يەكەنلەردە بىر مەزگىل قامالغان. 1947 - يىلىدىن 1950 - يىلىغىچە شىنجاڭ دارىلفۇنۇنى (شىنجاڭ شۆيۈەن) نىڭ ئىجتىمائىي پەن (تارىخ، جۇغراپىيە، تىل) فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. 1950 - يىلى ج ك پ شىنجاڭ ئۆلكىلىك شوبە بىيورۇ پارتىيە مەكتىپىنىڭ تۇنجى قارارىدا ئوقۇغان. شۇنىڭدىن تارتىپ ھازىرغىچە «شىنجاڭ گېزىتى» دە مۇخبىر، مۇھەررىر بولۇپ ئىشلەپ كەلمەكتە. نىزامىدىن ھۈسەيىن ئەپەندى جۇڭگو ئەل ئەدەبىياتى تەتقىقاتى جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ۋە شۇ ئۇر ئاخباراتچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى. مۇھەررىردىن

دەپ خەلق توغرىدا

ئەدەپ دېگەن نېمە؟

ئەدەپ - ھەر بىر ئەھۋال ۋە ئادەتتە ئەقىل كۈچى بىلەن ھەرىكەت قىلىش، يەنى ناچار ئىشتىن، يامان سۆزدىن ئۆزىنى تارتىش، ئۆزىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭمۇ ئىززىتىنى ساقلاپ، ئابرويلىرىنى تۆكۈمەسلىكتۇر. ئەدەپ ئىنسان كامالىتىنىڭ بىر لەمچى ئامىللىرىدىن ھېسابلىنىدۇ. بەدىئىيەتنى قۇۋۋەتلەندۈرۈش ئۈچۈن يەپ-ئىچىشكە مۇھتاج بولغىنىمىزدەك، ئىنساننىڭ ئەقىلىمۇ ئەدەپكە مۇھتاجدۇر. ئەدەپلىك بولمىغان ئەقىل قورال - ياردىقى بولمىغان باھادىرغا ئوخشاش بولۇپ، ھېچبىر ئىشنى قىلالمايدۇ، ئەكسىچە دۈشمەنلەرگە مەغلۇب بولىدۇ. ئۆزىنى ئەدەپ بىلەن زىننەتلىمىگەن ئادەم دۈشمەنلىرىنى خۇشال قىلىدۇ، دوستلىرىنى بولسا خاپا قىلىدۇ.

ئەدەپسىز ئاتىنىڭ پەرزەنتى ئەدەپلىك ۋە پەزىلەتلىك بولسا، ئاتىسىنىڭ ئەيىب ۋە نۇقسانلىرى بىلىنمەيدۇ. ئەگەر پەرزەنت ئەدەپسىز بولسا، ئاتىسى ھەر قانچە ئۇلۇغ ۋە پەزىلەتلىك بولسىمۇ ئۇنىڭ مەرتىۋە ھەم پەزىلەتلىرىنى يوققا چىقىرىپ، ئائىلىدە سوغۇقچىلىق ۋە بەختسىزلىك ئۇرۇقلىرىنى چاچىدۇ. ھەر نەرسە كۆپەيگەنسېرى ئەرزان بولىدۇ، بۇنىڭ ئەكسىچە ئەدەپنىڭ قىممىتى كۆپەيگەنسېرى ئاشىدۇ. قىسقىسى، ئەدەپ بولسا ئەقىلگە نۇر بېغىشلىغۇچى ۋە سالامەت.

لىكىنىڭ سەرمايىسىدۇر. بۇنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ چارىسى: ئەدەپلىك ۋە تەربىيە كۆرگەن ئادەملەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇش، تەربىيە ۋە ئەدەبتىن مەھرۇم قالغانلاردىن يىراقلىشىشتۇر. ئەدەپسىزلىك بولسا قانۇن ۋە ئەخلاققا قارشى - قارشى بولغان ناچار ئىشلار ۋە يامان سۆزلەرنى ھېچبىر نومۇس قىلماي قىلىش ۋە سۆزلەشتۈر.

بىر قانچە گۈزەل ھەرىكەت ۋە ئادەتلەر باركى بۇلارنى بېجىرىش ھەر بىر ئەخلاقلىق، تەربىيە كۆرگەن ئادەملەرنىڭ ۋەزىپىسىدۇر. مەسىلەن: پۈتۈن ۋۇجۇدىمىزنى، كىيىم-كېچەكلىرىمىزنى پاك تۇتۇش، باشقىلارغا خۇشخۇي مۇئامىلە قىلىش، ئامانەتكە خىيانەت قىلماسلىقى، كېسەللەرنى يوقلاپ، ئەھۋال سوراش، نازا كەتلىك، مۇلايىم، ئوچۇق چىراي، شەپىرىن سۆزلۈك بولۇش، كىشىلەرنى رەنجىتمەسلىك، ئاتا - ئانا، ئۇستازلارغا ئىمتائەت قىلىش، ئومۇمەن كىشىلەرگە يامان كۆرۈنىدىغان ھەر تۈرلۈك ئىش - ھەرىكەتلەردىن ساقلىنىپ، ئېسىل پەزىلەتكە ئادەتلىنىشتۇر. بۇنداق ئېسىل پەزىلەتلەرگە ئادەتلىنگەنلەر كامالەتكە يېتىدۇ.

ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئەپسۇسلىنىش بىمە -
نىلىك ۋە پايدىسىز دۇر.

5

ھىندىستان دانىشمەنلىرى دوستلۇق ھەققىدە
مۇنداق دېيىشكەن:

- پاراۋانلىقنى ئويلىساڭ بەختلىك بولغىن -
نىڭدىمۇ دوست - يارەنلىرىڭنى كۆپەيت، دېڭىز
تولۇپ تاشقىنى بىلەنمۇ دەريا يەنىلا سۇغا
مۇھتاج بولىدۇ.

- بەرمەك ۋە ئالماق، سىر ئېيتماق ۋە
ئاڭلىماق، زىياپەتتە بولماق ھەم زىياپەت
بەرمەك - بۇ، دوستلۇقنىڭ ئالتە شەرتىدۇر.

- دوستلارنىڭ ياخشىسى ھەر ۋاقىت ھەم -
دەملىرىنى ئۆز شەپقىتى سايىمىدە تۇتمىدۇ ۋە
پايدا - مەنپەئەت ئىشىكىنى ئۇلارغا قارىتىپ
ئېچىپ قويمىدۇ، تىلەكلىرىنى ۋە ھاجەتلىرىنى
ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ.

6

ئەبۇ پەيھان بىرونى «ھىندىستان» دېگەن
مەشھۇر ئەسىرىدە مۇنداق بىر ھېكايەنى
نەقىل كەلتۈرىدۇ:

ئەبۇ ئازىد ئەل باستا مېيىدىن: «ئېرىش -
كەن مەرتىۋەگە نېمە بىلەن يەتتىڭ؟» دەپ
سورالغاندا، ئۇ: «بىلان ئۆز قاسرىقىدىن كەچ -
كەندەك، مەنمۇ ئۆز نەپسىمدىن ۋاز كەچتىم،
شۇندىن كېيىن مەن ئۆز ۋۇجۇدۇمغا شۇنداق
قارىسام، مەن ئۇنىڭ يەنى ھەقىقىي ئۆزى
بولۇپ قاپتىمەن» دەپ جاۋاب بەرگەن.

7

بۈيۈك ئەلىشىر ناۋائى ياخشىلىق ھەققىدە
مۇنداق دەيدۇ:

- ياخشىلىق قىلالمىساڭ، يامانلىقمۇ قىلما.
ياخشىلىقنى بىلمىسەڭ ياخشىلارغا قوشۇل، ياخشى -
لىق ئەتراپىدا يۈرەلمىسەڭ ياخشىلار ئەتراپىدا يۈر.

دانىشمەنلەر «ئەدەب - ئەخلاق توغرىسىدا»
دېگەن ئۆزبېكچە كىتابتىن: جەمەل مۇھەممەت
تەرجىمىسى

2

قەدىمكى ئەرەب شائىرلىرىدىن بىرىسى
كىتاب ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: «سۆزلىرى
مالال كەلمەيدىغان ۋە بىزنىڭ قول ئىلىكىمىزدە
بولسۇن - بولمىسۇن ئىشەنچلىك، ساداقەتلىك
سۆھبەتداشلىرىمىز بار. ئۇ ئۆتكەن زامان
ۋە قەللىرىدىن بىلىگەنلىرىنى بىزگە يەتكۈزىدۇ،
بىزگە مەسلىھەت، ئەدەب ۋە مۇستەھكەم ئىرادە
بەخشى ئېتىدۇ، ئۇلاردا قورقۇنچلۇق كېسەل -
لىك، خەۋپلىك ھالەت يوق، قوللىرىنى شىل -
تىپ، مۇشتلىرىنى تەڭلەپ بىزنى قورقۇتمايدۇ،
ئۇلارنى «تىرىك» دېسەم يالغانچى بولمايمەن،
«جانىمىز» دېسەم ئەقىلىمىز ھېسابلىنىمەن.
جاھاندا ئۇلاردىن ياخشىراق دوست يوق، كىشى
يالغۇز قالسا ئۇلار زېرىكتۈرمەيدۇ، ئۇلاردا
ئارام بېرىش باركى، ئازار بېرىش يوق.»

3

ئۆزىگە مۇناسىپ بولمىغان ئىشقا كىرىش -
كەن كىشى ئاخىرى مەغلۇب بولىدۇ. ھەر
ئىشنىڭ ئۆز ئەھلىي، ھەر بىر يىغىلىشنىڭ
ئۆزىگە مۇناسىپ سۆزى بار. ئەقىللىق كىشى
ئۆز ھۈنىرىگە، ئۆزىگە لايىق ئىشقا كىرىشىدۇ.
تەبىئەت زاۋۇتلىرىدا ھەر كىشىنىڭ ئۆزىگە
لايىق تونى (كىيىمى) تەييارلانغان. موزدۇز
دوپپا تىكىمەن دېسە بۇزۇپ قويدۇ، تىبابەت -
چىلىكتىن خەۋىرى بولمىغان كىشى تېۋىپلىك
قىلسا، بىمارنى ھاياتىدىن مەھرۇم قىلىدۇ.
«قۇشقاچ سويىسىمۇ قاسساپ سويىسۇن» دەپ بىكار
ئېيتىلمىغان.

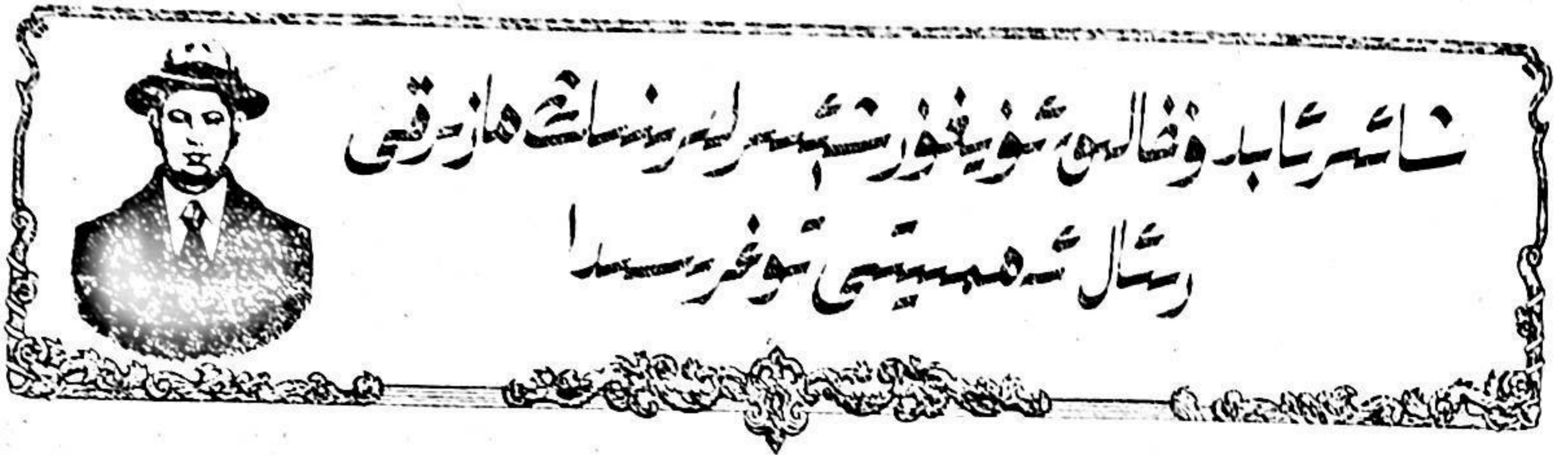
تونۇلماس سىرىكىدە مەينىڭ كەيپى ھېچ،
كۆرۈلمەس تىگەندە گۈل جامالى ھېچ.

4

مۇھەممەت زەھىرىي سەمەرقەندى مۇنداق
دەيدۇ:

- ناۋادا بىغەملىك ۋە خاپىلىق يۈز بېرىد
دىكەن، ياخشى پۇرسەت قولدىن كېتىپ قالىدۇ،

(ئاپتونوم رايون بويىچە تۇرپاندا ئېچىلغان «ئابدۇخالق ئۇيغۇر ئىجادىيىتىگە بېغىشلانغان ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» دا سۆزلەنگەن)

تۇرغۇن ئالماس

1

ئالمىجاناب غايىگە، يۈكسەك تالانتقا، ئېگىلمەس - سۇنماس ئىرادىگە ئىگە ۋە تەنپەر- ۋەر ئىلغار شائىر ئابدۇخالق ئۇيغۇرنىڭ ئالەمدىن ئۆتكىنىگە 54 يىل بولدى.

يالقۇنلۇق ۋە تەنپەرۋەر، خەلقىپەرۋەر، ئازادلىق ۋە مەرىپەت كۈيچىسى شائىر ئابدۇ- خالىق ئۇيغۇر 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، زۇلمەت قاپلىغان قاراڭغۇ جەمئىيەتتە ياشىدى ۋە ئىجاد قىلدى.

زۇلۇم - جاھالەت، نادانلىق، خۇراپاتلىقنىڭ ئەشەددى دۈشمىنى بولغان شائىر ئابدۇخالق ئۇيغۇر خەلق ئاممىسىنىڭ دەرد - ئەلەملىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋە خەلقنىڭ ئارزۇ- ئۈمىدلىرىنى سەزگۈرلۈك بىلەن ئۆز ۋاقتىدا بايقاپ، ئەركىنلىك ۋە مەرىپەت مەشئىلىنى ئېڭىز كۆتۈرگەن، ئالمىجاناب، قەھرىمان، ئىنقىلابىي شائىر ئىدى.

1930 - يىللىرى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلى- ڭى باشلانغاندا، شائىرنىڭ «ئاچىل»، «ئوي- خان» ناملىق شېئىرلىرى خەلق ئاممىسى ئارد- سىغا تارقىلىپ، خەلقنى ئەركىنلىك، باراۋەر- لىكنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىرىدىغان جەڭ سىگنالىغا ئايلانغانىدى. بۇنىڭدىن ئۆلگۈدەك قورقۇپ كەتكەن جىڭ شۇردىن «ئاچىل» ناخشىسىنى ئوقۇغانلارنى جازالاش پەرمانىنى چىقارغانىدى.

تارىختا بىرەر شائىر، يازغۇچىنىڭ ئىنسا- نىيەت ئۈچۈن ياراتقان تۆھپىسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى باھالاشتا شائىر، يازغۇچىلارنىڭ يازغان ئەسەرلىرىنىڭ سانىنىڭ كۆپلۈكى بى- لەن ئەمەس، ئۇلارنىڭ خەلق مەيدانىدا باش- تىن - ئاخىرىغىچە تەۋرەنمەستىن مەزمۇن تۇرغانلىقى، ئەسەرلىرىنىڭ ئۆز دەۋرىدە خەلقنىڭ قەلبىگە چوڭقۇر ئورناپ، ئىلغار رول ئوينىغانلىقى، بولۇپمۇ قاراڭغۇلۇقتا قال- غان خەلقنىڭ كېلەچەك ھاياتىدا ئازادلىق تېڭىنىڭ مۇقەررەر يورۇيدىغانلىقىدىن بىش- رەت بەرگەنلىكى ئاساس قىلىنىدۇ.

رۇس خەلقىنىڭ بۈيۈك مىللىي شائىرى «رۇس شېئىرىيىتىنىڭ قۇياشى» نامىنى ئالغان پۇشكىن ئۆز ئۆمرىدە كۆپ ئەسەرلەرنى ياز- غان بولسىمۇ، ئۇنى دۇنياۋى شۆھرەتكە، مەڭ گۈللۈك ھۈرمەتكە ئىگە قىلىشتا «چائادايىمۇقا»، «سېمىرگە خەت» ناملىق شېئىرلىرى ئاساس- لىق رول ئوينىغانىدى.

پۇشكىن 1825 - يىلى ئۆزىنىڭ يېقىن دوستى چائادايىمۇقا بېغىشلاپ يازغان شېئىرىدا:

20 - يىللىرىدا ئەركىنلىك، پاراۋەرلىك، مەردپەت مەشئىلىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، نادانلىق، خۇراپاتلىققا قارشى ئىسپان كۆتۈرگەنمىدى. شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خەلقىنى جاھالەت، نادانلىق، خۇراپاتلىق ئاسارىتىدە قالدىرۇشنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئۈنۈملۈك تەدبىرى قىلىۋالغان ياكى زىگىشىم، جىڭ شۇرىنلەرگە، يەرلىك ئەكسىيەتچى فېئوداللارغا، ئىسلام دىنىنى خۇراپاتلىق ئىس - تۈتەكلىرى بىلەن بۇلغاپ، خەلقىنى ئالداپ جان بېقىشنى كەسىپ قىلىۋالغان جاھىل، يۈز - سىز روھانىلارغا قارشى لەنەت - نەپرەت يىاغدىرۇپ، خەلقىنى نادانلىق، خۇراپاتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چىققانمىدى.

شائىر 1925 - يىلى يازغان «ھار» شېئىرىدا، خەلقىنى نادانلىق ئۇيقۇسىدا مەڭگۈ ئۇخلىتىپ، خار - زارلىقتا قالدۇرۇش ئۈچۈن، خۇراپاتلىقنى جېنىنىڭ بېرىچە تەرغىب قىلىپ، ئىلىم - پەنگە غالىجىلىق بىلەن قارشى تۇردىغان جاھىل روھانىلارنى قاتتىق قامچىلاپ، خەلققە نادانلىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ:

پەنگە قارشى كاپشماق، خۇددى ئىتتەك ھاۋشماق، خارۇ، زەبۇن ياشىماق تەتۈر - تەرسا ناداننىڭكى. ئىلىم - پەنگە يول ئېچىپ، جەۋلان قىلىپ نۇر چىچىپ، كۆكرەك كېرىپ يايىرماق، تەدبىر، ئەقىل تاپقاننىڭكى

دەپ يازغانمىدى.

شائىر نادانلىقتا قېلىشنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك ئىكەنلىكىدىن چۆچۈپ، «غەزەب ۋە زار» دېگەن شېئىرىدا:

ئىلىم - پەندىدىن يوق خەۋەر، باستى غەپلەت، خەۋپ - خەتەر،

ھالىمىز قۇلدىن بەتەر، قانداق چىداپ تۇرالمىن دەپ يازدى.

شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ مەردپەتپەرۋەر - لىكى چوڭقۇر تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن، ھازىرمۇ ئالاھىدە رېئىئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

دوستۇم ئىشەن، چاقناپ چىقىدۇ بىر كۈن، دىلبەر بەختنىڭ يورۇق يۇلتۇزى. رۇسىيە ئۇيقۇسىدىن تېز ئويغىنىدۇ، ۋە ھاكىم مۇتلەق ۋەيرانىسىغا، بىزنىڭ ناممىزنى چوقۇم يازىدۇ

دەپ خىتاب قىلغان بولسا، شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر «ئۈزۈلمەس ئۈمىد» دېگەن شېئىرىدا: چىقار بوران تەرەپپال ئەگەر ھېچ ئويلىماي تۇرساڭ، ئەگەر قاتتىق چىقىپ كەتسە، يېپىپ تۈگۈلۈك ئالالمايمۇ دەپ يازدى.

شائىر بۇ شېئىرىدا، «بوران» نى ئىنقىلاب مەناسىدا ئالغان بولۇپ، ئىنقىلاب بوردىنى قاتتىق چىقىدىغان بولسا، ئىنقىلاب دۈشمەنلىرىنىڭ مۇداپىئەلىنىشىگە ئۈلگۈرەلمەيدىغانلىقىنى «يېپىپ تۈگۈلۈك ئالالمايمۇ» دېگەن ئوبرازالىق ۋاسىتە بىلەن ناھايىتى جانلىق تەسۋىرلىگەن.

شائىر «سېغىنىش» دېگەن شېئىرىدا:

«كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس» ئابدۇخالىق كۈت ئۈمىد،

سېغىنىشنىڭ كېلىدۇ، سۈزۈلۈر شۇندا جاھان دەپ ئۆزىنىڭ يورۇق كېلەچەككە بولغان قەتئىي ئىشەنچىنى ئىپادىلىگەنمىدى.

پۇشكىنىڭ چائادايىدۇقا بېغىشلاپ يازغان شېئىرىدىكى رۇسىيەدە ئازادلىق تېڭىنىڭ ئاتىدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچىسى، رۇس خەلقىنىڭ

1917 - يىلى لېنىن رەھبەرلىكىدە، چارىزىمنىڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، «مىللەتلەر زىندانى» دەپ نام

ئالغان رۇسىيەدە سوتسىيالىزم جەمئىيىتىنى قۇرۇش بىلەن ئىسپاتلانغان بولسا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ «ئۈزۈلمەس ئۈمىد» دېگەن

شېئىرىدىكى غايىسى 1931 - يىلى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ پۈتۈن شىنجاڭنى قاپلىغان

ئىنقىلابىي بوردىنىڭ شەددەتلىك زەربىسىدە جىڭ شۇردىن ھاكىمىيەتنىڭ ئاغدۇرۇلغانلىقى بىلەن ئىسپاتلاندى.

ھازىر بىز سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان بولساقمۇ، خەلقىمىز ئۆتمۈشتەكى كونا جەمئىيەتتىن قالغان يامان ئىللەتلەرنىڭ تەسىرىدىن تېخى قۇتۇلۇپ كەتكىنى يوق. چۈنكى لېنىن ئېيتقاندا: «كونا جەمئىيەت ھالاك بولغان چاغدا، ئۇنىڭ جەسىتىنى تاۋۇتقا سېلىپ كۆمۈپ تاشلىغىلى بولمايدۇ». سوتسىيالىزم جەمئىيەتتە كونا جەمئىيەتتىن قالغان يامان ئىللەتلەرنىڭ تەسىرى مەلۇم مەزگىل مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ.

ھازىر خەلقىمىزنىڭ نادان قاتلىمىدا خۇراپاتلىققا ئىشىنىش خېلى ئېغىر. يىراققاپارماي كۆز ئالدىمىزدىن مىسال ئالدىغان بولساق، پىچان تۇيۇقتىكى ئاتالمىش «ئەسھابۇل كەھىن مازارى» غا ھېلىمۇ شىنجاڭنىڭ بەزى جايلىرىدىن كىشىلەر كېلىپ تاۋاپ قىلىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا، پىچان تۇيۇقتىكى ئاتالمىش «ئەسھابۇل كەھىن» قانداقتۇر مانى ياكى خىرىستىئان دىنىنى تارقىتىش ئۈچۈن كەلگەن راھىپلارنىڭ جەسىتى كۆمۈلگەن مازارمىش. «قۇرئان كەرىم» دىكى 18 - سۈرە كەھىن (مەككىدە نازىل بولغان 110 - ئايەت) كە ئاساسلانغاندا، ئەسھابۇل كەھىننىڭ زادى قەيەردە ئىكەنلىكى مەلۇم ئەمەس. سۈرە كەھىن غارنىڭ ئىشىكى شىمال تەرەپتە ئىكەنلىكى قەيت قىلىنغان. تۇيۇقتىكى ئاتالمىش «ئەسھابۇل كەھىن» مازارى (غارى) نىڭ ئىشىكى شەرق تەرەپتە بولۇپ، بىۋاسىتە ھازىر ناھايىتى نۇرغۇن كىشىلەر بىلىدۇ. سۈرە كەھىن: «ئۇلارنىڭ ئىتى غارنىڭ بوسۇغىسىغا ئىككى پۈتمىنى سوزۇپ ياتىدۇ» دېيىلگەن. تۇيۇقتىكى يالغان ئەسھابۇل كەھىن مازارى (غارى) نىڭ بوسۇغىسىغا ئىككى پۈتمىنى سوزۇپ ياتقان ئىتىنى ھېچ كىشى كۆرگەن ئەمەس. ئۆتمۈشتە، ھىيلىگەر شېيخلار ئۆز مەيلىچە پەتىۋا توقۇپ: «ھەرگە بارغانلارغا مەككە، مەدىنەدىكىلەر نېمە ئۈچۈن ئەسھابۇل كەھىننى (تۇيۇقتىكى يالغان ئەسھابۇل كەھىننى دېمەكچى) تاۋاپ قىلماي ھەجگە كەلدىڭلار» دەيدىكەن، دەپ نادان خەلقنى ئالدايدىغان سۆز -

چۆچەكلەرنى تارقىتىش.

خۇراپاتلىقنىڭ يەنە بىر تۈرى ئىشانلىقتۇر. ھازىر خوتەن، يەكەن، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا ئالدامچى ئىشانلار باش كۆتۈرمەكتە. خەلقنى ئالداپ، تەرك دۇنيالىق يولغا باشلىماقتا. شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ نادان خەلقىنى ئاقارتىپ، مەرىپەت يولغا باشلاش روھىغا ۋارىسلىق قىلىش ھازىرقى زاماندا ئىلىم - پەننى گۈللەندۈرۈپ دۇنياۋى سەۋىيىگە يېتىشىش، خۇراپاتلىققا قارشى كۈرەش قىلىش، خۇراپاتلىقنىڭ تەسىرىنى تازىلاشتا ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە.

بىزنىڭ يازغۇچى، شائىرلىرىمىز ئەسەرلىرىدە ھېلىغىچە مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا پۈتلىككاشاك بولۇۋاتقان خۇراپاتلىقنى كۈچلۈك ھەجۋى شەكىل ئارقىلىق پاش قىلىپ، چاۋىسىنى چىتقا يايىدىغان بولسا، يېقىن كەلگۈسىدە تەرەپ - تەرەپتىن پىچانغا كېلىپ تاۋاپ قىلىدىغانلار، تۇيۇقتىكى يالغان «ئەسھابۇل كەھىن» نى ئەمەس، شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ يېقىندا بىنا قىلىنغۇسى قەبرىگاھىنى زىيارەت قىلىدىغان بولىدۇ!

بەزى يازغۇچىلىرىمىز ۋە تارىخچىلىرىمىز ئىشانلارنىڭ ئاتالمىش «پىرى» ھېسابلانغان خائىن ئاپئاق خوجىنىڭ تارىختا (سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە) ئۆتكۈزگەن كەچۈرگۈسىز جىنايەتلىرىنى پاش قىلىدىغان ئەسەرلەرنى يازغاندىن كېيىن، ئاۋام خەلقىمۇ بارا - بارا قەشقەر قورغاننىڭ دۆلەتباغ يېزىسىدىكى ئاپئاق خوجا مازارىنى تاۋاپ قىلمايدىغان، ئەكسىچە قەشقەر ئوپالدىكى مەھمۇت قەشقەرنىڭ قەبرىگاھىنى تاۋاپ قىلىدىغان بولدى.

3

شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرىدىكى تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان يەنە بىر قىممەتلىك روھ ئىناقلىق، ئىتتىپاقلىققا زىيان سالىدىغان بەزى خۇشامەتچى، ئىچى تار، چېقىمچى، تۆھمەتخور ئىپلاسارغا لەنەت - نەپرەت ئوقۇپ ئىتتىپاق -

لىقنى قەدىرلەشتىن ئىبارەت .

شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆز شېئىرلىرىدا، خۇشامەتچىلىك، يالاقچىلىق، چېقىمچىلىق بىلەن جان باقمىدىغان ئىچى تار، ئىپلاس تۆھمەتخورلارغا چەكسىز غەزەب - نەپرىتىنى يىاغ دۇرغانىدى .

ئۇ، 1921 - يىلى يازغان «باردۇر» ناملىق شېئىرىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ:

بىرى - بىر ياخشىلىق قىلسا، ئۇنىڭ ياردىمىنى ئالماق يوق، ئىپى كەلسە بېرىپ، ئەۋرەتلىرىنى ئاچقا - نىمىز باردۇر .

خۇشامەت بابىدا بىزدىن بۆلەك ئۈستىسى تېپىلمايدۇ،

قۇۋلۇقۇ - شۇمۇلۇق بىلەن رەڭمۇ - رەڭ يالغانىمىز باردۇر .

قىزىل كۆزلۈك، كۆرەلمەسلىك ۋە يا ئۆزى قىلاماسلىق،

قىلاي دەپ بەل باغلىغانلارغا تۈرلۈك تۈمەن بوھتانىمىز باردۇر .

ئىتتىپاقسىزلىقنى پەيدا قىلىشتا مۇھىم رول ئوينايدىغان ئامىللارنىڭ بىرى بولغان

چېقىمچىلىق، تۆھمەتخورلۇق، كونا جەمئىيەتتە قانچىلىغان ئالىمجاناب ئىلغار كىشىلەرنىڭ

بېشىغا چىققان ئىنتايىن يامان خەتەرلىك ئاپەت ئىدى . شائىرنىڭ بۇنداق خەتەرلىك

ئاپەتكە قەھرى - غەزىپىنى يىاغدۇرۇپ، ئۇنى رەھىمسىزلىك بىلەن دۇمبالشى چوڭ تارىخىي

ئەھمىيەتكە ئىگە بولغاندىن تاشقىرى ھازىرمۇ مۇھىم رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە .

ھازىر بىز سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە يا - شىماقتىمىز . سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە مىل-

لەتلەر ئىناق، بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك تىنىچ، بەختىيار ياشىماقتا . بۇنداق مىسلى كۆرۈلمى-

گەن ئىناقلىق، ئىتتىپاقلىقنىڭ بەخت - سائادەتلىك مەنزىرىسى ئازادلىقتىن كېيىنلا ۋۇ -

جۇدقا كەلدى .

لېكىن سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتەمۇ كونا

جەمئىيەتتىن قالغان يامان ئىللەتلەرنىڭ قالدۇقلىرى تېخى ئۈزۈل - كېسىل تۈگەپ كەتكىنى

يوق! ئۇنىڭ بىرى - ھېلىمۇ چېقىمچىلىق قىلىپ، كىشىلەرگە تۆھمەت قىلىپ جان بېقىشنى

ئادەت قىلىۋالغان كىشىلەرنىڭ تىنىقسىلاپ يۈرۈپ، تۇخۇمدىن تۈك ئۈندۈرۈپ، تىمىرناق

ئاستىدىن كىر ئىزدەپ يۈرگەنلىكى ئەمەسمۇ؟ مانا شۇنداق يامان ئەھۋالنى نەزەرگە

ئالغاندا، شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىتتىپاقلىقنى ئىنتايىن قەدىرلەيدىغان ئالىمجاناب روھىنىڭ ھازىرمۇ مۇھىم رېئال ئەھمىيەتتە

كە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ .

ھازىر جەمئىيەتتە خەلق ئارىسىدا مۇنداق بىر گەپ ئېقىپ يۈرىدۇ: «بەزى ئاز سانلىق

ئىللەتلەرنىڭ زىيالىيلىرى ئىتتىپاقلىق ئارزۇ - سىنى كۆزدە تۇتۇپ، بىر - بىرىنى يۆلەپ،

بېلى چىم بولۇپ كەتتى . لېكىن ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ بەزىلىرى بىر - بىرىنى غاچە -

لاپ چىشى تۆكۈلۈپ كەتتى .»

خەلق، ئەنە شۇنداق كۈلكىلىك، ئاچچىق زاڭلىقلىرى ئارقىلىق، چېقىمچى، تۆھمەتخورلارغا نەپرەت بىلدۈرگەن . خەلقنىڭ ئەشۇنداق

نەپرەتلىك، جانلىق، ئوبرازلىق سۆزلىرىدە ھەقىقەت يوق، دەپ كىم ئىپتىتالايدۇ .

بۇندىن كېيىن ئەدەبىيات - سەنئەت گۈلزارىمىزدا رەڭمۇ - رەڭ خۇش پۇراق، توزۇماس گۈللەرنى ئېچىلدۈرۈش ئۈچۈن «يازغۇچىلار

كىشىلىك روھىنىڭ ئىنژېنېرى» دېگەن ئالىي پەزىلەتكە مۇناسىپ بولۇشتىن تاشقىرى، ئۆز

ئارا زىچ ئىتتىپاقلىشىش بەكمۇ زۆرۈر . شۇنىڭ ئۈچۈن، يازغۇچى، شائىرلىرىمىز ئۆزئارا

سەرلىرىدە خۇددى رۇس يازغۇچىسى گوگول «ئۆلۈك جانلار» روھانىدا، چېچىكوۋقا ئوخشاش ئالدام - چىنىڭ ئوبرازىنى ياراتقاندا، ھازىرقى

شۇنىڭ ئۈچۈن، يازغۇچى، شائىرلىرىمىز ئۆزئارا سەرلىرىدە خۇددى رۇس يازغۇچىسى گوگول «ئۆلۈك

جانلار» روھانىدا، چېچىكوۋقا ئوخشاش ئالدام - چىنىڭ ئوبرازىنى ياراتقاندا، ھازىرقى

شۇنىڭ ئۈچۈن، يازغۇچى، شائىرلىرىمىز ئۆزئارا سەرلىرىدە خۇددى رۇس يازغۇچىسى گوگول «ئۆلۈك

جانلار» روھانىدا، چېچىكوۋقا ئوخشاش ئالدام - چىنىڭ ئوبرازىنى ياراتقاندا، ھازىرقى

چاغدىمۇ چىقىمچىلىق قىلىپ، كىشىلەرگە تۆھمەت چاپلاشنى دەسمايە قىلىۋالغان ئىپلاسارنىڭ ئوبرا- زىنى يارىتىپ، ئۇنداقلارغا نىسبەتەن ئاممىۋى خاراكىتىرگە ئىگە لەنەت - نەپرەت كەيپىياتىم- نى قوزغاپ، تۆھمەتخور مۇناپىقلارنىڭ كوچىدا ئەرگىن يۈرۈشى بۇياقتا تۇرسۇن، ئۇنداقلار- نى ئۆز ئۆيىنىڭ ئىشىكىدىن بېشىنى چىقىرىش- قىلىۋ جۈرئەت قىلالمايدىغان ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇشى زۆرۈر.

ئەگەر ئىجادىيەتتە خەلقنىڭ بىزدىن كۈتكەن ئۈمىدىنى يەردە قويىدىغان بولساق، يولمىخ تىكىن، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇت قەشقەرد- دىن تارتىپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغىچە ئۆت- كەن ئەجدادلىرىمىزغا يۈز كېلەلمەيمىز، ئەۋلاد-

لارنىڭ مەڭگۈ قاغىشىغا قالمىمىز. سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە ئەرگىن، بەخ- تىيار ياشاۋاتقان ئۇيغۇر خەلقى ئۇزاق ئۆت- مۈشتە يولمىخ تىكىندەك، يۈسۈپ خاس ھاجىپتەك شائىر، دانىشمەن پەيلاسوپ، مەھمۇد قەشقەرد- دەك ئۇلۇغ تىلشۇناسلارنى ئۆستۈرۈپ يېتىش- تۈرگەنلىكى بىلەن پۈتۈن ئىنسانىيەت ئالدىدا مەڭگۈ پەخىرلىنىشكە ھەقلىق بولغاندەك، ھا- زىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمۇ ئۆز سېپىم- دە ئابدۇخالىق ئۇيغۇردەك يالقۇنلۇق ۋەتەن- پەرۋەر، ئىلغار شائىرنى يېتىشتۈرگەنلىكى بىلەن پەخىرلىنىدۇ.

1987 - يىلى 14 - ھاي، تۇرپان

مەسئۇل مۇھەررىرى: قۇربان مەمۇت

(بېشى 56 - بەتتە)

كىتابلار بىزنى ھەيران قالدۇرىدۇ، بىزگە سۆزلەپ بېرىدۇ، بىزگە مەسلىھەتچى ۋە قان- داق تۇ جانلىق، مۇكەممەل بىر ئۇيغۇنلۇق بىلەن بىزگە باغلىنىپ كېتىدۇ.

ف. پېتراركا

كىتاب - سەۋر - تاقەتلىك، بەرداشلىق، قىزغىن بۇرادىرىمىز. ئۇ ھەرقانداق مۇسەبەت- لىك ياكى بەختسىزلىك چاغلاردا بىزنى يۈز ئۆرىمەيدۇ.

س. سەمايلىس

نادانلار توپىدا ئولتۇرغاندىن كۆرە كىتاب- تىن تەسكىن تاپقان ئەۋزەل.

پ. بوئاست

ئەتراپىمدا ئۆزلىرىنىڭ بوش ۋاقىتلىرىنى قانداق ئۆتكۈزۈشنى بىلمەي، ئەڭ بىمەنە ئىش ۋە ئويۇن - كۈلكىلەرنى ئويلاپ تېپىۋالغان كىشىلەرنى كۆرىدىكەنمەن، قولۇمغا كىتاب ئالمەن - دە ئۆز - ئۆزۈمگە: يالغۇز مۇشۇنىڭ

ئۆزىلا ئۆمۈر بويى كۇپايىمغۇ، دەيمەن. ف. م. دوستويۋسكى غەيۋەت ۋە بىمەنە پىكىرلەردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئوقۇشقا كىرىشىشىڭ ئۆزى كۇپايە؛ ئۇ دىققەت - ئېتىبارىمنى ئاسانلا ئىگىلەپ، يامان پىكىرلەرنى يىراققا ھەيدەيدۇ. ش. ماننىسكى

كىتابلار ماڭا پۈتۈن ھايات يولۇمدا ھەم- راھ بولىدۇ. مەن ھەر ۋاقىت ۋە ھەممە يەردە ئۇلار بىلەن نەپەس ئالىدۇم. ئۇلار قىزىق يىللىرىمدا، يالغۇز، تەنھا ياشايدىغان ۋاقىت- لىرىمدا ماڭا تەسەللىي بولىدۇ. ئۇلار مېنى جانغا ياتىدىغان بىكارچىلىق يۈكۈمىدىن ئازاد قىلىدۇ ۋە ھەردائىم ماڭا بىمەنە ئۈلپەتلەردىن قۇتۇلۇش ئىمكانىيىتىنى بېرىدۇ. ئەگەر كېسە- لىم باشقا ھەممە نەرسىلەرنى باش ئەگدۈرد- دىغان دەرىجىدە كۈچىيىپ كەتمەسە، كىتابلار ئەشۇ ئاغرىق خۇرۇچلىرىمىمۇ يۇمشىتىدۇ. ئا. فىرانس

توپلىمغۇچى: ئابدۇۋەلى خەلپەتوپ

كىتابقا مەدھىپ

لەيدۇ ۋە بوش ۋاقتىنى ھەممىشە، ھەتتا تەقە-
دەرنىڭ ھەممە كۈتۈپخانىسىغا ھاللىرىدىمۇ
كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ.

ئى. باررائو

كىتاب ۋاسىتىسى بىلەن ئادەملەر تارىخنىڭ
تۈرلۈك دەۋرلىرىدە ياشاپ ئۆتكەن ئەڭ مۇھىم-
تەرەپ ئەقىل ئىگىلىرى بىلەن ئالاقىدە بولىدۇ.
ئىنسان كىتاب ئارقىلىق ئۆتكەن ئەسىرلەردە
يۈز بەرگەن بۈيۈك ۋەقەلەرنىڭ ئىشلىرىنى كۆر-
سەنغا ئايلاندۇرۇپ بېرىدۇ.

ژ. گېرشل

خەلقنى مەدەنىيەتلىك قىلىش - ئۇنى ئەخلا-
قىي جەھەتتىن يۈكسەلدۈرۈش دېگەن سۆز.
ئۇنى ساۋاتلىق قىلىش مەدەنىي كىتابلارغا
يەتكۈزۈش دېمەكتۇر. كۈندە ئوقۇيدىغان
ياخشى كىتابلار تەسىرىدە ھەر قانداق قوپال-
لىقمۇ ئوتتا كۆيگەندەك كۆيۈپ كېتىدۇ.

ۋ. ھىيۇگۇ

بىرىنچى قېتىم ياخشى كىتاب ئوقىغاندا،
گويا ياخشى دوست تېپىۋالغاندەك ھېس قىلى-
مىز. ئەشۇ ئوقىغان كىتابنى يەنە تەكرار
ئوقۇش بولسا، كونا دوست بىلەن قايتا ئۇچ-
راشقاندەك گەپ.

فى. ۋولتېر

(ئاخىرى 55 - بەتتە)

تەرەققىياتنىڭ ئومۇمىي كۆلىمىدە ھەر بىر
خەلقنىڭ ئورنى شۇ خەلق ئوقۇۋاتقان كىتاب-
لارنىڭ سانى بىلەن بەلگىلىنىدۇ.

ئە. لابۇلىي

كىتابلار قەلبىنى يورۇتىدۇ، ئىنساننى يۇقىرى
پەللىگە كۆتۈرىدۇ ۋە كۈچىگە كۈچ قوشىدۇ،
ئۇنىڭدا ئەڭ ياخشى تىلەكلەرنى ئويغىتىدۇ،
ئەقىلنى چاقلايدۇ ۋە يۈرەكنى يۇمشىتىدۇ.

ئو. تىككەرىي

كىتاب ئەڭ يىراق ۋە زىمىستان ئۆمۈر يول-
لىرىدا ئىنسانغا نۇر بېغىشلاپ تۇرغۇچى سې-
پىرلىك چىراقتۇر.

ئا. ئوپىت

كىتاب - سېھىرگەر، كىتاب دۇنيانى يېڭى-
باشتىن قۇرىدۇ، ئۇنىڭدا ئادەمىزاتنىڭ ئەق-
لى مۇجەسسەم، ئۇ كىشىلىك تەپەككۈرنىڭ
تۈۋرۈكى، كىتابسىز ئالەم ياۋايىلار ئالىمىدۇر.

ئا. مازازۇۋ

ئىنسانىيەتنىڭ ھاياتى پەيدىنپەي كىتابتا
مەنزىل تاپتى. قەبىلىلەر، ئادەملەر، دۆلەتلەر
يوق بولۇپ كەتتى، كىتابلار بولسا قالمۇردى.

ئا. گېرتسەن

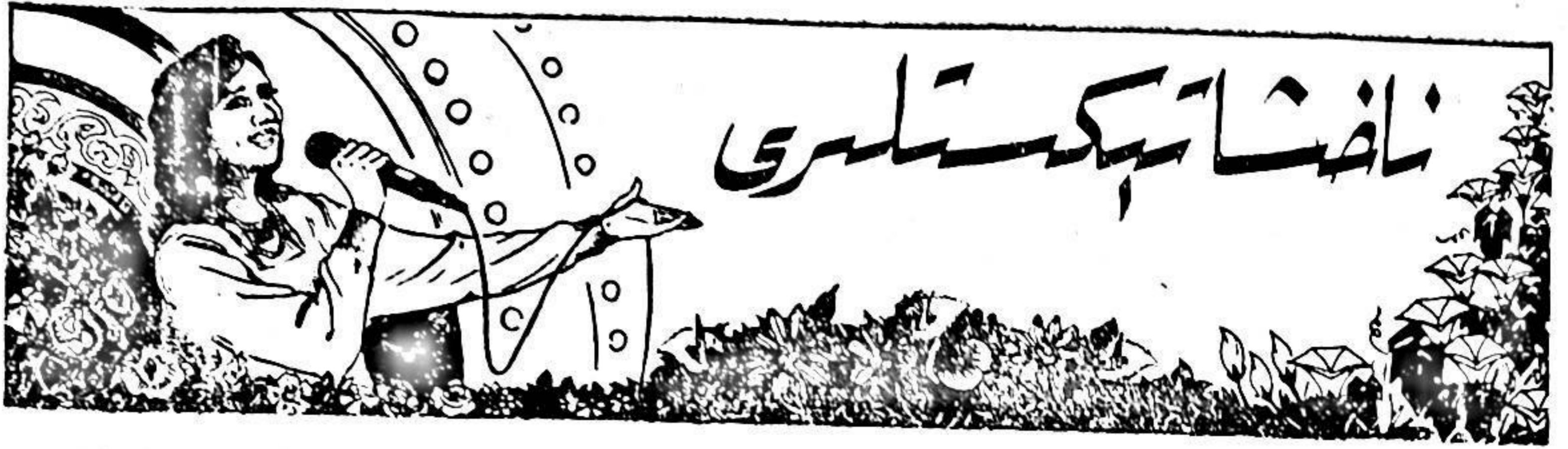
ئادەم ياخشى كىتابنى ئوقۇش بىلەن ئۆز-
ىنى يەنىمۇ كۈچلۈك، بىلىملىك، نومۇسچان
سېزىدۇ.

يا. سۇدراپكالى

كىم كىتابنى سۆيسە ئۇ ھېچ قاچان سادىق
دوستى، خىيالىسىز مەسلىھەتچىسى، قىزغىن
بۇرادىرى، ھەقىقىي بەزىلەرگۈچىسى يوقلۇقىنى
سەزمەيدۇ، ئوقۇش، ئۆگىنىش، پىكىر يۈرگۈ-
زۈش بىلەن ئادەم ئۆزىنى ئىختىيارسىز بەز-

ساتتار توختى

تەكلىماكان

قوينۇڭغا بىز قىلدۇق يۈرۈش،
جەڭلەر قىزىيدۇ سەن بىلەن.

چەكسىز نېفىتلىك دېڭىزى،
باغرىڭدا فونتان ئاتقۇسى.
بەختىڭنى كۈيلەپ زوق بىلەن،
بۇلبۇل قوشاققا قاتقۇسى.

خەلقىم سېنى يەتكۈزگۈسى،
سۇلماس باھارنىڭ ۋەسلىگە.
كەلگەي چوقۇم نامىڭ سېنىڭ،
«تەكلىك ماكان» دەپ ئەسلىگە.

ئاقسۇ دەرياسى

ئۇيۇقنى سۆيگەن كەڭ شالزارلىق،
ئىشلەيدۇ ئوغلانلار، ھۆرقىزلار.
ئەي ئاقسۇ دەرياسى سۇلىرىڭ،
كەۋسەرمۇ، زەمزمەمۇ، شەربەتمۇ؟
خەلقىڭ مەرد، ئوت يۈرەك، باھادىر،
ھۆسنۈڭگە ئاشىقتۇر جەننەتمۇ.

I

تەكلىماكان — سىرلىق زېمىن،
سەن ئۇخلىدىڭ قانچە ئەسىر.
قۇم ئاستىغا چۆكتى دەرىخ!
مىڭلاپ ساراي، ئالتۇن قەسىر...

ياتماقتا ئىنسان ئەقلىنىڭ،
ئۇندا ئېسىل گۆھەرلىرى.
چەكسىز ھاياتلىق سىردىنى،
زاھىر ئېتەر جەۋھەرلىرى.

II

خەلقىم قوراللاندى بۈگۈن،
غەزىنە ئېچىشقا پەن بىلەن.

ئايلىنىپ تەڭرىتاغ مۇزلىرى،
قۇباشنىڭ نۇرىدا شەربەتكە.
ھۆر زېمىن باغرىغا تارايدۇ،
ئاققۇزۇپ دەريالار ھەيۋەتتە.

بىرىسەن شۇ بۈيۈك دەريانىڭ،
شۆھرەتلىك ئاقسۇنىڭ ئانىسى.

ياشىنىدى، گۈل ئاچتى سەن بىلەن،
بۇ قەدىم دىيارنىڭ ۋادىسى.

كۆرۈنمەس باغلارنىڭ چەت - چېتى،
نېمەتنىڭ بۈلىقى ئېتىزلار.

توسما يارىم مېنى يولدىن

ئارخىلوگمەن، ئاچاي ئۇندىن،
قەدىم تارىخ سىردىنى مەن.
زاھىر ئەيلەي كەڭ جاھانغا،
پەخىرلەنسۇن ئانا ئۆلكەم.

ئۇزات مېنى، مەن كېلىمەن،
باق يولۇغا، كۈت ئىنتىزار.
كۆرۈشەرمىز غەلبە بىلەن،
مەن قۇچقاندا شان - ئىپتىخار.

يول ئالغاندا قۇملۇقلارغا،
توستۇڭ يولدىن مېنى يارىم.
توسمانىگار، ئاقىيول تىلە،
كۈتەر مېنى بۈيۈك تارىم.

مەن بىلىمەن قۇچاق ئاچار،
پايانسىز چۆل، قۇم بارخىنى.
تەكلىماكان قۇچىقىغا،
كۆمۈكلۈكتۈر ئەل ئارمىنى.

قوغۇن پىشتى

بال تامىدۇ چاراسلاپ،
يارار تىلىنى شەرىپىتى.

ھوزۇرلانسۇن ئەل - يۇرتۇم،
قوغۇنلارنى يېگەندە.

چىققاي مېھنەت ھاردۇقى،
خەلقىم رەھمەت دېگەندە.

قوغۇن تېرىدىم دوستلار،
باياۋاندىن بوز ئېچىپ.
جەننەت يازدا پىشتى ئۇ،
ئەتراپقا خۇش ھىد چېچىپ.

ياتار قوغۇن تاۋلىنىپ،
كۆرۈنمەيدۇ يەر بېتى.

ئۈجمە يېگەندە...

بوۋاي - موماي دۇئا قىلسا،
ئېيتتى دوستلار رەھمەتتىنى.
كۆكلەيدىكەن ئۆمۈر دېگەن،
قازانسا يۇرت ھۈرمىتىنى.

خاسنىيەتلىك ئۈجمە تىكتىم،
يول بويىغا رەتلىك قىلىپ.
مېۋىسىنى يېدى ئەل - يۇرت،
سايىسىدا ئارام ئېلىپ.

— ※※※※ —

سائادەت ئابلەت

مۇئەللىمە

تاڭدىكى چولپان گويا نۇر تامار خۇش چېھرىڭىز،
تەپتى گۈلخاندىن ئۇلۇغ دىلدا يانغان مېھرىڭىز.

ئۆتتى ئوتتۇز يىلىڭىز دوسكا - مۇنپەر ئالدىدا،
مىڭلىغان ئۆسمۈر بىلەن باغلىنىپ دىل رىشتىڭىز.

ئەشۇ ئەۋلادلار بۈگۈن تۆھپىكارلار سېپىدە،
بەردى ئەلگە مول مېۋە بېھىساب تەر - ئەجرىڭىز.

سىزگە ئەي ئاقچاچ پەرىشتە خاس ھامان ئالقمش - شەرەپ
ئورۇن ئالغان ئەڭ بۈيۈك، ھەر يۈرەكتە قەدىرىڭىز.

دۆلتىمىزدىكى قازاق خەلقى

نغمەت مىگجانبى

قازاق خەلقىنىڭ ئاسترونومىيە توغرىسىدىكى چۈشەنچىلىرى

قەدىمكى قازاق كالىندارىچىلىقى

كەڭ دالىلاردا مال بېقىپ، كۈندۈز كۈنلىرىنى كەڭ تەبىئەت قۇچمىدىكى يايلاقلاردا، كېچىلىرىنى يۇلتۇزلۇق ئاسمان ئاستىدا مال كۆزىتىپ ئۆتكۈزگەن قازاق خەلقى تەبىئەت ھادىسىلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ كۆزىتىش ۋە قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ كۆپ يىللىق تەجرىبىلىرىنى خۇلاسىلاش ئارقىلىق، يۇلتۇزلۇق ئاسمان توغرىسىدا چۈشەنچىلەرنى يەنى ئاسترونومىيىگە ئائىت مول بىلىملەرنى توپلىغان.

تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرۇشىنى - كۈندۈز بىلەن كېچىنىڭ ئالمىشىشى، يىل پەسىللىرىنىڭ ئۆزگىرىشى قاتارلىقلارنى ئەستايىدىل كۆزىتىپ، ئالدىن ھېسابلاپ بىلىۋېلىش قازاق خەلقىنىڭ چارۋىچىلىق تۇرمۇشىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىغان. مۇشۇ ھېساب ئارقىلىق قازاقلار يايلاققا قايسى ۋاقىتتا كۆچۈش، كۈزلەككە ۋە قىشلاققا قايسى ۋاقىتتا كېلىش، قويلارنى قايسى ۋاقىتتا قىرقىش، مالنى قايسى ۋاقىتتا ئۇرۇقلاندۇرۇپ، قايسى ۋاقىتتا تۆلىتىش، كۆك لەمگە قايسى مەزگىلدە بېرىش، سوقۇمنى قايسى مەزگىلدە سويۇش، تېرىقچىلىقنى قايسى مەزگىلدە باشلاش، چۆپنى قايسى ۋاقىتتا چېپىشقا ئوخشاش ئىشلەپچىقىرىش مەزگىللىرىنى بەلگىلىگەن. ئەگەر بۇ ھېساب توغرا مۆلچەرلەنمىسە ئۇلارنى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىتاتتى. مەسىلەن، قوي مەزگىلىدىن بۇرۇن ئۇرۇقلاندۇرۇلسا، قوزىلار بالدۇر تۇغۇلۇپ، سوغۇقتا زىيانغا ئۇچرايدۇ. مال كېچىكىپ ئۇرۇقلاندۇرۇلسا ئۇرۇقلانماي قېلىپ تۆل ئېلىش كېچىكىپ، تۆل كەنجى قالىدۇ. مانا بۇلار تەبىئەت ھادىسىلىرىنى ئەستايىدىللىق بىلەن كۆزىتىپ، پەسىللەرنىڭ ئالمىشىش ۋاقتىنى توغرا مۆلچەرلەشنى تەلپ قىلىدۇ.

مىللەتلەر

تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى، يۇلتۇزلۇق ئاسماننى كۆزىتىش ۋە قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ كۆپ يىللىق تەجرىبىلىرى ئارقىلىق توپلانغان ئاسترونومىيىلىك چۈشەنچىلەر.

چىلەر ۋە بىلىملىرى ئاساسىدا قازاق مىللىتىنىڭ قەدىمكى كالىنىدارى دۇنياغا كەلدى. بىپايان كەڭ دالىلاردا دائىم مال بېقىش، كۆچۈپ يۈرۈش، يول يۈرۈش، كېچىلەپ يۈرۈش، يوقالغان مال ۋە ئادەملەرنى ئىزدەش، ئوۋ ئوۋلاشلار - تۆت تەرەپنى ئايرىش، قاراڭغۇ كېچىلەردە يۇلتۇزلارغا قاراپ نىشان - يۆنىلىشنى بەلگىلەپ، ئۆتكەنلىرى، سۇ بار يەرنى، قونالغۇنى، قۇرۇقلارنى توغرا تېپىشنى ئۆگەتكەن.

قازاقلار ئىچىدە تەجرىبىلىك مۇنەججىملەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى بىلىملىرى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالغان. مۇنەججىملەر ئەجدادلارنىڭ بىلىم - تەجرىبىسىنى توپلاپ ئۇزاق يىللار كۆزىتىش ئارقىلىق قازاق خەلق كالىنىدارىنىڭ تولۇق يىلىمى بەلگىلىگەن. ھەر مەۋ - سۈملۈك ئىش مەزگىلىنى - يايلاققا كۆچىدىغان، قىشلاقتا قونىدىغان، مال ئۇرۇقلاندۇرىدىغان، يۇڭ قىرغىنىدىغان، چۆپ چاپىدىغان مەزگىللىرىنى بەلگىلىگەن. قىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى مۆلچەرلىگەن. ئۇلار يازدىكى قاتتىق ئىسسىقنىڭ ئورنىغا قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدىغانلىقىنى يازدىكى يامغۇرنىڭ ئورنىغا قىشتا قار ياغىدىغانلىقىنى، تومۇز (7 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسى) دا قاتتىق ئىسسىق، يانۋار (1 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسى) دا قاتتىق سوغۇق بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىسسىق - دۇ، دەپ ھېسابلىغان. ئۇلار يەنە ھەر ئايدىكى ھاۋا رايونىنىڭ جىددىي ئۆزگىرىدىغان خەۋپلىك پەيتلىرىدە قوللىنىدىغان تەدبىرلەرنى كۆرسەتكەن.

قازاقلار ئاساسىي پىلانلارنىڭ ھەممىسىنى ياخشى بىلىپلا قالماي ئۇلار ھەققىدە ناخشا، شېئىر، تۈرلۈك چۆچەكلەر ۋە رىۋايەتلەرنى توقۇغان. قازاقلارنىڭ يۇلتۇزلارغا قويغان ئىسمىمۇ رىمۇ ئۇلارنىڭ چارۋىچىلىق تۇرمۇشىدىن ئېلىنغان بولۇپ، ئۇلار ئاسمان خەرىتىسىنى تۆمۈر قوزۇقتىن باشلىغان. تۆمۈر قوزۇق - قازاقلارنىڭ كېچىدە يول يۈرگەندە يۆنىلىش - نىشان بەلگىلەيدىغان ئاسترونومىيىلىك كومپاسى بولغان. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئىككى يۇلتۇز «ئاق بوز ئات»، «كۆك بوز ئات» دەپ ئاتالغان. «يەتتە تىكەن»، كېچىسى مال كۆزىتىدىغان كۆزەتچىلەرنىڭ سائىتى بولغان. كۈزنىڭ ئۇزۇن تۈنلىرىدە كۆزەتچىلەر يەتتە تىكەنگە قاراپ ئالماشقان. قىشتا چولپان (سېرىق يۇلتۇز) تۇغقان ۋاقىتتا قوينى قوروغا ئېلىپ كەلگەن. مېركۇرىنى قازاق - رلا «تاڭ چولپانى» دەپ ئاتىغان. يۇپىتىر يەنى ھۈكەر يۇلتۇزنى «ئېشەك قىرغان»، مارتىسىنى «قىزىل يۇلتۇز»، ۋىترانى «قوش يۇلتۇز»، ساتۇرنىنى «يورۇق يۇلتۇز» دەپ ئاتىغان.

قازاقلار ئۈچۈن ھۈكەر يۇلتۇزنىڭ ئاسترونومىيىلىك ھەم مېتېرولوگىيىلىك ئەھمىيىتى بولۇپ، يىل بىلەن كالىنىدارمۇ ھۈكەر يۇلتۇزغا قاراپ بەلگىلەنگەن. ھۈكەرنىڭ ئالماشمىدىن ھاۋا رايى ئۆزگىرىدۇ دەپ قارىغان. ھۈكەر بىلەن ئاي قاراڭغۇلاشقان مەزگىللەردە يەنى ھەر ئاي - نىڭ ئاخىرىدا ھاۋا رايى ئۆزگىرىپ ھۆل - يېغىن بولىدۇ، بۇ ئىككىسى ئوچۇق تۇرغاندا ئومۇمەن ھۆل - يېغىن ئاز بولىدۇ. ئەتىيازدا ھۈكەرنىڭ بەلباغقا يېقىنلىشىشى كۆك ئوت - چۆپ چىقىشىنىڭ بەلگىسى، «ھۈكەر يەرگە چۈشمەي يەر ئىسسىمايدۇ» دەپ ھېسابلىغان.

ماي ئېيىنىڭ ئاخىرى بىلەن ئىيوننىڭ بېشىدا ھۈكەر كۆرۈنمەيدۇ، قازاقلار بۇ مەزگىلنى «ھۈكەر يەرگە چۈشتى» دېيىشىدۇ. قازاق مۇنەججىملىرى ھۈكەر شۇ پەيتى قىرىق كۈن يەردە ياتىدۇ، بۇ يىلنىڭ ئىسسىق بولغان مەزگىلى. مۇشۇ قىرىق كۈن ھاۋا رايونىنىڭ ھەل قىلىغۇچى پەيتى. ھۈكەر سۇغا چۈشسە يامغۇر كۆپ بولىدۇ، قۇرغاق يەرگە چۈشسە، قۇرۇق ئىسسىق شامال كۆپ بولۇپ قۇرغاقچىلىق بولىدۇ، ھۈكەر تاشقا چۈشسە

كۈن قاتتىق ئىسسىق بولىدۇ دەپ پەرەز قىلىدۇ. مۇشۇ قىمىرىق كۈن ئۆتۈپ ھۈكەر قايتا كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۆسۈملۈكلەر چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ دان تۇتۇشقا باشلايدۇ دەپ ھېسابلايدۇ. قازاقلار ئۇران يۇلتۇزغا ئالاھىدە دىققەت قىلىپ، ئۇنى تۈرلۈك ئىسىملار بىلەن: «ئارقار»، «تارازا» «شىمەر يۇلتۇز» دەپ ئاتايدۇ. تومۇز (7- ئاي) نىڭ ئاخىرىدا «تارازا يۇلتۇز» نىڭ تۇغۇلۇشى ياز-نىڭ ئۆتۈپ، قاتتىق ئىسسىقنىڭ تۈگىگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. قازاق مۇنەججىملىرى بۇ يۇلتۇزنىڭ چىقىشىغا قاراپ: «تارازا تۇغسا، تاڭ سالقىن بولىدۇ، بۇغداي، تېرىق پىشىدۇ» دېيىشىدۇ.

قازاقلار ساتورپىن يۇلتۇزىنى «سۈمبىلە» دەپ ئاتايدۇ. سۈمبىلە تۇغقاندىن كېيىن ئىسسىق ياز ئاخىرلىشىپ، مالنى بىزار قىلىدىغان چىۋىن قاتارلىق ھاشاراتلار ئۇزۇن ئۆتمەي يوقىلىدۇ. «سۈمبىلە تۇغسا سۇ سوۋۇيدۇ»، تېرىقچىلىقنى يىغىشتۇرۇپ، ئوتۇننى غەملەپ، ئىسسىق ئۆي تەييارلاپ، قىشنىڭ غەمىنى قىلىش كېرەك، دەپ قارايدۇ.

قەدىمكى زاماندىن كېلىۋاتقان مۆچەل يىلى ھېسابىنىڭ قازاقلارنىڭ ھاياتىدا رولى چوڭ بولغان. قازاقلار ۋاقىت ھېسابىنى مۆچەل يىلى ھېسابى بويىچە يۈرگۈزگەن. ھەر بىر يىلنى ھاياۋانلارنىڭ ئىسمى بىلەن: چاشقان يىلى، كالا يىلى، يولۋاس يىلى، توشقان يىلى ئەجدىھا يىلى، يىلان يىلى، ئات يىلى، قوي يىلى، ھايىمۇن يىلى، توخۇ يىلى، ئىت يىلى، چوشقا يىلى دەپ ئاتىغان. بۇ مۆچەل يىلى ھەر يىلى 3- ئاينىڭ 21- كۈنى (كۈندۈز بىلەن كېچىنىڭ تەڭلەشكەن كۈنى) يەنى نورۇز بايرىمىدا ئالمىشىدۇ.

قازاقلارنىڭ قەدىمكى كالىندارىدا بىر يىل 12 ئاي، ئۈچ ئاي بىر پەسىل، يەتتە كۈن بىر ھەپتە، بىر كېچە - كۈندۈز بىر سوتكا ھېسابلىنىدۇ. ھەر بىر ئاينىڭ ئۆز ئالدىغا ئىسمى بولۇپ، نورۇز (مارت)، كوكەك (ئاپرىل)، مامىر (ماي)، مەۋسۈم (ئىيۇن)، چىلدە (ئىيۇل)، تامىز (ئاۋغۇست)، قىركۇيەك (سېنتەبىر)، قازان (ئۆكتەبىر)، قارىشا (نويابىر)، يەلتوقسان (دېكابىر)، قاڭتار (يانۋار)، ئاقيپان (فېۋرال) دەپ ئاتىلىدۇ.

قازاق مۇنەججىملىرى يىل مەۋسۈملىرىدا كۈن بىلەن تۈننىڭ تەڭ بولۇش، ئۆزىرىش، قىس-قىمراش ھادىسىلىرىنى ئەستايىمىدىل كۆزەتكەن. ئۇلار كۈن: «يەلتوقسان (دېكابىر) دا قۇچقاچ چامدام، قاڭتار (يانۋار) دا قاغا چامدام، ئاقيپان (فېۋرال) دا ئات چامدام، چىلدە (ئىيۇل) دا چىل چامدام قىسقىرايدۇ» دېيىشىدۇ. كۈننىڭ قىسقارغان مەزگىلىنى «پاقلان تويماس، چۆمۈچ قۇردماس» دەپ تەسۋىرلەيدۇ.

قەدىمكى قازاقلار شەجەرەسى

قازاق خەلقىنىڭ قەدىمكى زاماندىكى ئۇقۇمۇ ۋە شۇلۇق ئادەتلىرى ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ شەجەرەسىنى يېزىپ قالدۇرغان. بۇ شەجەرەلەر ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كەلگەن. ئۆزىدىن باشلاپ يەتتە ئاتىمىغا قەدەر بىلىش - ھەر بىر كىشىنىڭ مەجبۇرىيىتى بولۇپ، بۇنى پەرزەنتلىرىگە بىلدۈرۈش - ئاتا - ئانا تەربىيىسىنىڭ ئېلىمى بولغان. پەقەت ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك ئايرىلغان يېتىم-ئارلا بۇنداق بىلىمدىن مەھرۇم قالغان بولۇپ، قازاق خەلقى ئارىسىدىكى «يەتتە ئاتلىرىنى بىلمىگەنلىك يېتىملىكنىڭ كاسايىتى» دېگەن سۆز مۇشۇنىڭدىن قالغان. يەتتە ئاتىدىن تارقالغان ئەۋلادلار ئۆزئارا قىز ئېلىشماستىن ئەنئەنىگە ئايلانغانلىقتىن، يەتتە ئاتىسىنى تولۇق بىلىش قازاقلارنىڭ ئائىلە قۇرۇشىنىڭ ئاساسلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالغان.

قازاقلارنىڭ ئاۋۇل ئاقساقاللىرى ئەڭ كەم دېگەندە ئۆز قەبىلىسىنىڭ شەجەرىسىنى ئېنىق بىلىدۇ. «شەجەرىچى» دېگەن نامغا ئىگە بولغان كىشىلەر 15 - 20 ئاتىغا قەدەر بىلىدۇ. ئوتتۇن ئەلنىڭ ھەتتا قازاقلارنىڭ 77 ئاتىسىنى بىلىدىغان مۇكەممەل شەجەرىچىلەردۇر. بۇلار ئاتا - بوۋىسىنى سۆزلەش بىلەن بىرلىكتە شۇ زاماندا يۈز بەرگەن چوڭ - چوڭقۇر قەلەرنى چۆچەك رىۋايەت تەرىقىسىدە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا قالدۇرۇپ كەلگەن.

قازاقلارنىڭ ھەر بىر قەبىلىسى - قەۋملىرى ۋە ھەر بىر ئاۋۇلنىڭ ئۆز شەجەرىچىلىرى بولۇپ بۇ شەجەرىچىلەر ئۆز ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ شەجەرىسىنى ياخشى بىلىش بىلەن بىرلىكتە قازاقلارنىڭ قەدىمكى كالىندارىنى، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى، قائىدە - يوسۇن قانۇنلىرىنىمۇ ياخشى بىلىدۇ. ئومۇمەن ئالغاندا، قازاق شەجەرىلىرى 7 - ئەسىردىن 20 - ئەسىرگە قەدەر مەزگىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مۇشۇ ئۇزۇن دەۋرلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كەلگەن تارىخىي شەجەرىلەر كېيىنچە قول يازما قىلىپ يېزىلىپ، قەبىلە باشلىقلىرى بىلەن بەگلىرىنىڭ، خان - سۇلتانلارنىڭ قولىدا ساقلىنىدىغان بولغان.

ئوتتۇرا ئەسىردە يېزىلغان (ئاپتورى نامەلۇم) «نەساپىنا نەئى قازاق» («قازاق شەجەرىسى») 16 - ئەسىردىكى مەشھۇر قازاق ئالىمى قىمىدىر غەلى قۇسۇن ئوغلى جايىمىرى يازغان «يىلىنامىلەر توپلىمى» («جامىخ ئەت تەۋارىخ») قازاقلار شەجەرى تارىخىنىڭ زامانىمىزغا قەدەر ساقلىنىپ قالغان قول يازمىلىرىدۇر. ئوتتۇرا ئەسىردە قازاقلارنىڭ شەجەرىلىرى بىلەن يىلىنامىلىرى يېزىلغان ئەنئەنە بويىچە قازاقلارنىڭ خانلىرى بىلەن سۇلتانلىرىمۇ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ شەجەرىسىنى يېزىپ ساقلىغان. مۇشۇنداق قول يازمىلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نۇسخىلىرى قازاق جاڭگىر - خانىنىڭ كۈتۈپخانىلىرىدا ساقلىنغان. ئۇ، بۇ شەجەرىنىڭ بىر قىسمىنى قازان ئۈنۋېرسىتېتىغا تەقدىم قىلغان (بۇ قول يازمىلار ھازىرمۇ لېنىنگرادتىكى مەملىكەتلىك ئۈنۋېرسىتېتنىڭ قول يازما بۆلۈمىدە ساقلىنىۋاتقان).

قازاقلار شەجەرىلىرىنىڭ قول يازمىلىرى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا توپلىنىپ، رەتلىنىپ كىتاب بولۇپ بېسىلغان. بۇنى رەتلەپ نەشىر قىلغۇچىلار: نۇرجان ناۋشا باي ئوغلى، شاكەرەم خۇدا بەردى ئوغلى، مۇھەممەتجان تىنىشباي ئوغلى، مەشھۇر يۈسۈپ كوبەي ئوغلى قاتارلىقلار. يېقىنقى يىللاردا ئېلىمىزدىكى قازاقلار ئىچىدىن 20 دىن ئارتۇق قول يازما شەجەرىلەر تېپىلدى.

قازاقلارنىڭ شەجەرىسى قازاق خەلقىنىڭ قەدىمىي مەدەنىيىتىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قازاق خەلقى ئىچىدىكى تىبابەتچىلىك

قازاق خەلقى ئىچىدە كېسەل بولغان ئادەمنى ۋە مالنى داۋالايدىغان تېۋىپلار، تېڭىقچىلار، دورىگەرلەر بار. ئۇلار خەلقنىڭ مۇشۇ ساھەدىكى تەجرىبىلىرىدىن مول بىلىم توپلاپ، تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك ئىشىنى يۈرگۈزدى. تىبابەتچىلىك ئاتىدىن بالىغا مىراس بولۇپ كەلدى. قازاق تېۋىپلىرى كېسەل ئەھۋالىنى تومۇر تۇتۇش ئارقىلىق ئېنىقلايدۇ. ئۇلارنىڭ دورىلىرى ئۆسۈملۈكلەردىن ۋە باشقا ماددىلاردىن ياسىلىدۇ. ئۇلار كېسەللەرنى دورا - دەرەكلەر بىلەن داۋالايدۇ. ھورداش، تەرلىتىش، قان ئېلىش، لوڭقا قويۇش، ئىچىنى سۈردۈرۈش، قۇستۇرۇش، بەزىبەر تاماقلاردىن چەكلەش، پەرز تۇتقۇزۇش، ھاردۇق ئالدۇرۇشقا ئوخشاش ئۇسۇللارنى قول

لىنىدۇ. «قۇرت ئاغرىقلىرى» نى داۋالاشتا سىمپ، ئالما، كىپارس، گۇڭگۇرت، تۇتسىيا، ئەپ-
پۇنغا ئوخشاش ماددىلارنى ئىشلىتىدۇ.

قازاقلار مال سويۇش ئارقىلىق ئاناتومىيىگە ئائىت مول بىلىملەرنى توپلىغان بولۇپ،
ئاناتومىيىلىك بىلىملەر سۇنۇقلارنى تاڭىدىغان تېڭىقچىلارغا نىسبەتەن زور ئەھمىيەتكە ئىگە.
قازاقلارنىڭ تەجرىبىلىك تېڭىقچىلىرى سۇنۇقنى ئورنىغا چۈشۈرۈپ، تۈرلۈك سۇنۇقلارنى تېڭىپ
ساقايتىشقا ناھايىتى ئۈستى بولۇپ، ھەتتا سۇنۇپ، قىڭغىر تۇتقان سۆڭەكلەرنى قايتا سۇندۇرۇپ
تۈز تېڭىپ ساقايتالايدۇ.

مالنىڭ يارىسى بىلەن يېغىرلىرىنى، ئالاقاراق (1) قاتارلىق تۈرلۈك كېسەللىكلەرنى ش-
لىپ تاشلاش، تەنتەك (2) كېسىلىنى ئوتتا كۆيدۈرۈش ئۇسۇلى بىلەن داۋالايدۇ.
ھازىر جىمىساردىكى يۇنۇس ئاقساقال، تولىدىكى قالى بىتكە ئوغلى ئوخشاش تېۋىپلار
قازاقلارنىڭ قەدىمكى تىبابەتچىلىك بىلىملىرىنى ھازىرقى زاماندىكى ئىلمىي دورىگەرلىك بىلەن
ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈپ، كېسەل داۋالاشنى يولغا قويماقتا.

قازاقلارنىڭ سەنئىتى

قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە ئويما ئۆرنەكلىرى

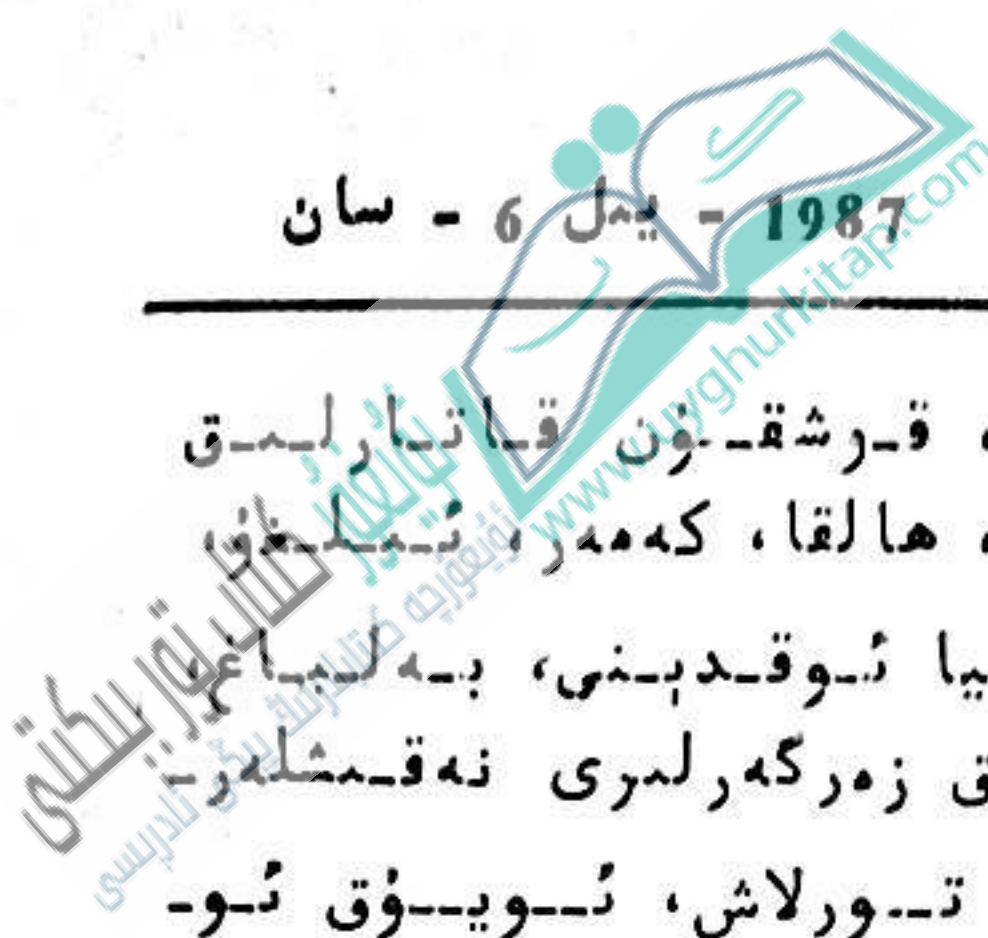
قازاق خەلقىنىڭ قول ھۈنەر سەنئىتى ئەمگەك داۋامىدا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، تۇرمۇشقا
ئېھتىياجلىق بولغان بۇيۇملارنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە مېمارچىلىق بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.
قازاقلار ئۆز تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق بولغان بۇيۇملارنىڭ ھەممىسىنى قول ھۈنەرى ئارقىلىق
ئىشلىگەن. يازما مەلۇماتلارغا قارىغاندا $XVII - XVIII$ ئەسىرلەردە قازاقلاردا ئويىمچىلىق،
زەرگەرلىك، قىرغۇچىلىق، ئۆرۈمچىلىك، كۆنچىلىك (تېرە ئەيلەش)، تىكۈچىلىك، موزدۇزلىق ۋە
باشقا قول ھۈنەر كەسىپلىرى بولغان. قىرغۇچىلار ياغاچلاردىن ھەرخىل نۇسخىلارنى شېلىپ
چىرايلىق ياغاچ قاچىلار، قىمىز ئۇسىدىغان ساپلىقلار، كۈەۈش بىلەن قۇيىمىلانغان، ئېسىل تاشلار
بىلەن زىننەتلەنگەن چىرايلىق پەتنۇسلار، چىنە - قاچا سالىدىغان ياغاچ قۇتىلار ۋە دۈمبى-مىرا،
قومۇزغا ئوخشاش مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى ياسىغان. ئارقار، بۇغا، تاغ تېكىسى قاتارلىق ياۋايى
ھايۋانلارنىڭ مۇڭگۈزلىرىدىن ۋە تۈرلۈك سۆڭەكلەردىن ئويۇلغان ئويىمىلار بىلەن ساندۇقلار،
ناسۋال قاپاقلار، مىلتىق قونداقلىرى، دۈمبىرىلەر، ئىگەرلەرنى زىننەتلىگەن.

قازاقلارنىڭ ياغاچچىلىرى قىشلىق ۋە يازلىق ئۆيلەرنى ھەم كاردۇت، ئىشىك، ئىشىك-
ساندۇق، پاكار، يۇمىلاق شىرە، بۆشۈك، ئۇرۇن - كۆرپە يىغىدىغان لىمىتاق جازىسى ھەم باشقا
جابدۇقلارنى ياسايدۇ. ئورمان ئەتراپىنى ماكان قىلغان قازاقلار ئىچىدە قوش چاقىلىق ھارۋا
بىلەن سايىۋەنلىك ھارۋىلارنى ۋە تۈرلۈك چاندىلارنى ياسايدىغان ئۈستىلەر بولۇپ، بۇ ھەقتە
قازاق خەلقىنىڭ قەدىمكى تۇرمۇشىنى يازغان روزبېخان مۇنداق دېگەنىدى: «بۇ ئەلدىكى ياغاچ-
لارنىڭ كۆپلىرى بەك قاتتىق بولۇپ، بۇ ياغاچلاردىن تۆت چاقىلىق، ئۈستىگە ئۆي قوندۇرۇلغان
بەكمۇ چىرايلىق ھارۋىلار ياسىلىدۇ.»

قازاقلاردا ناھايىتى ئۈستى زەرگەرلەر بار بولۇپ، ئۇلار تۈرلۈك ئېسىل تاشلار ۋە ئالتۇن-

(1) ئالاقاراق، (2) تەنتەك - مالدا بولىدىغان بىر تۈرلۈك كېسەل

كۈەۈشلەردىن ئىگەر، يۈگەن، پىستان، ئۈزەگگە، تۆشباغ، ئومۇلدۈرۈك، قىرشق-ئۈن قاتارلىق ئىگەر جابدۇقلىرىنى زىننەتلەيدۇ ۋە ياسايدۇ؛ ئۈزۈك، بىلەيزۈك، زىرە، ھالقا، كەمەر، ئىملىق، چاچتەگگە... قاتارلىق ئاياللارنىڭ زىننەت بۇيۇملىرىنى ياسايدۇ؛ ئوقيا ئوقىدىنى، بەلباغ، بۈركۈت تۇمىقى ئوخشاش بۇيۇملارنى كۈمۈش بىلەن زىننەتلەيدۇ. قازاق زەرگەرلىرى نەقىشلەر-نىڭ تۈرلۈك نۇسخىلىرىنى ئىشلەشتە - تىكەش-ئىشلەش، تۈرلەش، ئويۇق-ئويۇق يۈش، نۇسخا بېسىش، قويۇش، ئىنچىكە كۈمۈش سىمىلاردىن ھەر خىل ئۆرۈمبەلەرنى ئۆرۈش قاتارلىقلارنى ئاجايىپ ماھىرلىق بىلەن بىرلەشتۈرگەن. بۇ خىل ئويۇمىچىلىق ۋە نۇسخىلارنىڭ ئۈلگىسى - گېئومېترىك كۆرۈنۈشلەر، تۈرلۈك گۈل - گىيالار، ھايۋاناتلارنىڭ شەكىللىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. بۇ نۇسخىلار: «ئېرىم»، «يۈگمەچ»، «ئۈچلۈك»، «قوچقار مۈڭگۈز»، «قوشقات»، «قۇش تۇمشۇق»، «ئىت گەۋدىسى»، «پاقا تۆش»، «سىمغا تاپان»، «سۇ ئاقار»، «ئەگمەچ گۈل»، «يۈلتۈز گۈل»، «كۈن چىقار»، «ئىت تاپان»، «كېمىنەك»، «ناز تاپان»، «يۈرەك سىمان»، «ئاي يۈلتۈز» دېگەن ئىسىملار بىلەن ئاتىلىدۇ. يۈرەك شەكىلىدىكى بەلباغ ئىلىگەكلىرى، كۈمۈش سىمىلار بىلەن چېتىنى يۈكۈپ ياسالغان قوشقار مۈڭگۈز بۇلاپكىملار، چوڭ دۈگىلەك پاس - پاس تۈگمىلەر ۋە باشقىلار ئىنتايىن ماھىرلىق بىلەن ياسىلىدۇ.

تۈرلۈك نۇسخىلارنى سېلىش - كىگىز بېسىشتىمۇ قوللىنىلىدۇ. بۇنىڭدا تېخى بېسىلىپ پۈت-مىگەن ھۆل، خام كىگىزگە باشقا رەڭلىك (كۆپىنچە ئاق كىگىزگە قىزىل رەڭنى) يۈگىدىن نەقىش سېلىنىپ بېسىلىدۇ. بۇنداق كىگىزلەر «تىكەت» دەپ ئاتىلىدۇ.

ھەر خىل رەڭدىكى كىگىزلەردىن ۋە رەختتىن تۈرلۈك نۇسخىلارنى كېسىش، كەشتىلەش ئارقىلىق تۈس كىگىز، شىرداق، قاچا - قۇچا سالدىغان قاپ، كىگىز ئۆي ئۇۋۇقلىرى (چەنزىسى) نىڭ قاپلىرى، كېرىگە قاپلىرى، ئوت - چۆپ ئۈستىگە سالدىغان كىگىز، كۈلۈك كىگىزى، ھەر خىل يوپۇقلار ۋە باشقا چىرايلىق بويۇملار ئىشلىنىدۇ.

قازاقلارنىڭ قول ھۈنەرلىرىنىڭ بىرى - كەشتە تىكىش ھېسابلىنىدۇ. كەشتىنى قازاقلارنىڭ قىز - چوكانلىرى تىكىدۇ. كەشتىلەرنىڭ خىلمۇ - خىل ئۈلگىلىرىنى ۋە تۈرلۈك نۇسخىلارنى ئىشلىگۈچىلەر - «ئويۇقچىلار» ۋە «سىزغۇچىلار» دەپ ئاتىلىدۇ. كەشتىنىڭ خىلى كۆپ بولۇپ «بىگىز كەشتە»، «باسما كەشتە»، «چەكە ياكى كۆپتۈرمە كەشتە»، «ئويۇما كەشتە»، «باس-تۇرما كەشتە»، «ئىلما كەشتە»، «كانزاۋا» ۋە باشقىلار. بۇ كەشتىلەر مەخمەل، چىبەر قۇت ئوخ-شاش رەختلەرگىلا ئەمەس، بەلكى ھەر خىل رەڭدىكى سىدام تون - شال-ۋۇرلارغا، كۆن - خۇرۇم-لارغا ۋە كىگىزگىمۇ چېكىلىدۇ. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئىلمە كەشتىلەردىن ئىبارەت.

يۇقىرىقى چىرايلىق كەشتىلەر تۈس كىگىزگە، ساندۇق قېپىغا، كۆڭلەكلەرنىڭ ياقا ۋە يەڭلىرىگە، ئايالچە پەشمەتلەرنىڭ ياقىسى، يەڭلىرىگە، كېمچەكلەر (كەيمە لىچەك) نىڭ ياقىسىغا، كىگىز ئۆيىنىڭ ئوتتۇرا بەلدىمىگە، رومال ئۈستىگە، كىيىم ياپقۇچىلارغا، يوتقان پەۋزىغا، چىمىلىدەققا، ياستۇق قاپلىرىغا، كەچەت تۇماققا، تەقىيەلەرگە، ساۋكەلەنەر (قىز - چوكانلار كىيىدىغان باش كىيىم) گە تىكىلىدۇ. بۇ كەشتىلەرگە ھەر خىل رەڭدىكى يىپەك يىپ، زەر يىپ ئىشلىتىلىدۇ. كەشتىنى ئۈنچە - مارچانلار بىلەن چېكىش، مەرۋايىت - مۇنچاقلار بىلەن چېكىش، ئالتۇن - كۈمۈشلەر بىلەن زىننەتلەش، قىزلارنىڭ تەقىيەلىرى بىلەن ساۋكەلەرنى تىكەشتە كۆپ قوللىنىدۇ.

قازاق ئاياللىرى بويماقلىرى بىلەن بويالغان يۈڭلەرنى چىقىغا ئوراپ، تۈرلۈك نۇسخا چۈشۈرۈلگەن چېغ پەردىلەرنى توقۇيدۇ. بۇنى توقۇش تېخنىكىسى ئىنتايىن ئۈستىلىقنى تەلپ قىلىدۇ.

تېرىدىن ياسالغان كۆنەك (چېلەك)، غاز بويۇن (دۈگىلەك شەكىلدىكى گەۋدىلىك، ئۇزۇن بويۇنلۇق ئىدىش)، قۇمغان شەكىلدىكى تورسۇق، كۆن، توقۇم ۋە ئىگەر-توقۇم ئۈزەنگۈسىگە چۈشۈرۈلدىغان نۇسخىلار كۆنەك ئىز چىقىرىش، بېسىش ئارقىلىق ئىشلىنىدۇ.

قەدىمكى زاماندىكى تۈرلۈك كەشتىلەرگە سېلىنغان نۇسخىلارغا ئادەم بىلەن ھايۋانلارنىڭ ھەر خىل شەكىلى، ئوۋچىلىقنىڭ، تۆگە كارۋانلىرىنىڭ قىياپەتلىرى چۈشۈرۈلگەن. بىراق ئىسلام شەرىئىتىنىڭ ئادەم بىلەن جانلىق نەرسىلەرنىڭ سۈرىتىنى سىزىش ۋە بېسىشنى چەكلىشى تۈپەيلىدىن بارا - بارا بۇ خىل نۇسخىلار ئازىيىپ كەتكەن.

قازاقلار ئويما - ئۆرنەكلىرىنىڭ خىلمۇ - خىل، ئۆرنەكلەرنىڭ ئاساسىي ئېلېمېنتلىرى گوسموگونىيىلىق ①، زوموفلىق ② تېمىلار، ئۆسۈملۈك شەكىللىرى ۋە گېئومېترىيىلىك قىياپەتلەردىن ھاسىل بولغان. قازاقلاردا ھەر بىر رەڭنىڭ سىمۋولىق مەزمۇنى بولۇپ، كۆك رەڭ - ئاسماننىڭ سىمۋولى؛ قىزىل رەڭ - ئوتنىڭ، كۈن نۇرىنىڭ سىمۋولى؛ ئاق رەڭ - ھەقىقەتنىڭ، خۇشاللىقنىڭ، بەختنىڭ سىمۋولى؛ سېرىق رەڭ - ئەقىل - پاراسەتنىڭ، مۇڭنىڭ سىمۋولى؛ قارا رەڭ - يەرنىڭ سىمۋولى؛ يېشىل رەڭ - ياشلىقنىڭ، باھارنىڭ سىمۋولى. ھەر خىل بۇيۇملارنى مۇشۇ رەڭلەر بىلەن بويىغاندا، ئۇنىڭدا بەلگىلىك بىر مەنا شەكىللىنىدۇ.

قازاق خەلقىنىڭ ئويما - ئۆرنەك ھۈنەر - سەنئىتى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. تارىخىي لوگىلار قازاقلارنىڭ كەشتىچىلىك سەنئىتىنىڭ قەدىمىي زاماندىكى چارۋىدار قەۋملىرىنىڭ مەدەنىيىتى بىلەن ئۆزئارا زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. يېڭى ئىرادىنى بۇرۇنقى ئويىسۇن مازارلىرىدىن چىققان ئويما - ئۆرنەكلەر X I X - ئەسىردىكى قازاقلارنىڭ ئويما - ئۆرنەكلىرى بىلەن ئوخشاش چىققان. مانا بۇلار قازاقلارنىڭ ئويما - ئۆرنەك سەنئىتىنىڭ قەدىمىي ئويىسۇن مەدەنىيىتىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىي قىلغان تۈرى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

قازاقلارنىڭ 300 گە يېقىن - ئويما - ئۆرنەكلىرىدىن تەركىب تاپقان توپلىمى - قازاقلارنىڭ ئويما - ئۆرنەك سەنئىتىنىڭ نەمۇنىلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مۇزىكا ئەسۋابلىرى

قازاقلارنىڭ ئاساسلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى: دۇمبىرا، قومۇز، سۇناي قاتارلىقلار. دۇمبىرانىڭ شەكلى ئۈچ بۇرجەك ياكى سوقمىچاق بولۇپ، ئۇنىڭ بويىدىن قارىغىچە تارتىلغان قوش تارىسى، بۇ تارىنى يۈزلۈكتىن كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان كىچىك ياغاچ خەرىكى بولىدۇ. دەستىسىگە پەدە باغلىنىدۇ. بۇ پەدىلەرنىڭ سانى ئوخشىمايدۇ. پەدە: 8، 11، 13 بولىدۇ. دۇمبىرانىڭ تارىسى ئادەتتە ئۆچكىنىڭ ئۈچىدىن ياسىلىدۇ، دۇمبىرا - قازاقلار ئارىسىدا كەڭ تارقالغان بولۇپ، ئاساسەن ھەممە ئادەم دېگۈدەك چالالايدىغان مۇزىكا ئەسۋابى. قومۇزمۇ قازاق خەلقى ئارىسىغا كەڭ تارالغان چالغۇ ئەسۋابى بولۇپ، قومۇزنىڭ بويىنى ئەگمەچ، شەكلى ياغاچ چۆمۈچكە ئوخشاپ كېتىدۇ، ئىچى كاۋاك، يۈزلۈكى ئوچۇق، تۈۋى كۆن بىلەن قاپلانغان. قومۇزنىڭ ئىككى تارىسى بولىدۇ. ئۇنىڭ يا شەكىلدىكى كامالچىسى ئاتنىڭ قىلىدىن ياسىلىدۇ.

سۇناي - كاۋاك قومۇشتىن ياكى يۇمشاق ياغاچتىن تېشىپ ياسىلىدۇ. سۇناي ئېغىز ئارقىلىق

① گوسمونىيە: دۇنيانىڭ قانداق پەيدا بولغانلىقى توغرىسىكى ئىلىم.

② زومورق: خۇدانى ئوۋ سۈرىتىدە دەپ تونۇش.

پۈۋلەپ چېلىنىدۇ. سۇنايدا بارماق بىلەن بېسىپ ھەر خىل ئاھاڭ چىقىرىلىدىغان تۆت ياكى ئۈچ تۆشۈك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئاۋازى يېقىملىق، مۇڭلۇق ئاڭلىنىدۇ. سۇناينى قازاق مالىچىلىرى كۆپ چالىدۇ. VII - ئەسىردە ياشىغان بۈيۈك ئالىم، تىلشۇناس مەھمۇت قەشقەردىن ئالەمشۇمۇل مەشھۇر ئەسىرى «تۈركى تىللار دىۋانى» دا قومۇز بىلەن سۇناينىڭ نامى تىلغا ئېلىنغان. مانا بۇنىڭدىن قومۇز بىلەن سۇناينىڭ ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بولىدۇ.

ناخشا - كۈي

قازاق خەلقى - ناخشا - مۇزىكىغا ناھايىتى باي خەلقلەرنىڭ بىرى. VIII - ئەسىردىكى قازاقلارنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلغۇچىلار، قازاقلاردا مىڭ ناخشا، بەش يۈز كۈي بارلىقىنى يېزىپ قالدۇرغان. قازاق خەلقى ناخشا - مۇزىكىغا ئىنتايىن ھېرىسمەن خەلق بولۇپ، ئۇلارنىڭ ناخشا - مۇزىكا سەنئىتى خېلى بۇرۇنلا تەرەققىي قىلغان.

مەپتۇن قىلار ۋۇجۇدۇڭنى، ئاڭلىغاندا قەلبىڭنى چۇلغۇۋالار شېرىن خىيال،

ياخشى ناخشا ھەمدە مۇڭلۇق ئېسىل كۈي. ناخشىنى سۆيسەڭ مەندەك دىلدىن سۆي.

ئاباينىڭ بۇ شېئىرى - قازاق خەلقىنىڭ ناخشا ۋە مۇزىكىنى نەقەدەر ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

قازاق خەلقىنىڭ قوشاقچىلىرى، چىرىچىلىرى، شائىرلىرى، ناخشىچىلىرى ناخشا - قوشاقلارنى، ئۇزۇن داستانلارنى دۇمبىرىغا تەڭكەش قىلىپ ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتىدۇ. داستانلارنىڭ ياكى تارىخىي قوشاقلارنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆزگىرىشچان ئاھاڭلىرى بولىدۇ. لېرىكىلىق ناخشىلار روھلۇق، كۆتۈرەڭگۈ ھالدا بىر قانچە ئۆزگىرىشلەر بويىچە ئېيتىلىدۇ.

تالانتلىق خەلق مۇزىكانتلىرىنىڭ داستانلار، تارىخىي چۆچەكلەر ۋە تۇرمۇش تېمىلىرىغا بېغىشلىنىپ، ھەر قايسى مۇزىكىلار بىلەن ئورۇندىلىدىغان ئىجادىيەتلىرى «كۈي» دەپ ئاتىلىدۇ. كۈي ناخشا قىلىپ ئېيتىلماي، پەقەت مۇزىكا بىلەن ئورۇندىلىدۇ. ھەر بىر كۈينىڭ ئۆزىگە خاس رىۋايەتلىرى بولۇپ، بۇنى ئورۇندىغۇچى كۈيچىلەر بۇ خىل كۈيلىرىنى ئورۇنداش ئالدىدا ئۇنىڭ مەزمۇنىنى قىسقىچە بايان قىلىپ كېلىپ: «ھە، ئەمدى بۇنى دۇمبىرا قانداق ئېيتىدىكىن، بۇنى تىڭشاڭلار» دەپ كۈينى چالىدۇ. قازاق كۈيلىرى تۈرلۈك مەزمۇنلاردا بولۇپ، ئۇنىڭدا: دەريا دولقۇنى، بۆلبۈل ئاۋازى، بوران، ئاتلارنىڭ مېڭىشى ۋە باشقا تۈرلۈك تەبىئەت ھادىسىلىرى بىلەن كۆڭۈل كۈيلىرى ئىپادىلىنىدۇ.

قازاقلارنىڭ قەدىمدىن تارتىپ كېلىۋاتقان تارىخىي كۈيى - «بوز تورغاي» دا، ئۆز بالىلىرىنى يىلاندىن قوغدىغان بوز تورغايىنىڭ قورقۇپ جان تالاشقانلىقى، ھاياتى خەۋپ ئىچىدە قالغان تورغاي بالىلىرىنىڭ چىرىلداشلىرى، يىلاننىڭ خىرىس قىلغىنى، ئانا تورغايىنىڭ قاناتلىرىنى دېرىلدىتىپ قاققانلىقى، ئاخىرىدا ئۆز بالىلىرىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئۆز جېنىدىن كېچىپ، يىلاننىڭ ئېغىزىغا چۈشكەن ئەڭ ئاداققى مەزگىلىدىكى «شىق» قىلغان ئاۋازلىرى دۇمبىرا - نىڭ ئاۋازى بىلەن بېرىلىدۇ.

قازاق خەلقىنىڭ تارىخىي داستانى «ئاقساق قۇلان» - VIII - ئەسىردە چىڭگىزخان دەۋرىدە چىققان كۈي. رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، چىڭگىزخاننىڭ چوڭ ئوغلى جۇجى خان ئوۋ ئوۋلاپ، يارىلانغان ئاقساق قۇلانى قوغلاپ يۈرۈپ ۋاپات بولىدۇ. بۇ ئەھۋالنى سەزگەن چىڭگىزخان:

«مۇشۇ شۇم خەۋەرنى كىم ئىزاۋال يەتكۈزسە، ئاغزىغا قوغۇشۇن قويىمەن» دەپ بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. خانىمنىڭ قاتتىقلىقىدىن قورقۇپ، قارا تۇتقۇچىلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇ قايىغۇلۇق خەۋەرنى بىر-بىرىگە ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. چىڭگىزخان بۇنىڭدىن تېخىمۇ غەزەپكە كېلىپ، خەلققە قەھرىنى چاچىدۇ. خەلقنىڭ تارتىۋاتقان ئازابىنى يېنىمىگىلىتىش ئۈچۈن بەل باغلىغان نايىمان قەۋمىنىڭ كۈيچىسى كەربۇغا چىڭگىزخانغا بۇ قايىغۇلۇق خەۋەرنى «ئاقساق قۇلان» ناملىق يېڭىدىن ئىجاد قىلغان كۈيى بىلەن ئۇقتۇرىدۇ. چىڭگىزخان دۇمبىرانىڭ گېلىغا قوغۇشۇن قۇيىدۇ. بۇ كۈي زالىم، رەھىمسىز خاننىڭ غەزىپىنى، خەلقنىڭ ئېغىر ئازابىنى، ئوۋچىلىق تۇرمۇشىنى، كۆپلىگەن مېھرىبانلىق كۆڭۈل كۈيلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. مانا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ھەر بىر كۈيىنىڭ ئاستىدا ھېكايە ۋە داستانلار بار.

ھازىر قازاقلارنىڭ ناخشىچىلىرى ۋە كۈيچىلىرى قازاقلارنىڭ بۇرۇندىن كېلىۋاتقان تارىخىي ناخشا - كۈيلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنى ئۈزلۈكسىز راۋاجلاندۇرۇپ، قازاق مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن يېڭى ناخشا - مۇزىكىلارنى ئىجاد قىلماقتا. كېيىنكى مەزگىلدە ئىجاد قىلىنغان قازاق كۈيلىرىدىن «ئىلى دۈلدۈلى»، «ئاق ئارال»، «ئىمىل دولقۇنى»، «باھار ئاپتېمى» قاتارلىقلار قازاق خەلقىنىڭ رادىئودىن سۆيۈپ ئاڭلايدىغان كۈيلىرىدۇر.

ئۇسسۇل سەنئىتى ۋە تىياتىر

قازاق خەلقىنىڭ تۈرلۈك ئۇسسۇللىرى مېھنەت سۆيەر قازاق خەلقىنىڭ ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىدۇر. قازاقلارنىڭ خەلق ئۇسسۇللىرى قازاق خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى، قائىدىسى - يوسۇنلىرىنى، قەلب سادالىرىنى ئىپادىلەيدۇ. «قارا يورغا»، «ئۆرە تېكە»، «بۈركۈت» («بىررەن قۇشى»)، «ئېيىق ئۇسسۇلى»، «ئەمگەك ئۇسسۇلى»، «ئايگۈلەك»، «ئوغلاق تارتىش» يەنە باشقا ئۇسسۇللار خەلق تۇرمۇشىنىڭ مەھسۇلى.

قازاقلاردا «قىز جىبەك»، «قوزى كۆرپەش - بايان سۇلۇۋ»، «سەلىخە - سەمەن»، «ئارقالىق» دېگەنگە ئوخشاش مۇھەببەت داستانلىرى ۋە تىياتىرى داستانلارغا ئاساسەن تۈزۈلگەن ئوپېرالار بار. بۇ ئوپېرالار 1934- يىلىدىن بۇيان سەھنىلەردە ئوينىلىپ كەلمەكتە. ئۇلارنىڭ بەدىئىيلىكى يۇقىرى، بۇ ئوپېرالار باشتىن-ئاخىرى قازاق خەلقىنىڭ مول مەزمۇنلۇق ناخشا - كۈيلىرى ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرى: بىر - بىرىنى سۆيگەن ياشلارنىڭ پاك مۇھەببىتى، ئۇلارنىڭ ئەركىنلىك ئۈچۈن فېئودال قائىدىسى - تەرتىپكە قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىدىن ئىبارەت.

ھازىر ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدا، چۆچەك ۋىلايىتىدە، ئالتاي ۋىلايىتىدە قازاقچە ئوپېرالارنى ئوينىيدىغان كەسىپى تىياتىر ئۆمەكلىرى بار. شىمالىي شىنجاڭدىكى قازاق ناھىيىلىرىدە مەخسۇس ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمەكلىرى بار. ئۇلار دائىم چارۋىچىلىق رايونلىرىدا سەييارە ئويۇن قويۇپ كەلمەكتە. شىنجاڭ قازاقللىرى ئارىسىدا ئەلچىپەك، تاھىر، كامال، ماقاي، داۋلەت، قېزاتقا ئوخشاش كومپوزىتور - مۇزىكانتلار؛ خەمىت، تىۋران، كامال، كولمانغا ئوخشاش داڭلىق ناخشىچىلار؛ قىمبات، سالىماگە ئوخشاش ئۇسسۇلچىلار؛ قازاقلارنىڭ كىنو فىلىملىرىدە دائىم باش رول ئېلىپ، ئاجايىپ زور ماھارەت كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان پاتىخاغا ئوخشاش كىنو ئارتىستلىرى بار.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

ئابدۇللا سۇلايمان

ھەمراھ بول ماڭا ئەي ئىلھام پەرىسى،
ئۇلايلى ئاخشامنى سۈبھى - سەھەرگە.
ئاق لىچەك ئارتقىن ئاق گۈللەرنى تىزىپ،
ئاق پوتا باغلاي، كەڭ سەھىرانى كېزىپ،
چىقايلى ئىككىمىز يىراق سەپەرگە.

سەپەرگە كەتكەنتى مۇشۇ يول بىلەن،
گېئولوگى ھەدىمىز تاغلارنى كۆزلەپ.
ئاھۇلار سىمداشقان دەشتى سايىلاردا،
بىپايان كەڭلىكلەر، سۈسنىز جايلاردا،
ھەر ئىمىزى تۇرمامدۇ ئىشنى سۆزلەپ؟

سۆزلەپ بوزتورغايلار ئۇنىڭدىن قىسسە،
ئېيتماقتا كەڭلىكلەر تەشەككۈردىنى.
سۈمبۈللەر ئىزدىنى كۆمگەن پۇراققا،
شوخ شامال تارقىتىپ خۇش ھىد ئۇزاققا،
قوزغىتار دىللارنىڭ تەپەككۈردىنى.

تەپەككۈر ئېتىغا مىنگەشكىم پەرى،
ئانىجان خەير دەپ سىلىكىتتى ياغلىق.
مەرسىيە كۈيىنى ئېيتقىمىن بار بۇنىدە،
قايغۇلۇق بىر خەۋەر يەتكەن بۇ كۈنىدە،
قارىلىق لىباسى يېپىمىن سۇن تاغلىق.

تاغلىق - باي مەدەنىلىك يۈكسەك چوققىلار،
ئالغان ئۇ ھەدىنى بۈگۈن قوينىغا.
مەنزىرلىك غار - تەشمە بولۇپ ئارامگاھ،

ياتىدۇ ئەتراپقا تاشلاپ ئۈنىمگاھ،
چىڭ گىرە سېلىپ تاغ - قىيا بويىنىغا.
بويىنىغا ئېلىپ ئۇ ئېغىر ۋەزىپە،
ئىشلىمگەن دەل ئەشۇ جايدا يىل - ئايلاپ.
كەلتۈرۈپ تىلىسىملىق تاغنى ئەيۋەشكە،
قازغان ھەر قاتلامدىن ھەر خىل ئەۋرىشكە،
چىققاندىك بېغىدىن گۈلچى گۈل تاللاپ.

تاللاپ ئۈچمەن تاغ جىنىسىلىرىدىن،
كۆرگەندە مارجانغا ئايلانغان تاشنى؛
قىياسى - ھۆكۈمگە ھازىرلاپ ئاساس،
كەلتۈرۈپ ھەر قاتلام دەلىلىنى ماس،
بىلىگەن زور كوئېنلون ياشىغان ياشنى.

ياش يېتى تاش بولۇپ قاتقان مەۋجۇدات،
تونۇتقان ئۇنىڭغا يەرنىڭ سىردىنى.
ئىشەنچلىك چىرتىيوز، ئونلاپ ئەسەرگە،
خەتەرنى يېڭىپ ھەم قۇچقان زەپەرگە،
يامغۇردەك تۆككەن ساپ ئەجرى - تېرىنى

تېرىنى توكۇپ ئۇ ئاشۇ كۈنىمۇ،
يەتتە مىڭ مېتىرلىق چوققىغا چىققان.
قىيىنالىغان بولسىمۇ شالاڭ ھاۋادا،
لاچىنىدەك پەي قېقىپ گويا سامادا،
يەر ئىلگىمى ئۈچۈن كۆپ ئەۋرىشكە يىغقان.

يېنىغان مول ماتېرىيال تۆھپىسى بىلەن،
ئەل - يۇرتقا تونۇلغان بۇ ئۇيغۇر قىزى.
قار كۆچۈپ توساتتىن يېقىملاپ خەتەر،
ئاھشۇ پەيت شۇم ئەجەل سانچىغاچ نەشتەر،
چوققىنىڭ ئۈستىدە يۈمۈلغان كۆزى.
كۆزى راست يۈمۈلدى دەمسەن، ئەي پەرى،
ياتىدۇ شۇ تاپ ئۇ بەھوزۇر ئۇخلاپ.
گۈلزۈپەر، سۈمبۈللار سۆيۈپ لېۋىدىن،
تاغ سۈيى شىلدىرلاپ ئاقار يېنىدىن،
كېلىدۇ بۈركۈتلەر ئۇنى ھەم يوقلاپ.
يوقلاپ بىز چىققاندا ئەشۇ يول بىلەن،
كۆردىمىز ئاق لىباس كېيگەن قىيانى.
شۇ قىيا - تىزمىلار ئۇنىڭ قەبرىسى،
مەرسىيە ئېيتىدۇ شامال ئەۋجىسى،
كۆردىمىز ئۇنىڭغا تىمسال گىيانى.
گىيانى - تاش يېرىپ ئۆسكەن لەيلىنى،
كۆزلەرنىڭ شەبىنىمى بىلەن يۇيايلى.
بىز ئېلىپ چىققان ئاق گۈللەرگە شۇ دەم،
سېغىنىش، سۆيگۈنى قىلىپ مۇجەسسەم،
چوققىلار ئۈستىدە بىللە قويايلى.
قويايلى جۈپ باشنى ئۇنىڭ بېشىغا،
سىردىشىپ ھەدىمىز بىلەن قانغىچە.
كۈندىلىك خاتىرە بەتلىرىنى بىز،
(تەر بىلەن يېزىلغان خەتلىرىنى بىز)،
كۆرەيلى تۈنلىرى كۆزلەر تالغىچە.
تالغىچە، ياق تەشنا يۈرەك قانغىچە،
ئالايلى خاتىرە بېتىدىن ئوزۇق.
ئۇنىڭ غەم - غۇسىملىك ئاياز تۈنلىرى،
باھاردەك ياشلىقى - خۇشال كۈنلىرى،
بولىدۇ ئايان قۇر ئارا زەپ تولۇق.

2

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگەتكەندە ئۇ،
تولغاننى توققۇزغا ۋە تەننىڭ يېشى.
چاقىردى ئۈرۈمچى قوينىغا ئۇنى،
كۆتۈردى ئېلىپ ئەل بويىغا ئۇنى،
پەتكەنتى ئاشۇ دەم ئاسمانغا بېشى.

بېشىنى مېھرىبان ئانىسى سىلاپ،
دېگەنتى: بار قىزىم ئوقۇپ بىلىم ئال!
(بىز ئۆتتۈق ئۆتمۈشنىڭ زۈلمىنى تارتىپ،
نادانلىق يۈكۈنى يەلگىگە ئارتىپ)،
سەن بۇ ئۆز تاغدىكى چولپان بولۇپ قال!
قال ياخشى، قەدىمكى يۇرتۇم خەير - خوش!
دېگەن ئۇ، مەرىپەت يۇرتىغا كەتكەن.
«قىزىل بىنا» مۇنبىرى ياڭراتقان نۇتۇق،
ئەل قۇچقان كەشپىيات - ئىختىرا، ئۇتۇق،
قەلبىگە ھاياتى كۈچ بەخش ئەتكەن.
ئەتكەن ئۇ چىدامنى ئۆزىگە ھەمراھ،
چەت ئەلگە ئەۋەتكەن چاغدىمۇ ۋەتەن.
چەت ئەلدە بەش يىلنى بىر كۈندەك بىلىپ،
كەلگۈسى ئىشىغا ئاساس - ئۇل سېلىپ،
ئۆز يۇرتى، دوستلارنى قىلغان كۆپ خۇرسەن.
خۇرسەن - خۇش بولۇپ خانىتەڭرى ئۇنىڭدىن،
بۇغدانى جام قىلىپ تۇتقانىدى چاي.
خۇش كەپسەن دەپ قۇتلاپ شاۋقۇنلۇق تارىم،
تەشنا بىز ساڭا دەپ پۈتمەس زەر كانىم،
ئەۋەتكەن شامالدىن سالام تاغۇ - ساي.
ساي - سايلا ئۇ باسقان ئىزلارغا شاھىد،
باشلىغان جەڭگىۋار تۇرمۇش - ھاياتى.
سېغىزخان ئۇۋىسى بۈركۈت باققاندا،
قۇلاقتىن كېيىن چىققان مۈڭگۈز ئاشقاندا،
ئىجادتا يايغان ئۇ تالماس قاناتى.
قاناتى، ياق ئۇنىڭ قامەت - بەستىنى
ئەگكەن ئون يىلنىڭ جۈت بورىنى بىردىن.
«گۇناھ» سى قۇندۇزدەك چېچىدىنىمۇ كۆپ،
كىتابى بولۇپ «ئەڭ زەھەرلىك ئوت - چۆپ»،
خەۋەردار قىلىنغان ھەممە بۇ «سىر» دىن.
«سىر» دىن زور ۋەھىمە سېزىپ رەزىل ياۋ،
قىلغان ئۇ ھەدىنى تارىمغا سۈرگۈن.
توغراقلىق توقايغا كەپە ئۆي تىكىپ،
كەچۈرگەن كۈن تۆھمەت دەردىنى چېكىپ،
كەلگىچە ئىككىنچى باھار ئۆز - گۈلگۈن.

مىراسى - چىداملىق، سۈبەتلىق خىمىلەت،
ئالەمنى بىلىشكە ئىنتىلىگەن مەقسەت،
غۇرۇلۇق ياشىغان ئادەملەرگە خاس،
خاس شۇڭا ئاق دىلدەك ئاپئاق گۈلۈمىز،
تاغ قىزى - مەرھۇمە ھەدىمىز ئۈچۈن.
چوققىغا چىقايلى ئىزدىدىن مېڭىپ،
ئەل مېھرى - ئىشقىنى دىللارغا تېڭىپ،
ئەي پەرى، نۇرانە ئەتىمىز ئۈچۈن!

گۈلگۈن ياز ئاپتىمى ئېرىتكەندە مۇز،
ئەل مېھرى دەردىگە بەرگەن شىپالىق.
ئىزباسقان تونۇش ساي - ئېدىرلارغا ئۇ،
بارغان ھەر قونالغۇ، چېدىرلارغا ئۇ،
تىڭشىغان كۈيىنى جىلغا، قىيالىق.
قىيالىق تاغ بۈگۈن ئۇنىڭ قەبرىسى،
قالدۇردى ئۇ بىزگە قىممەتلىك مىراس.

مۇھەممەت ئەپلى زۇنۇن

قۇدرەت تاپسۇن نەسلىمىز

نېمە ئانچە چىرايلىق،
شەھىرىمىزنىڭ سەھىرى.
مەكتىپىگە يول ئالدى،
ئەلنىڭ جانۇ - جىگەرى،
كۆزىمىزنىڭ گۆھەرى.
مەكتىپىگە ماڭغانلار،
بىزنىڭ ئوغۇل - قىزىمىز.
ئامراق ئوغۇل - قىزىمىز،
يوللىرىدا كۆزىمىز،
ئوتلىرىدا كۆيىمىز.
پەن - بىلىملىك ئەسلىمىز،
دانىشمەنلەر نەسلىمىز.
يېڭى ئەۋلاد بەختىچۈن،
تاپقىنىمىز - ۋەسلىمىز،
قۇدرەت تاپسۇن نەسلىمىز.

بىناكارلار ناخشىسى

ئىشچىلار بىز غەيرەتلىك،
قەلبى ئوت - ھارارەتلىك.
بىز سالغان ئىمارەتلەر،
شۇنچە كۆركەم، ھەيۋەتلىك.
تومۇزدا، قارا قىشتا،
بىنا سالىمىز خىشتا.
پەن - بىلىم يورۇق مەشئەل،
قۇرۇلۇشتا، ھەر ئىشتا.
ئەمگىكىمىز - تەردىمىز،
ئەلگە بەرگەن بەھرىمىز.
گۈللىمىسۇن، گۈزەللەشسۇن
ئەزىزانە شەھىرىمىز.
قايتارما:
قۇرغۇچى - بىناكار بىز،
ئەل ئۈچۈن پىداكار بىز.

رەيھانگۈل ئابلىز

ئۆتكەن يىلى 11-ئاينىڭ 10-كۈنىدىن 28-كۈنىگىچە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بەنگۇڭتىڭىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى يولداش مۇھەممەت ئىسمائىل باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ سەنئەتچىلىرى ۋە كىمىلەر ئۆمىكى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىدە ئويۇن قويدۇق ۋە دوستانە زىيارەتتە بولدۇق.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تالانتلىق چالغۇچىلىرى، ناخشىچىلىرى، ئۇسسۇلچىلىرى ۋە سەپىر كارتىستلىرىدىن تەشكىللەنگەن 20 كىشىلىك ۋەكىللەر ئۆمىكىمىز 11 - ئاينىڭ 10 - كۈنى كېچە سائەت 2 دە شارجا ئايروپورتىنىڭ كۈندۈزدەك يوپپورۇق كەڭرى مەيدانىغا چۈشكەندە، ئەتراپ بايراددەك قاينام - تاشقىنىلىققا چۆمگەندى. بىزنى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ئاخبارات شىركىتىنىڭ دىرېكتورى، ساھىبخان فائىز ئەھمەد ئەپەندى، ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار ئەربابلىرى ۋە مەدەنىيەت-ئاخبارات ساھەسىنىڭ ۋەكىللىرى؛ دۆلىتىمىزنىڭ ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىدە تۇرۇشلۇق دىپلوماتىك خادىملىرى؛ شۇنداقلا بىزدىن بالدۇرراق شۇ يەرگە يېتىپ بارغان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى تۆمۈر داۋامەت باشچىلىقىدىكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى دوستلۇق ۋەكىللىرى ئۆمىكىنىڭ ئەزالىرى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى ئىقتىسادىي سودا نازارىتىنىڭ نازىرى ئابدۇللا رەھىم باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئېكسپورت مەھسۇلاتلىرىنى كۆرگەزمە قىلىش ئۆمىكىدىكى ۋەكىللەر قىزغىن قارشى ئالدى. ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى - ئەبۇزەبى، دۇبەي، شارجا، ئاچمان، ئوم ئال كايۋاتىن، فۇجائىرا ۋە كىخماخ تۈمۈش-شۇقىددىن ئىبارەت يەتتە خەلىپىلىكتىن تەشكىل تاپقان بولۇپ،

ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى پارس قولتۇقىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا جايلاشقان، دېڭىز چېگرىسى تەخمىنەن 640 كىلومېتىر كېلىدىكەن. شەرقىي شىمالدىكى يېرىم ئارال قىسمى تاغلىق، قالغان قىسمى دېڭىز يۈزىدىن 200 مېتىر ئەتراپىدا ئېگىز بولۇپ، پۈتۈنلەي كۆز يەتمەس قۇملۇق ۋە يايلاقلاردىن تەركىب تاپقاندىكەن. ھاۋا كېلىماتى ئىنتايىن ئىسسىق ۋە قۇرغاق بولۇپ، 5 - ئايدىن 10 - ئايغىچە تېمپېراتۇرا چۈش مەزگىلى 50 گىرادۇسقا

يېتىدىدىكى، كېچىسى سالقىنىلاپ 20 گرادۇسقا چۈشىدىكى، 12 - ئايدىن 4 - ئايغىچە تېمپېراتۇرا ئادەتتە 20 گرادۇس ئەتراپىدا بولىدىكى. شۇڭلاشقا قۇياشنىڭ تونۇردەك تەپتى ۋە كۆزنى قاماشتۇرغۇچى ئۆتكۈر نۇردىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن ھەممە ئادەم قارا كۆزەينەك تاقايدىكى، قارا كۆزەينەكسىز سىرتقا چىقىمايدىكى.

ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىنىڭ يەر مەيدانى 85 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر، ئاھالىسى 1 مىليون 126 مىڭ ئەتراپىدا بولۇپ، كۆپ قىسمى ئىسلام دىنىنىڭ سۈننىي مەزھىپىدە، دۇبەي شەھىرى ئاھالىسىنىڭ خېلى بىر قىسمى بولسا شىئە مەزھىپىدە ئىكەن. ئەرەب تىلى دۆلەت تىلى بولۇپ بۇنىڭدىن باشقا ئىنگلىز تىلىمۇ قوللىنىلىدىكى.

ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى نېفىت بايلىقى مول دۆلەت بولۇپ، خەلىپىلىكىدىكى 11 نېفىت - لىكىنىڭ تۆتى قۇرۇقلۇقتا، قالغانلىرى دېڭىزدا ئىكەن. ئىگىلىكتە نېفىتنى مۇتلەق مەركەز قىلىش بىلەن بىرگە، قىسمەن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە بېلىقچىلىق بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدىكى. بىراق

ئاشلىقتا ئۆزىنى قامداپ كېتەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، $\frac{2}{3}$ قىسىم ئاشلىق پۈتۈنلەي سىرتتىن كىرگۈ-

زۈلىدىكى. يالغۇز نېفىت ئېكىسپورتى ئارقىلىق قولغا كەلگەن كىرىم جەھەتتىن ئېيتقاندىمۇ بۇ دۆلەت دۇنيا بويىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە دارامىتى ئەڭ كۆپ دۆلەت ئىكەن.

1971 - يىلى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى قۇرۇلغاندىن بۇيان، ھۆكۈمەت دۆلەت ئىقتىسادىنىڭ زور دەرىجىدە يۈكسەلىشىگە ئەگىشىپ، مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، ئاز ساندىكى دىنىي مەكتەپلەردىن سىرت يەنە باشلانغۇچ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى كەڭ كۆلەمدە ئاچقان. 100 گە يېقىن ساۋاتسىزلىقنى يۈيۈش مەركىزى قۇرغان. تەخمىنەن 15 مىڭغا يېقىن كىشى ساۋات چىقىرىش كۇرسلىرىغا قاتناشقان. ھازىر مەملىكەت بويىچە ساۋاتسىزلار ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 10% ىنى تەشكىل قىلىدۇ. خەلىپىلىكتە «ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ئۈنۈمۈز سىتېتى» ناملىق بىر ئالىي بىلىم يۇرتى بار ئىكەن.

ھۆكۈمەت يەنە ئاخبارات - نەشرىيات ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، ئەرەب ۋە ئىنگلىز تىللىرىدا ئونغا يېقىن گېزىت - ژۇرنال نەشر قىلغان. ئەبۇزەبى، دۇبەي، شارجا، كىخماخ تۇمشۇق قاتارلىق شەھەرلەردە رادىئو ئىستانسىسى ۋە تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرىنى قۇرغان.

بىزنى ئەجەپلەندۈرگىنى شۇ بولدىكى، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ئىقتىسادى جەھەتتە شۇنچە تەرەققىي تاپقان دۆلەت بولسىمۇ، لېكىن بىرەر مۇ دۆلەتلىك سەنئەت ئۆمىكى، رادىئو، تېلېۋىزىيە ئورگىنى ئۆمىكى ياكى كىنو ستۇدىيىسى يوق ئىكەن. ئۇلاردىكى كىنو فىلىملىرى، تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى، ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرى پۈتۈنلەي مىسىر، سۇرىيە، تۈنمىس، ئالجزىيە، ئىراق، ھىندىستان، پاكىستانلاردىن كىرگۈزۈلىدىكى. ئائىلىلەردە تېلېۋىزور ۋە سىن ئالغۇلار ئومۇملاشقان ئىكەن. شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا سىن ئالغۇ لېنتىلىرىنى كۆپەيتىپ چىقىرىش - لەيدىغان شىركەت ۋە سىن ئالغۇ لېنتىلىرىنى سېتىش، ئىجارىگە بېرىش ئورۇنلىرى كۆپ ئىكەن. ئومۇمەن ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىدىكى كەڭ خەلق مەدەنىيەت تۇرمۇشىغا، بولۇپمۇ سەنئەتلەردە ئوينىلىدىغان ناخشا - ئۇسسۇل، تىياتىر ۋە ھەرخىل سەنئەت نومۇرلىرىغا تولۇق تەشنا ئىكەن.

بىز رەئىس تۆمۈر داۋامەت باشچىلىقىدىكى دوستلۇق ۋەكىللىرى ئۆمىكىنىڭ دوستانە زىيارەت پائالىيىتىگە ۋە شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئېكىسپورت مەھسۇلاتلىرىنى كۆرگەزمە قىلىش پائالىيىتىگە تېخىمۇ زور مەزمۇن قوشۇش ئۈچۈن ئېكىسكۇرسىيە ۋە زىيارەتتە بولغان قىسقىغىنە 19 كۈن ئىچىدە جەمئىي 30 نەچچە مەيدان ئويۇن كۆرسىتىپ، جۇڭگونى تونۇشتۇرۇش، شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنىڭ يېڭى تۇرمۇشى ۋە قائىدە - يوسۇنلىرىنى تونۇشتۇرۇش، شىنجاڭنىڭ بايلىقلىرى

ۋە گۈزەل مەنزىرىسىنى تونۇشتۇرۇش، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نادىر ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىنى تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق ئېلىمىز خەلقى بىلەن مۇسۇلمان ئەللىرى خەلقلەرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق مۇناسىۋەتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىش ئۈچۈن مۇناسىپ تۆھپە قوشتۇق.

تۆمۈكىمىز ئەرەپ بىرلەشمە خەلىپىلىكىدە ئورۇنلىغان نومۇرلاردىن: ئاتاقلىق راۋابچى داۋۇت ئاۋۇت ئورۇنلىغان مۇزىكا: «شادىيانە»، «مېنىڭ راۋابىم»؛ رەيھانگۈل ئابلىمىز (مۇئەللىپ) ئورۇنلىغان ئۇسسۇل: «ئۈزۈمچىلىك»، «تارىم گۈلى»؛ ئاتاقلىق ياش ئۇسسۇلچى كۈرەش رەجەپ ئورۇنلىغان ئۇسسۇل: «شادىيىگىت»؛ تالانتلىق ياش ناخشىچىلار باھارگۈل، ئەركىن قۇتەبىدىنلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئورۇنلىغان «مۇدەنخان»، «مىزانگۈل»، «قەشقەردە باھار» ۋە ئۇلار بىرلىكتە ئورۇنلىغان: «شىرىنجان»، «باھارنىمىز چىرايلىق» قاتارلىق ناخشىلار؛

تالانتلىق ياش نەيچى ۋە نەي ئاھاڭلىرى ئىجادىيەتچىسى ئابدۇكېرىم ئابدۇرېھىم نەي بىلەن ئورۇنلىغان مۇزىكا: «يۇرتۇمدا باھار»، «قۇشلار سايرىش تىنماي»؛ مۇنەۋۋەر ياش ئۇسسۇلچىلار ھەبىبە ئابدۇللا، دىلنار ئابدۇللا ۋە پاتىگۇللەر ئورۇنلىغان: «دولان ئۇسسۇلى»، «تەزە»، «گۈل ئىشقىدا»، ئۆزبېكچە ئۇسسۇل «كەلىمىدى»؛

چالغۇچىلىرىمىز ئورۇنلىغان مۇزىكا: «تاشۋاي» ۋە مەسىر خەلق مۇزىكىسى «ئەزىزە»؛ تالانتلىق ياش سېرىك ئارتىستلىرى ئەنۋەر، غەيرەت، ئابدۇكېرىم، رەيھانگۈل قاتارلىقلار ئورۇنلىغان: «تەخسە پىرقىرتىش»، «ئەينەككە قاراش»، «گۈل چىشلەش» قاتارلىق نومۇرلار تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى. گۈلدۇراس چاۋاك ساداسى ئىچىدە بەزى نومۇرلار تەلەپ بويىچە قايتا ئورۇنلاندى. گېزىت-ژۇرنال، رادىئو - تېلېۋىزورلاردا ئويۇنىمىز تونۇشتۇرۇلدى. مەخسۇس خەۋەر ۋە ماقالە - ئوبزورلاردا: ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ ناھايىتى يۇقىرى بەدىئىي قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكى، يېقىنچىلىقلىقى، كىشىگە ئىستېتىك زوق بېغىشلايدىغانلىقى، ناخشا - مۇزىكىلىرىمىزنىڭ مىلودىيىسىنىڭ ئەرەب ئاھاڭلىرىغا ناھايىتى يېقىن كېلىدىغانلىقى؛ مۇزىكا - ئۇسسۇللىرىمىزنىڭ ئىپادىلەش شەكلى، مەزمۇنى ۋە ئودا - تېمپىلىرى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە، نازاكتىلىك، سۈلكەتلىك، جۇشقۇن بولۇپ، كىشىگە روھىي ئوزۇق، شادلىق، ئۈمىد ۋە ئىلھام بەخش ئېتىدىغانلىقى . . . ئالاھىدە تىلغا ئېلىندى. گېزىتلەرگە: «نادىرشەرق ئۇسسۇلى»، «ئەڭ مۇڭلۇق مۇزىكا»، «يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت» دېگەن سەرلەۋھىلەردە ئويۇنىمىز تونۇشتۇرۇلغان خەۋەر ۋە سۈرەتلەر بېسىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىدىكى ھەرساھە ئەر بابىلار ھەمدە ھەرقايسى ئەرەب ئەللىرىدىن كەلگەن مېھمانلار ھەر كۈنى دېڭۈدەك ئۆمەك رەھبەرلىكى ۋە ئارتىستلارنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىزدەپ كېلىپ، دوستلۇق خاتىرىسى ئۈچۈن بىرلىكتە سۈرەتكە چۈشۈۋېلىشنى، ئۆزلىرىنىڭ خاتىرە دەپتەرلىرىگە ئىسىم - فامىلىمىز ۋە ئادېرىشىمىزنى يېزىپ بېرىشىمىزنى ئىلتىماس قىلدى. بۇ كۆرۈشۈش مەنۇتلىرىدا ئۇلار تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق ۋە ھاياجان ئىچىدە ئۆزلىرىنىڭ تەسىراتلىرىنى كەڭ كۆشادە سۆزلەپ: ئويۇنىمىزنى كۆرۈش ئارقىلىق شىنجاڭنى ۋە ئۇيغۇر خەلقىنى دەسلەپكى قەدەمدە چۈشەنگەنلىكىنى، بۇ ئۇنتۇلغۇسىز، ھاياجانلىق مەنۇتلارنى مەڭگۈ ئەسلەيدىغانلىقىنى، ئۆزلىرىدە شىنجاڭنى زىيارەت قىلىش، شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ سېلىش ئىستىكى تۇغۇلغانلىقىنى، ئۆز دۆلەتلىرىگە قايتقاندىن كېيىن ئۇيغۇرلارنىڭ سەنئىتىنى ئۆز دۆلەتلىرىدىكى خەلقلەرگە كەڭ تونۇشتۇرىدىغانلىقىنى ۋە تەشۋىق قىلىدىغانلىقىنى قايتا - قايتا بىلدۈردى ۋە بىزنى كەلگۈسىدە ئۆز دۆلەتلىرىگە بېرىپ ئويۇن قويۇشقا تەكلىپ قىلدى. بىز دۇبەي شەھىرىدە ئويۇن قويۇۋاتقان مەزگىللەردە ئەرەب ئەللىرىدىن كەلگەن دوستلاردىن باشقا يەنە پاكىستان، ھىندىستان، تۈركىيە، ئىرانلاردىن كەلگەن دوستلارمۇ ۋە تەيۋەن،

شياڭگاڭلاردىن كەلگەن قېرىنداشلارمۇ بىزنى ئىزدەپ تۇردى. ئۇلار دۆلىتىمىزنىڭ ئىسلاھاتقا قولغا كەلتۈرگەن يېڭى نەتىجىلىرىدىن، نازا كەتلىك، يېقىملىق، نەپەس سەنئىتىمىزدىن، شۇنداقلا گۈزەل ئەخلاق - پەزىلىتىمىزدىن ناھايىتى مەمنۇن ۋە رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. زىيارەت ۋە ئويۇن قويۇش مەزگىلىدە پاكىستانلىق بىر جۈپ ئەر - ئايالنىڭ دوستانە مۇئامىلىسى مەندە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى. ئويۇن جەريانىدا ئۇلار بالىلىرى بىلەن كۆپ قېتىم ئويۇنىمىزنى كۆردى ۋە بىز تۇرۇۋاتقان مېھمانخانىغا كۆرۈشكىلى كەلدى. ياش، قەددى - قامىتى كېلىشىگەن، پاكىستانلىق ئايالنىڭ مەن بىلەن چىرايلىق سالاملىشىپ، ئاز - پاز ئوردۇ تەلەپ - پۇزى ئارىلاش ئۇيغۇرچە سۆزنى شۇنچە ئوچۇق، توغرا بايان قىلالىشى ۋە ماڭا قاراپ تۇيۇق - سىزلا: «مېنىڭمۇ ئېتىم رەيھان، ئىككىمىزنى ئاللاھ دىدارلاشتۇردى. بىز مەڭگۈ ئايرىلماس دوستلاردىن بولۇپ قالايلى، ئىنا ئاللاھ...» دېيىشى مېنى تاڭ قالدۇردى. چۈنكى شىنجاڭدىن ئايرىلغاندىن بۇيان تېخى ھېچبىر چەت ئەللىك ماڭا ئۇيغۇرچە سۆزلەپ باقمىغانىدى.

رەيھان، مېنىڭ شادلىق ۋە ھەيرانلىق چىقىپ تۇرغان چىرايمىنى كۆرۈپ كۆزىگە لىققىدە ياش ئالغان ھالدا: «مەنمۇ ئۇيغۇرمەن...» دېدى. دە، مېنى باغرىغا چىمىڭ باستى. بۇ مېنى تېخىمۇ تاڭ قالدۇردى.

ئەسلىدە بىزنى ئىزدەپ كەلگەن بۇ ئەر - ئايال ئىككىيلىك پاكىستاننىڭ ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىدە تۇرۇشلۇق ئاۋىئاتسىيە ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ ئۇچقۇچىلار يېتەكچىسى ئىقبال بېك بىلەن ئۇنىڭ رەپىقىسى رەيھانە ئىكەن.

رەيھانەنىڭ ئاتا - ئانىسى ئەسلى جەنۇبىي شىنجاڭلىق ئۇيغۇرلاردىن بولۇپ 1940-يىللاردا سودىگەرچىلىك بىلەن پاكىستانغا چىقىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغانىكەن. رەيھانە پاكىستاندا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ۋە ئۇيغۇرچە سۆزنى ئۇنتۇۋىتىپ بولسىمۇ ئەمما شىنجاڭنى كۆرمىگەن ئىكەن. شۇڭا بۇ قېتىم ئۆز قېرىنداشلىرىنى ۋە ئۆز مىللىتىمىزنىڭ سەنئەت نوپۇسلىرىنى يىراق ئەرەب دۆلىتىدە كۆرۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن بەكمۇ تەسىر قىپتۇ ۋە كۈندە كۆرۈپ قانماپتۇ. ئىقبال بېك ئايالنىڭ ئۆز مىللىتىمىزنىڭ سەنئىتىگە بولغان مۇھەببىتى، تەقەززالىقى ۋە كۆڭلىنى چۈشىنىپ، شارجا خەلىپىلىكىمىزنىڭ دەرگىزى شارجا شەھىرىدىن دۇبەي خەلىپىلىكىگە كېلىپ، ئائىلىسى بويىچە ئويۇنىمىزنى قايتا - قايتا كۆرۈپتۇ، ئاخىرى بۇنىڭمۇ قانائەت قىلماي بىزنى يوقلاپ كەلگەن ئىكەن.

بۇ بىر جۈپ ئەر - ئايال قايتا - قايتا ئۆزى ئېيتقىنىمىزغىمۇ ئۇنىماي بىزنى ئۆيىگە مېھمانغا چىلىمدى. ئۇلارنىڭ چوڭقۇر دوستلۇقى ۋە كۆڭلىنى يەردە قويماستىلىقى ئۈچۈن ئۆمەك تەشكىلى ئاخىرى ئۇلارنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئۈچ قېتىم ئۇلارنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدۇق. ھەر قېتىم ئۇلار بىزنى ئۆزىنىڭ ماشىنىسىدا ئاپىرىپ - ئەكەلدى. بىز ئۇلارنىڭكىدە خۇددى ئۆز ئۆيىمىزدە ئولتۇرغاندەك ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇپ ناخشا ئېيتىپ ئۈسسۈل ئوينىدۇق ۋە كەڭ كۈشادە مۇڭداشتۇق، بىللە سۈرەتكە چۈشتۇق. ئۇلار بىزگە ئۆزلىرىمىزنىڭ نۇرغۇنلىغان ياخشى تەسىراتلىرىنى بايان قىلىشتى.

رەيھانەنىڭ تەرجىمە قىلىپ بېرىشى ئارقىلىق ئىقبال بېك بىزگە مۇنداق دېدى: «بۇرۇن شىنجاڭ دېسە تەرەققىي قىلمىغان، ناھايىتى قالاق، نامرات بىر يەر كۆز ئالدىغا كېلەتتى. لېكىن ئويۇنىمىزنى كۆرگەندىن كېيىن شىنجاڭدا خېلى زور تەرەققىياتلار بولغانلىقىنى ھېس قىلدىم، سىلەر بىز بۇرۇن ئاڭلىغاندەك ۋە پەرەز قىلىغاندەك ئارقىدا قالغان

مىللەت بولماستىن، ئىلغار، ئەقىل - پاراسەتلىك مىللەت ئىكەنلىكىمىز. ئۇيغۇر خەلقى دۇنيادىكى مۇسۇلمان مىللەتلەر ئىچىدە ئاڭ - پىكىرى بىر قەدەر ئېچىلغان، سەنئىتى ئالاھىدە گۈللەنگەن مەدەنىيەتلىك ۋە پەزىلەتلىك مىللەت ئىكەنلىكىمىز. يەنە بىر تەسىراتىم: سىلەردەك ئايال ئارتىستلارنىڭ بىر دۆلەت ۋە خەلققە ۋەكىلىتىن، سەنئەت خىزمىتى بىلەن ئىككىنچى بىر دۆلەتكە كەلگەنلىكى، ئەركىن، ئازادە يۈرەلمىگەنلىكى ۋە سەھنىدە ئۆز تالانتىنى كۆرسىتىپ كەلمىگەنلىكى، سىلەدە ئاياللارنىڭ ئەلەر بىلەن ھوقۇقتا باراۋەر ئىكەنلىكىنى ۋە ئاياللارنىڭ ئازادلىققا ئېرىشكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ، تۈزۈم ۋە سىياسەتلىكلارنىڭ ئادىل، ئاقىلانى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ، دېدى.

رەيھانەمۇ ھاياجان ئىچىدە مۇنۇلارنى دېدى:

«مەن ھەج تاۋاب قىلغىلى مەككە - مەدىنىگە ماڭغان ۋە قايتقان ئۇيغۇرلارنى ئانچە - مۇنچە كۆرگەن، لېكىن سىلەردەك ئۆز مىللىتىمىزنىڭ ئارتىستلىرىنى تېخى كۆرمىگەنمىدەم. مەن ئۆز مىللىتىمىزنىڭ ناخشا - ئۇسسۇللىرىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىمىزدىن بېشىم كۆككە يەتتى. بىر مەيدانمۇ ئويۇندىن مەھرۇم قالغۇم كەلمىدى. ھەتتا ئويۇندىن كېيىن ئۆيۈمگە كەتكۈم كەلمىدى. ئۆيگە بارغاندىن كېيىنمۇ ئويۇم كەلمەي، قاچان تاڭ ئاتار؟ قاچان يەنە بىر قېتىم كۆرەرەمەن دەپ تاقىلداپ كەتتىم. بىزنىڭ ئارتىستلىرىمىز ئادەمگە ناھايىتى يېقىشلىق، ئادەمگە چىلىكى كۈچلۈك، ئەدەپ - ئەخلاقلىق ۋە كەمتەر ئىكەن. شۇڭا مەن باشتا ئەيمىنىپ سىزلەر بىلەن كۆرۈشۈشكە جۈرئەت قىلالىمىدەم. چۈنكى پاكىستان، ھىندىستان ۋە ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى ئاتاقلىق ئارتىستلارنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولۇش مىنىستىرلارنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشىش - تېنىمۇ تەس. مەن سىلەر بىلەن دىدارلىشىپ، ئويۇنچىلارنى كۆرۈپ، ۋەتەنگە، مىللىتىمىزگە ۋە مىللىتىمىزنىڭ سەنئىتىگە بولغان مۇھەببىتىم، ئىپتىخارم ئاشتى. جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە بولغان ھۆرمىتىم ئاشتى. مەن سىلەر ئارقىلىق شىنجاڭنى ۋە خەلقىمىزنى چۈشەندىم. مىللىتىمىزنىڭ بۈگۈنكى تالانتلىق، مۇنەۋۋەر ئارتىستلىرىنى چۈشەندىم. ئويۇن كۆرۈۋېتىپ مەن قېنى - قېنىمىزغا سىغماي ئەپەندىمىزگە (ئېرىنى دېمەكچى) ھەر بىر ناخشا - ئۇسسۇلنىڭ مەزمۇنىنى تەرجىمە قىلىپ، ئېسىللىقىغا ئايىرىن ئوقۇپ ئولتۇردۇم. ھەتتا ئەتراپىمىزدىكى تاماشىبىنلارنىڭ خاتىرجەم ئويۇن كۆرۈشىگە دەخلى يەتكۈزۈپ قويغىنىمىزنىمۇ تويمايتىمەن...» ئەر - ئايال ئىككىيلەن: ئېسىل سەنئەتچىلارنى سەھنىدە كۆرۈپ قالماي ئۆز ئويىمىزدىمۇ كۆرۈش بىز ئۈچۈن ئالەمشۇمۇل شان - شەرەپ، ئاز تېپىلىدىغان بەخت. بىز سىلەرنى مەڭگۈ يادلايمىز، كەلگۈسىدە چوقۇم شىنجاڭغا بارىمىز... دېيىشتى. ئىقبالىيەك يەنە پاكىستان بىلەن جۇڭگو خەلقىنىڭ دوستلۇقى ئۈچۈن چوقۇم شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ سېلىش ئويىدا بولۇۋاتقانلىقىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى.

مەن بۇ قېتىمقى دوستانە زىيارەت ئارقىلىق مىللىي سەنئەت ئۆمەكلىرىنى كۆپىرەك چەت ئەلگە چىقىرىشنىڭ، بولۇپمۇ مۇسۇلمان ئەللىرىگە كۆپىرەك چىقىرىشنىڭ ئېلىمىز خەلقى بىلەن ھەرقايسى ئەل خەلقلەرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق ۋە ئۆزئارا چۈشىنىشى كۈچەيتىشتە، ناھايىتى زور رول ئوينايدىغانلىقىنى، مىللىي سەنئىتىمىزنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇشنىڭ تولىمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. شۇنداقلا سوتسىيالىستىك ۋەتەننىڭ قابىلىيەتلىك ھەم ئەخلاقلىق سەنئەتكارى بولۇشنىڭ نەقەدەر بەخت ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم.

شولانغان خۇسەن

(ھېكايە)

مىر مۇھسەن (سوۋېت ئىتتىپاقى)

تويىدىن كېيىن بىر ھەپتە ئۆتە-ئۆتمەيلا «ئۆيىدە يۈرنىكى قىسىلىپ» كوچىغا چىقىپ كېتىۋاتقان كېلىن ئېرىگە تەبەسسۇم قىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنى «ۋىكا» دەپ ئاتاشنى ئۇقتۇردى. خەيرىنىمسا خان دېگەن نامى ئۆزىگە ياردمايدىغانلىقى، بۇ «كونىچە» ئىكەنلىكىنى تەكرار ئېيتتى. فامىلىسى بېردىياروۋا ئەمەس، دې. بېردىيارد بولغىنىدا قانداق ياخشى بولاتتى. . . . بىر دەپتىرى ئۈستىگە «ۋىكا» دەپ يېزىپمۇ قويۇپتۇ. نارقوزى بولسا مۇردىنى قىلىپ، ھەيران بولدى: ئېھتىمال ئۇزۇندىن-ئۇزۇن «خەي. . . . رى . . . . نى . . . . سا . . . . خان» دەپ يۈرگەنگە قارىغاندا، ئەپلىكىگە

ۋىكا دەپ قويغىنى ياخشىراق. ۋىكا ئىشىكتىن چىقىۋېتىپ، ئار ئوزىنىڭ بويىغا ئېسىلىدى، يۈزىگە ئاستا سۆيىدى. ئۈچ-تۆت قەدەم مېڭىپ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى:

—گودباي!①

ئارقى-وزى ھىجايىدى، بىر ھەپتە ئىچىدە ئۈچ-تۆت نى پات-پات سۆيۈشكە ئۆگەنگىنى قىزدىق! بۇ-خاراڭدىن كەلگەن بىر تۇغقىنى كېلىنىگە قاراپ «قىزدىكەن...» دېدى.

ۋىكا كوچىدا ماڭغاندا قوللىرىنى ئۈچ-بۇ-لۇك قىلىپ، مۇرىسىنى چىقىرىپ، گەۋدىسىنى ئويىنىتىپ ماڭاتتى. بۇ «يىگىرمىنچى ئەسىر مېڭەشى» ئىسمى... كوچىدىن قايتىپ كەلگەن ۋىكا يان تامدىكى تىكلىمە ئەينەك يېنىدا تۇرۇپ، ئۆزىگە ئۆزى مەھلىيا بولدى. چىچى ئارىسىغا ئەينەك بانكا قويۇپ ھۈرىپە يىتتۈردى. ئۇزۇن سۈنئىي كىرىپىكىلىرىنى ئەگدى...

ئۇ دەپ ھەقىقەت خېلى چىرايلىق، ئادەم-لەر گويا گۈزەللىك قەسرەگە قارىسا، ئۈزىگە ئەك ئاۋۋال مانا شۇ «پەشتاققا» كۆز تاشلاش-لىرى كېرەك. كۆپچىلىك ئىچىدە باشقىلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىشنى غايەت ياخشى كۆرەتتى ۋە بەزىدە بۇنىڭ ھۆددىسىدىنمۇ چىقاتتى. باشقا تىلدا سۆزلەشنى سۆيەتتى، نېمىشقا ئادەملەر «ئەسپېرانتو (دۇنيا تىلى) تىلىدا سۆزلەشمەيدىكەن» دەپ ئېچىناتتى. بۇرۇنقى ئېرى بىلەن «خاراكتېرى كېلىشمەي» ئاجراشقان. ئۇ ئېرى ھازىر ۋىكانىڭ دەردىدە ئاھ ئۇرۇپ «بويىنۇمغا تاش باغلاپ ئۆزەمنى دەرياغا تاشلايمەن» دەپ يۈرگەنمەش. ۋىكا بولسا، ئەينەككە قاراپ كۈلمدۇ، ناخشا ئېيتىدۇ: ئەس... پېران... تو، ھە، ئەسپېرانتو...

ۋىكا چايىنى پىيالىدە ئەمەس، رومكىدا ئىچەتتى. «يىگىرمىنچى ئەسىر ئادەملىرى ئايدىغىغا ئۆتۈك، بېشىغا دوپپا كىيىپ يۈرمەيدۇ، بۇ ئۆتۈپ كەتكەن ياۋايىلىق! ئۇلار قىسقا يوپىكا، گۈللۈك ناسكى، كاپرون پايپاقلار ھەق-

قىدە ئويلىشى كېرەك...» ۋىكاغا نېمىشقىم دۇر ئۆزبېك تىلىمۇ يارىمايتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆزبېكلىكىدىن قانداقتۇر نومۇس قىلاتتى. بىر كۈنى كىمدۇر ئۇنى ئەنگىلىچانكا② دېگەندە يۈرىكى يېرىلىپ كەتكەندەك خۇشال بولغانىدى.

ئۇ بەزىدە خىيالغا كېتەتتى، بىر ئۇخلاپ كۆزىنى ئاچسا، فرانسىيىدە - ئەيفېل مۇنارىنى سى يېنىدا بولۇپ قالسا. شۇ ئەتراپتىكى رىستورانلاردا ئەتىدىن كەچكىچە لىكىلداپ «چە - چە - چە» تانىغا چۈشسە، قانداق ياخشى بولاتتى!

ھەپتىلەر، ئايىلار شۇنداق خىياللار بىلەن ئۆتۈۋەردى. ۋىكا ھامىلدار؛ ئۇ توساتتىن «كوكو - كولا»غا سېزىك بولۇپ قالدى. ئار-قوزى بۇ ئىچىملىكنى ئىزدەنگەن يېرى قال-مىدى. ئاخىرى تېپىپ كېلىپ، دەرھال خوتۇنغا ئىچكۈزدى - يۇ، كۆڭلى تىنىدى. لېكىن ۋىكانىڭ ئۆزىگە قويۇپ بەرسە ھېچقاچان پەرزەنت كۆرۈشنى خالىمايتتى، ئۈزىگە بەش كۈنلۈك دۇنيادا ئويىناپ - كۈلۈش كېرەكمەش. بولۇپمۇ «دىپلوملىق، مەدەنىيەتلىك ئادەملەر» بىلا بېقىشقا قارىغاندا، باشقا ئىشلار بىلەن شوغۇللىنىشلىرى كېرەكمەش. ۋىكا ئادەملىرىنى ئىككى گۇرۇھقا بۆلەتتى: ئوقۇغان ئادەملەر - ئۇلار لابوراتورىيىلەردە پەقەت ئىختىرا قىلىش بىلەن بەنت بولۇشى لازىم. ئوقۇمىغان كىشىلەر - ئۇلار ئوقۇغان كىشىلەرگە مالايللىق قىلىش بىلەن بەنت بولۇشى كېرەك... مانا ۋىكانىڭ پەلسەپىسى. بۇ ياسانچۇق، قوچاق جۇۋانىنى بەزىدە شەھىرىمىزنىڭ ئاۋات كوچىلىرىدا كۆرۈپ قالسىمىز. ئۇنىڭ يۈزىنىڭ بويى ياق تەگمىگەن يېرى يوق. شۇ كۈنلەردە، نېمىشقا سۈنئىي ھەمراھ دەۋرىدە ياش جۇۋانلار قۇلمىنى بويىمايدىكەن، قۇلاق مەسىلىسىمۇ ھەل بولۇپ قالسا، ئۇنىڭغا مۇناسىپ بىرەر ماي تېپىشسا، چوڭ غۇلغۇلا بولاتتى، دەپ ئۈمىد قىلىپ يۈرىدۇ.

① ئېنگىلىزچە: خەير-خوش ② ئىنگىلىز قىزى

ئەمدى نارقوزنىڭ ۋىكا بىلەن تونۇشۇشى ھەققىدە ئىككى ئېغىز سۆز قىلايلى. بۇ تونۇشۇش كۆل بويىدىكى سان-ئاتسوردىيە قۇمىلۇ-قىمدا باشلانغان. كۆلدە چۆمۈلۈۋاتقان ۋىكانى كۆرۈپ، نارقوزنىڭ پەيلى بۇزۇلغان، غەيرەت قىلىپ ئېغىز ئاچتى. ئۇ ۋىكانىڭ كېلىشىمى چېكىپ، دەپتەرنىڭ بىر ۋارقىغا ئۆز ئادىسىنى يېزىپ بەردى. نارقوزنىڭ ئانىسىمۇ ھە-دېمەي ئاسماندىكى ئايىنى ئېلىپ، ئوغلۇمنىڭ قوينىغا سېلىپ قويدۇم، بايلىدىم، قىزدىنى بەرمىگەن يارىنى داغدا قويدۇم، دەپ يۈردى. كۈنلەر شۇنداق ئۆتۈپ باراتتى: گاھ ھەيرانلىق، گاھ تەئەججۈپ. . . ئەمما شۇ مەھەللىلىك ئابدۇقادىر ئاكانىڭ ۋاپاتى نارقوزى ئائىلىسىگە دەز چۈشۈردى. قازانى ئاڭلىغان نارقوزى دەرھال كېيىنچە چىقىپ كېتىۋاتقا-نىدى، ۋىكا كېتىۋاتقان يېرىدە ئۇنى توختاتتى:

— خاللو، خاللو! توختا! بارمايسەن!

نېمىشقا بارمايدىكەن، ئاخىر، رولدا كېتىۋاتقاندىمۇ ماشىنىنى بىردەم يول چېتىدە توختىتىپ، خېلى يەرگىچە تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ بارىدىغۇ. ئابدۇقادىر ئاتا ۋاپات قىلىدىكەنۇ، تاۋۇتنى كۆتۈرمەسمش؟! تېخى نارقوزى ئاڭلىغان يەردە، پۈتۈن شەھەر قوزغىلىپ كېتىدۇ.

— نېمىشقا؟— دېدى نارقوزى تۇرغان جايىدا بىردەم توختاپ.

— سەن يېڭىچە ئادەم!

— ھە، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بېرىشىم كېرەك!

— بۇ، كۈنلىق! سەن قانداق قىلىپ قالاق ئادەملەر ئارىسىدا، مېيىت نامىزىنى ئوقۇي-سەن؟! سېنىڭ مەسىلەڭنى مەجلىسكە قويىسا قانداق بولىدۇ؟! قايت، ئورنىڭغا كېلىپ يات!

— يېرىش كېرەك! نېمە، سەن بىلەن مەن ئۆلمەيمەزمۇ؟

— ماڭا ئۆلۈم تىلەمسەن، ئۇياتسىز!— ئۇ

ئۇن سېلىپ يىغلىدى. نارقوزى خاپا، مەيۈس ھالدا كوچىغا چىقىپ كەتتى. ئېھ،! خوتۇن دېگەننىڭ نامى بىر ئۆتۈكىدەك پارقىرىغىنىمۇ زادى بولمايدىكەن، دېدى ئۆزىگە ئۆزى. قايتىپ كىرگەندىن كېيىن ئۆيدە قىيامەت-قايۇم بولغاندەك چاڭچال بولدى. ۋىكا قېيىداپ ئانىسىنىڭكىگە كېتىپ قالدى. ئۈچ كۈندىن كېيىن يېلىنىپ-يالۋۇ-رۇپ ئېلىپ كېلىشتى.

ئاي-كۈنى توشۇپ، ۋىكا ئوغۇل تۇغدى. تۇغۇتخانىدىن چىقتى - يۇ، بالىنى قېيىن ئانىسىغا تاپشۇردى. بوۋاق بوتۇلكىدا سۈت ئىچىپ چوڭ بولۇشقا باشلىدى. بەزىدە بوۋاق ھىدلاپ ئانا كۆكسىنى ئىزدەيتتى، لېكىن پېشا-نىسى بوتۇلكىغا تېگەتتى. «پىگورام بۇزۇلىدۇ» دەپ تىت-تىت بولغان ۋىكا بالىنى قوللىغا ئالماستىن، بەزىدە يىراقتىن بىرەر جانمۇارغا تىكىلگەندەك كۆز تاشلاپلا قويايتتى. كىرى يۇيىدىغان ماشىنا چىقارغانۇ، لېكىن بالا يۇيىدىغان ماشىنا چىقىرىشىمىغان! ئاشۇ ئىمىزىپ-ئېرلار پۇلنى بىكارغا ئېلىۋاتىدۇ. ئەگەر شۇنداق ماشىنا دۇكانلاردا پەيدا بولسا، ھەممىدىن ئاۋۋال ۋىكا ئېلىپ، قېيىن ئانىسىنى خۇشال قىلماقچىمۇ بولدى. ئۇنىڭچە، ئىنىكۇ-باتۇرغا ئوخشىغان بىر نېمە ياساپ خوتۇنلار تۇغقان ھامان بوۋاقلارنى ئاشۇ ماشىنا ئىچىگە سېلىۋەتسە- بىر-ئىككى يىلدىن كېيىن ئۆزى ماڭىدىغان قىلىپ بەرسە. . . ۋىكانىڭ خىياللىرىنى بايقىغان موماي كىنايە بىلەن كۈلدى: «بەكمۇ ئالدىراپ كېتىۋاتسىز، بالام» دېدى.

ھېچ يەردە ئىشلىمەيدىغان، توغرىسى ئىشلىشىنى خالىمايدىغان ۋىكا يەنە ئەتىگەندىلا يېلىنى تارتىپ باغلاپ، چېچىنى پىخپايتىپ كوچىغا چىقىپ كەتتى، ئۇ نارقوزىغا قولى بىلەن ئىشارە قىلدى: «خاللو، گودباي!»

① ئىنگەلىزچە: ھەي

— يول بولسۇن.

— جاز ئور كېستىرى كەلگەن، تۈنۈگۈن ئۈچم-
رەتكە تۇرغانىدىم، بۈگۈن بېلەتنى ئېلىۋې-
لمىشىم كېرەك، بىلەن بارىمىز.

— ئايمىرىن! دېدى نارقوزى بېشىنى
چايقاپ.

ۋىكا ئۆز قولىنى لېۋىگە بېسىپ سۆيىدى.
كېيىن ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

ئەسپېرانتو، ئەس-پې-ران-تو. . .

— ھى، سادىغاڭ كېتەي، ئادەمگە ئوخشاپ
بىر ئېغىز ئۆز تىلىمىزدا سۆزلىنەڭچۇ، ئىچىم
پۇشۇپ كەتتىغۇ، ئاخىر! مانا، ھازىر كەتسەم،
كەچ كېلىمەن، پۈتۈن كۈن بويى ماشىنىدا
بېتون توشۇيمەن، بۇ ئاسان ئىش ئەمەس.
بىر ئېغىز ئادەمگە ئوخشاش سۆزلە، سادىغاڭ
كېتەي، خوتۇن!

«ئەسپېرانتو، ھەي، ئەس-پې-ران-تو. . .»
ۋىكا تولغىنىپ ئويىناپ چىقىپ كەتتى. . .

كەچتە ھېرىپ كەلگەن نارقوزى بۈگۈنمۇ
ئۆيدە خوتۇنى يوقلۇقىنى كۆرۈپ غەزەبلەندى.
بۇنىڭ ئۈستىگە بوۋاق غىگىشىپ يىغلايتتى.
موماي بالا بىلەن بەنت بولۇپ تاماقمۇ ئەت-
مەپتۇ. كەچ سائەت ئونلاردا ۋىكا جاز ئور-
كېستىر كونسېرتىدىن يېنىپ كەلدى.

— تاماق قىلىپ قويساڭلار بولمامتى؟
دېدى ۋىكا قاچا-قۇچىلارنى تاراق-تۈرۈق
قىلىپ، ئۆيىدىكى نەسەن، بىر نەرسە پىشۇرغىن-
ئەيدى!

نارقوزى ئورنىدىن تۇرۇپ، خوتۇنىغا يۈز-
لەندى. ئۇ ئەسەبىنى باسالماي بىر كاچات
ئۇرغىنىنى بىلمەي قالدى. ۋىكامۇ نارقوزى-
نىڭ يۈزىگە ئىككى كاچات سالدى:

— لۈكچەك! مەدەنىيەتسىز! تۇقى!—دېدى
ئۇ جاۋۇلداپ يىغلىغىنىچە ئىچكىرىكى ئۆيىگە
كىرىپ كېتىپ، مەن ھازىر دوختۇرغا بېرىپ،
ئىسپات ئالىمەن! سەن فېئودال — لۈكچەكنى
سوتقا بېرىمەن! پارتكومغا ئەر زىيازىمەن،

سەندەك ئىپلاسلىرىنى خىزمەتتىن ھەيدىتىۋې-
تىمەن!!!

ئۇ چامادانغا كىيىملىرىنى سېلىپ چىقىپ
كېتىۋاتقىنىدا موماي يولىنى توستى:

— جېنىم بالام، بولدى قىلىڭ، بىر قېتىم
كەچۈرۈڭ، ئوتتۇراڭلاردا بالا بار، بىر قېتىم
شەيتانغا ھاي بېرىڭلار. . .

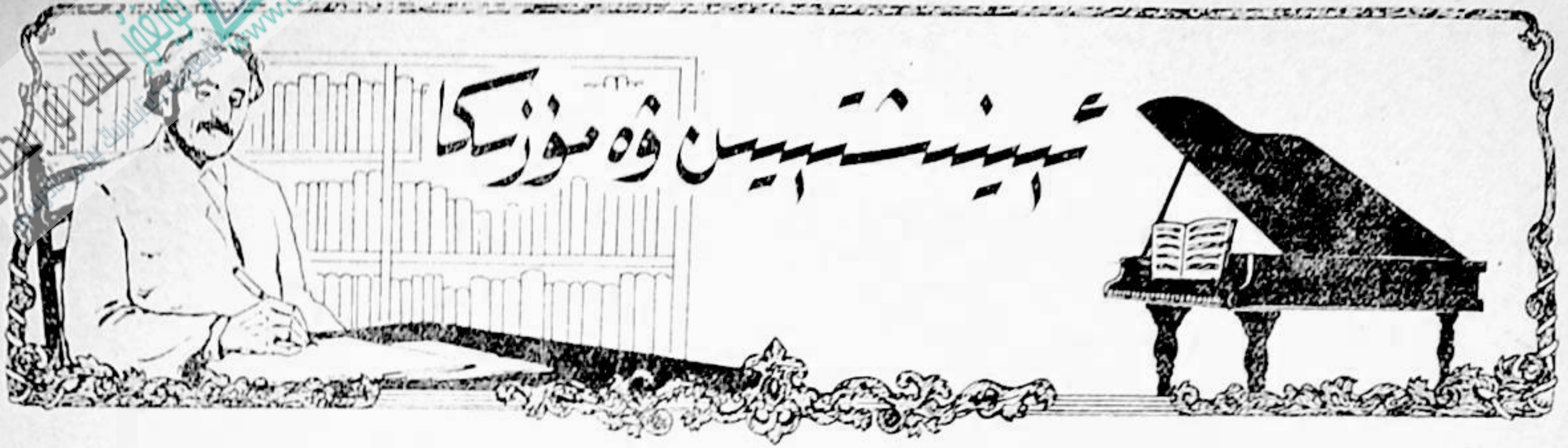
لېكىن ۋىكا موماينى سىلىكىپ تاشلاپ:
«مەدەنىيەتسىزلەر» دېگىنىچە بالىسىغىمۇ قارد-
ھاي، ھويلىدىن چىقىپ كەتتى.

بىر ئاي جەرياندا ۋىكانىڭ چاپمىغان
يېرى قالدى، ھەممە كىشى ئۇنىڭ قىلغانلى-
رىنىڭ ناھەق ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ھەممە يەر-
دە ھەقىقەت غالىپ كەلدى. ئاخىرى ئۇ: «ئا-
ئىلىمىزنى بۇزماقچى بولغان ئاناڭ—شۇم مو-
ماي» دەپ، قېيىن ئانىسىغا يېپىشتى. دىلى
ۋەيران بولغان موماي ئەلىمىنى ئىچىگە يۈ-
تۈپ، بالا بېقىۋەردى-يۇ، ھېچكىمگە شىكايەت
قىلىمىدى، لېكىن ئويلا-ئويلا بىر كۈنى ۋىكا-
نىڭ ئۆزىگە شۇنداق دېدى:

— قىزىم ئىنگىلىزچىنى ئۆگىنىپسىزۇ، لېكىن
ئادەمگە رىجىلىكىنى ئۆگەنمەيسىز. ھەر ھالدا
سىزنى ياخشى پەرزەنت دەپ كېلىن قىلغانى-
دۇق. ئۆز ئۆيۈم، ئۆز تىلىمنى دۇنيادىكى ھېچبىر
ئۆيگە، ھېچبىر تىلغا ئالماشتۇرمايمەن، ئۆزۈمنىڭكى
ياخشى! لېكىن سىزگە ئېچىنىمەن. مەن بىرىنچى
بولۇپ پەرىنجىنى تاشلاپ فابرىكىدا ئىشلى-
گەنلەردىمەن. نارقوزىنىڭ ئاتىسى كونا پار-
تىيە. شورا ھۆكۈمىتىنى قۇرغانلاردىن. ھەي، بىز لەر
قېرىپ قالدۇق. . . ئەمما شۇنداق چوڭ مەم-
لىكەتنى سىزگە ئوخشاشلارغا تاپشۇرۇپ كېتە-
لمەيمىز. بۇ كۈنلەرگە ئاسانلىقچە يەتمىگەنمىز،
قانچە ئادەملەر قوربان بولغان. سىزنىڭ ئايىم-
غىڭىز مېنىڭ ھويلامدىيۇ، خىيالىڭىز «گودباي» دا. . .

يازغۇچىنىڭ «ھېكايە ۋە قىسسەلەر» توپلىمىدىن:
ئابدۇۋەلى خەلپە توپ تەرجىمىسى
تەرجىمە مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت

ئاتاقلىق فىزىكا ئالىمى ئېينشتېين (1879 - 1955) ئىلىم - پەننىڭ ئەگرى - توقاي يوللىرىدا، باتۇرلۇق بىلەن يەللىگە چىقىشنىڭ مەڭگۈلۈك ئۈلگىسىنى قالدۇردى. ئۇ مۇزىكا ھەۋەسكارى بولۇپ، كىچىك ئىسكىرىپىكا ۋە رويالىنى ناھايىتى يۇقىرى ماھارەت بىلەن چالاتتى. ئىلىم - پەن بىلەن مۇزىكىنى ئۆزئارا زىچ بىرلەشتۈرگەن بۇ ئالىم ئۇلارنى ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇپ ئېلىپ بارغانىدى.

ئېينشتېين كىچىك چېغىدا، دەرس تە ياخشى بولمىغاچقا، قوشنىلىرى ئۇنى قاشاڭ دېيىپ شەتتى. شۇ مەزگىلدە، ئانىسى ئالاھىدە تەربىيەلەش مەقسىتىدە ئۇنىڭغا مۇزىكا، كىچىك ئىسكىرىپىكا ۋە رويال چېلىشنى ئۆگەتمەكچى بولدى. دەرۋەقە، ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا تىرىشىپ ئۆگىنىپ، جاپاغا چىداپ مەشق قىلىپ، تېز ئالغا باستى، 14 يېشىدىلا سەھنىگە چىقىپ مۇزىكا ئورۇنداپ، تاماشىبىنلارنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى. شۇنداق قىلىپ، مۇزىكا ئۇنىڭ ئىلھامىنى قوزغاپ، ئۇنىڭدا بىلىم ئېلىش ئىستىكى پەيدا بولدى ھەمدە ئۇنىڭغا ئىلىم - پەننىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بەردى.

1912 - يىلى ئاۋغۇستنىڭ بىر ئەتىگىنى ئىدى، ئۇ ئۆيىدە رويال قويۇلغان تەرەپكە ماڭغاچ ئايالىغا: مېنىڭ ئاجايىپ بىر ئويۇم بار، دەيدۇ. ئاندىن ئولتۇرۇپ پۈتۈن زېھنى بىلەن رويال چېلىشقا باشلايدۇ، ئۇ يېرىم سائەت ئۆتۈرۈشىدە رويال چالغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئىنتايىن روھلانغانلىقىنى ھېس قىلىپ، دەرھال رويال ئۈستىلىدىن ئايرىلىپ، ئۈستۈنكى قەۋەتتىكى كىتابخانىسىغا چىقىپ كېتىدۇ، بىر ھەپتىدىن كۆپرەك پەسكە چۈشۈپ باقمايدۇ. ئۇ پەسكە چۈشكەندە، بىر توپ ماقالە قەغەزىنى ئايالىنىڭ ئالدىغا قويىدۇ، ئايالى ماقالە قەغەزلىرىنىڭ ھەممىسى ئاجايىپ - غارايىپ رەقەم ۋە ئارقىمۇ ئارقىلىق ئىپادىلەر بىلەن تولغانلىقىنى كۆرىدۇ. مانا بۇ، كېيىن دۇنيانى زىلزىلىگە سالغان «نېسبىلىك نەزەرىيىسى» ئىدى.

بەزىلەر ئېينشتېيندىن ئىلىم - پەندە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنىڭ سىرىنى سورىغاندا، ئۇمۇنداق بىر فورمۇلا بىلەن جاۋاب بېرىدۇ:

$$A = x + y + z$$
 (خىزمەت) + (مۇۋەپپەقىيەت) + (ئېچىش)
 (قۇرۇق گەپ قىلماسلىق) + Z

زۇنۇن باقى تەرجىمىسى
 تەرجىمە مۇھەررىرى: رسالەت مۇھەممەت

يېپەك يولىدىكى يېڭى ئىز

ئابدۇللا ئابدۇرەھىم فوتوسى

新疆文化 (维吾尔文)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى»

(قوش ئايلىق ئونئۇپرسال ئەدەبىي ژۇرنال) 36 - يىل نەشرى 1987 - يىل 6 - سان

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى

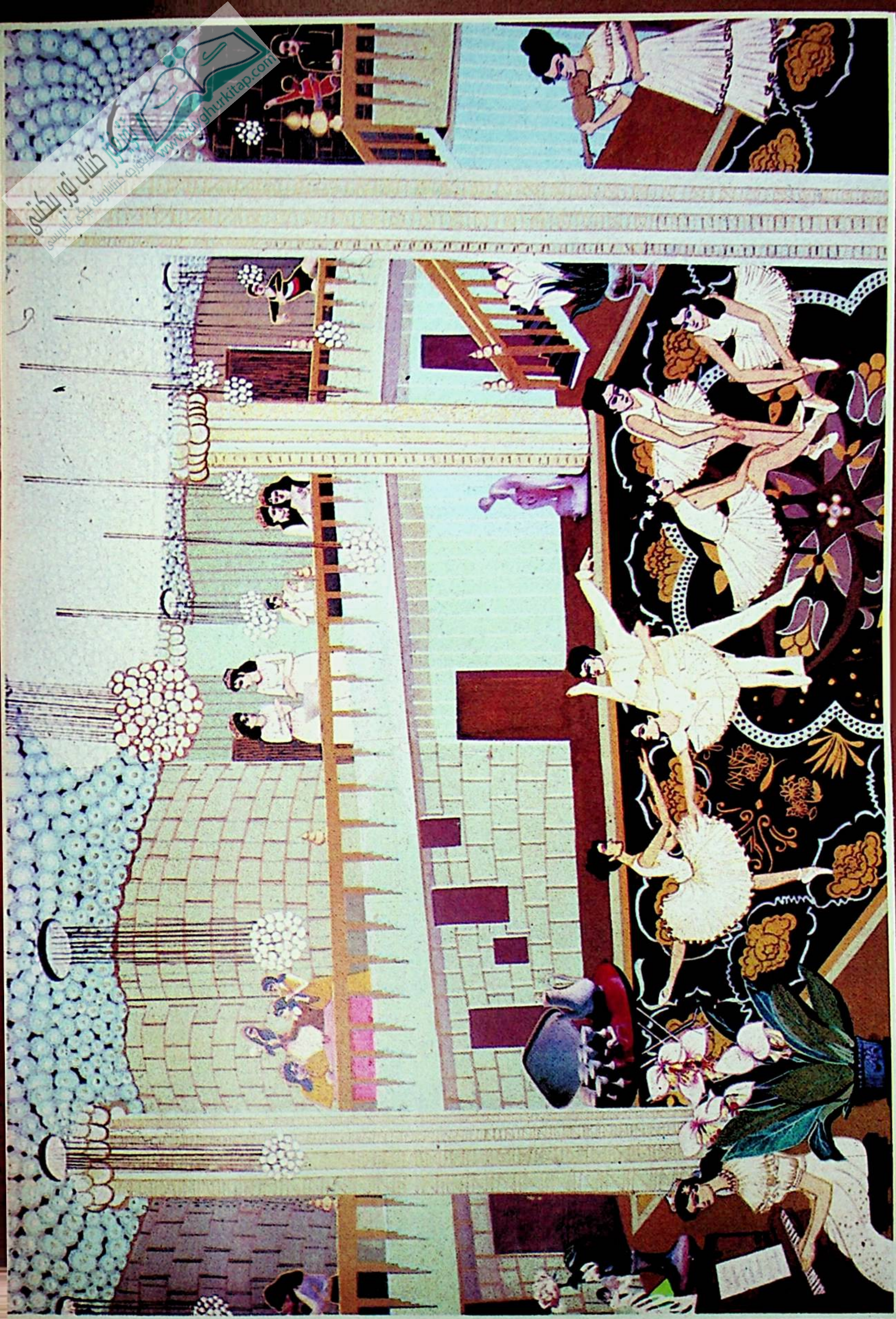
شىنجاڭ ئويغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت بۇرنى نەشر قىلدى

«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ

مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇستەرى قوبۇل قىلىدۇ

ۋاكالىت نومۇرى: 22 — 58 تىزىملىغان نومۇرى: 414

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكەتى
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكەتى